

T.C
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HACDA MİNA'DA GECELEMENİN HÜKMÜ VE
GÜNCEL UYGULAMA

Mehmet Şahin ALTAŞ

2501140967

TEZ DANIŞMANI

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah TIRABZON

İSTANBUL – 2018

T.C
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HACDA MİNA'DA GECELEMENİN HÜKMÜ VE
GÜNCEL UYGULAMA

Mehmet Şahin ALTAŞ

2501140967

TEZ DANIŞMANI

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah TIRABZON

İSTANBUL – 2018

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN:

Adı ve Soyadı : MEHMET ŞAHİN ALTAŞ Numarası : 2501140967
Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Danışmanı : DR. ÖĞR. ÜYESİ ABDULLAH TIRABZON
Tez Savunma Tarihi : 17.10.2018 Saati : 15:30
Tez Başlığı : "HACDA MİNA'DA GECELEMENİN HÜKMÜ VE GÜNCEL UYGULAMA"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÖ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış,
sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / ONAYIyla karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ. DR. HALİL İBRAHİM KUTLAY		Kabul
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ ABDULLAH TIRABZON		Kabul
3- DR. ÖĞR. ÜYESİ AHMET TEMEL		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ. DR. ABDULLAH DURMUŞ		
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ AHMET EFE		

ÖZ

HACDA MİNA'DA GECELEMENİN HÜKMÜ VE GÜNCEL UYGULAMA

Mehmet Şahin ALTAŞ

İslam'dan önceki dönemde yaşayan Peygamberler döneminde de önemli yere sahip olan Mina, İslâmdan sonra da bu önemini devam ettirmiştir. Bu çalışmada Hac esnasında Mina ile ilgili olan menâsik ele alınmış ve özellikle Mina'da geceleme hükmü üzerinde durulmuştur. Hanefî mezhebinin bu konudaki hükmünün etkisiyle genelde Hanefî hacıların özelde de Türkiye hacılarının “Kurban Bayramı günlerinde Mina'da geceleme” ibadetini ihmal ettiği gözlemlenmektedir. Çalışma bu özel problemi ele almış ve bu ibadeti ihmal etmenin gerekçelerini inceleyerek bir sonuca ulaşmıştır. Buna göre zikredilen gerekçeler yeteri kadar etkili olmadığından Mina'da geceleme ibadetinin hacılara tavsiye edilmesi ve bir sünnetin ihyası anlamında terkedilmemesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

ANAHTAR KELİMELER: Hac, Mina, Mebît, Geceleme, Şeytan Taşlama, Hedy, Teşrik.

ABSTRACT

STAYING OVERNIGHT IN MINA AT PILGRIMAGE PRAYER (STAYING OVERNIGHT)

Mehmet Şahin ALTAŞ

As a particular place of pilgrimage, Mina which held importance even during the time of earlier prophets before Islam, continued to be an important part of hajj in Islam. This thesis examines the practices related to Mina during hajj and focuses on especially the rulings on staying overnight in Mina. It appears that as a result of Hanafi standpoint on the ruling of staying overnight in Mina as sunna, Hanafis in general, Turkish pilgrims in particular tend to neglect the practice of staying overnight. This study deals with this negligence problem and reaches to a conclusion by examining its reasons. According to this conclusion, it argues that because these asserted reasons are not sufficient to justify this negligence, even though it might be a sunna, this sunna should be revived and the pilgrims should strive more to apply this practice.

Key Words: Pilgrimage, Muzdalifah, Mina, Staying Overnight, Stoning Devil, Animal Sacrificing, Takbir of Tashriq.

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, İslâm dininin esaslarından olan hac ibadetinin içerisinde bulunan ve günümüzde şeytan taşlamadaki izdihamlarla gündeme gelen Mina'da geceleminin fikhî hükmü ve günümüzde geceleminin nasıl yapıldığı, özellikle Mina günlerinde gecelemedeki problemlerin incelenmesi hedeflenmiştir. Hac mevsiminde Mina'da, bayram günlerinde erken ayrılma hakkını kullananlar iki gece, erken ayrılmayacaklar ise üç gece kalmaktadırlar. Mina'da kalmayı vacip olarak gören mezhep mensupları günümüzde burada gecelemeaktadırlar. Mina'da kalmanın sünnet olduğunu kabul edenler ise sağlık şartlarını veya izdihamı neden göstererek Mina'da gecelemeeyi terk etmektedirler. Sünnetin terki bir ceza gerektirmediği için Mina'da gecelemeeyi sünnet kabul edenler, ya tamamen bu sünneti terk etmektedirler veya mensuplarına böyle bir sünnetten hiç bahsetmemektedirler.

Hac mevsiminde yaşanan yoğunluk nedeni ile Mina günlerinde, özellikle kurban bayramının birinci günü Mina'yı bütünüyle kontrol etmek, ancak Mina ve Cemerat'ı izleyen güvenlik görevlilerinin üstesinden gelebileceği bir iştir. Giderek daha düzenli ve güvenli hale gelen Mina'nın, Suudi Arabistan resmi makamlarının vereceği bilgiler ve direktifler ile daha güzel kontrol edilebileceği açıktır.

Çalışmamız giriş, üç ana bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde konunun amacı ve kapsamı belirtilerek hac ile ilgili daha önce yapılmış çalışmalara temas edilmiştir. Birinci bölümde Mina ile ilgili kavramlar açıklanmıştır.

İkinci bölümde, Mina'nın tarihi yönüne temas edildikten sonra Mina'da yapılan ibadetlere yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde ise Kur'an ve Sünnet'te Mina'nın yeri, Mina'da geceleminin fikhî hükmü ve Mina problemleri incelenmiştir.

Ayrıca bu çalışmada tez aşamasında iken 2016 yılı hac görevlisi olarak Mina'da yaptığımız gözlemlere de yer yer temas edilmiştir.

Sonuç bölümünde ise tezimizde tespit edilen veriler özet olarak verilmiştir.

Tezin bu hale gelmesinde şüphesiz en büyük desteği danışman hocam vermiştir. Bu süreçte tez konusunun belirlenmesinden tezin tamamlanmasına kadar, olanca meşguliyetine rağmen tezin her satırını, sabırla okuyarak gerekli tashihleri yapmış ve her konuda yaptığı yönlendirmeler ve eleştirilerle çalışmanın olgunlaşmasına katkı sağlamıştır. Bu sebeple danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Abdullah TIRABZON beyefendiye teşekkürü borç bilirim.

Tez izleme sürecinde, tezin olgunlaşmasına büyük katkı veren jüri üyeleri Doç. Dr. Halil İbrahim KUTLAY ve Dr. Öğr. Üyesi Ahmet TEMEL hocama teşekkür ediyorum. Yine çalışmamızı dil yönünden inceleyen Osmanlı arşivlerinden emekli Ali Rıza ÖZDEMİR bey'e, her türlü teknik desteği veren araştırma görevlisi İlhan ALTAŞ'a ayrıca teşekkür ediyorum.

Son olarak bu güne gelmemize katkıları olan bütün hocalarımdan hayatta olanları hayırla, vefat edenleri rahmetle yâd ederken, öğrencilik hayatımın başından beri beni maddeten ve manen destekleyen anne ve babama, tez aşamasında beni anlayışla karşılayan eşime şükranlarımı arz ediyorum.

Mehmet Şahin ALTAŞ

İstanbul/ 2018

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	x
TABLolar LİSTESİ.....	xii
RESİMLER LİSTESİ.....	xiii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MİNA İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

1.1. HAC الْحَجُّ.....	9
1.2. NÜSÜK-MENÂSİK نَسَك / مناسك.....	10
1.3. MİNA مِنِي.....	11
1.4. MEBİT الْمَبِيت.....	13
1.5. REMY-İ CİMÂR رمي الجمار.....	14
1.6. TEŞRİK التَّشْرِيْق.....	15
1.7. TERVİYE التَّرْوِيَة.....	16
1.8. HEDY الْهَدْي.....	17
1.9. UDHİYYE الاَضْحِيَة.....	19

1.10. HALK الحلق والتقصير.....	20
1.11. EYYÂM-I MA‘DÛDÂT الايام المعدودات	21

İKİNCİ BÖLÜM

HACDA MİNA MENÂSİKİ

2.1. Mina'nın Coğrafi Konumu.....	22
2.2. Mina ve Cahiliye Âdetleri	24
2.3. Mina'da İbadetlerin Tarihi	33
2.4. Mina'da Yapılan İbadetler	38
2.4.1. Şeytan Taşlama.....	38
2.4.1.1. Şeytan Taşlama Vakitleri.....	41
2.4.1.2. Bayramın Birinci günü يَوْمَ النَّحْرِ	41
2.4.1.3. Bayramın İkinci, Üçüncü ve Dördüncü Günleri.....	42
2.4.2. Kurban Kesme	43
2.4.3. Saçları Tıraş Etme	44
2.5. Mina'da Yaşanan Bazı izdihamlar	46
2.6. Günümüzde Mina'da İbadet.....	48

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MİNA'DA GECELEME

3.1. KUR'AN-I KERİM'DE MİNA'YA İŞARET EDEN ÂYETLER	52
3.2. SÜNNETTE MİNA'DA GECELEME	58
3.2.1. Arafat'tan Önce Mina'da Geceleme.....	59
3.2.2. Arafat ve Müzdelife'den Sonra Mina'da Geceleme.....	60
3.2.3. Mina'ya Erken Gelme	61
3.3. MİNA'DA GECELEMENİN FIKHÎ HÜKMÜ	62
3.3.1. Hanefî Mezhebi	62

3.3.2. Malikî Mezhebi	64
3.3.3. Şafî Mezhebi	66
3.3.4. Hanbelî Mezhebi	68
3.3.5. Mezheb Görüşlerinin Değerlendirilmesi	71
3.4. MİNA PROBLEMLERİ	76
3.4.1. Mina'da Mülkiyet ve Kiralama Sorunu.....	76
3.4.2. Mina'daki Yerlerin ve Çadırların Kiralanması	83
3.4.3. Mina'da Ücretsiz Yer Bulamayanların Durumu	86
3.4.4. Mina'da Yer Bulamayıp Sokaklarda Geceleyenler	88
3.5. ZARURET ve MEŞAKKAT DURUMLARINDA FIKİH KURALLARI.....	96
3.5.1. Meşakkat Teysîri Celb Eder	96
3.5.2. İslâm'da Zarar Vermek ve Zarara Zararla Karşılık Vermek Yoktur.....	98
3.5.3. Bir Özur İçin Caiz Olan Şey, O Özurün Zevâliyle Bâtlı Olur.....	99
3.5.4. Mani' ile Muktezî Teâruz Ederse, Mani' Takdim Olunur	99
3.5.5. İbadetin Fazileti İbadetin Zaman ve Mekânından, Zamanının Fazileti Mekânından Evlâdır	100
SONUÇ.....	101
KAYNAKÇA.....	104

KISALTMALAR LİSTESİ

a.e.	:Aynı Eser
a.g.e.	:Adı Geçen Eser
a.s.	:Aleyhi's-selâm
b.	:Bin/İbn
bkz.	:Bakınız
bs.	:Baskı Sayısı
C.	:Cilt
c.c.	:Celle Celâlühû
DİA	:Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
H.	:Hicrî
Haz.	:Hazırlayan
H.z.	:Hazreti
Md.	:İlgili Madde
MEB.	:Milli Eğitim Bakanlığı
r.a.	:Radiyahâhu Anh/Radiyahallahu Anhâ
r.ahhüm.	:Radiyahâhu anhüm
rh.	:Rahimehullâh
s.	:Sayfa Numarası
s.a.v.	:Sallallahu Aleyhi ve Sellem

t.y.	:Basım Tarihi Yok
terc.	:Tercüme
thk.	:Tahkik Eden
v.	:Vefat Tarihi
vd.	:ve Diğerleri
y.y.	: Basım Yeri Yok

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo-1 Mina Günleri.....56

Tablo-2 Mina'da Gecelemenin Hükümü.....70

RESİMLER LİSTESİ

Resim-1 Mekke'ye Göre Mina'nın Konumu.....	24
Resim-2 Tarihten Bir Kesit (Mina).....	35
Resim-3 Yeni Cemerât Köprüsü (2006).....	40
Resim-4 Mina Çadırları Ana Giriş Levhası.....	50
Resim-5 Çadırların İnşasından Önce Mina.....	51
Resim-6 Mina Çadırları.....	85

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

İslâm dininde Hac ibadeti, maddî ve manevî faideleri barındırması bakımından büyük önemi haizdir. Dünyanın dört bir tarafından gelen renkleri ve dilleri farklı olan milyonlarca insanın bir araya gelmesiyle bir kardeşlik atmosferi oluşmaktadır. Hacca giden kimsenin şartlarına riayet ettiğinde, annesinden doğduğu gün gibi ter temiz bir şekilde döneceği¹ şeklinde Nebevî müjde vardır.

Mina ise hac ibadetinin eda edildiği mekânlardan olup Müzdelife ile Mekke arasında bulunmaktadır. Hac ibadetinin vaciplerinden olan şeytan taşlama, tıraş olma ve kurban kesme burada yapılmaktadır. Hac fiillerinin tamamı, Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından “*Hac ibadetinizin yapılışını benden alınız! bilemiyorum, belki bir daha hac edemeyeceğim*”² denilerek uygulamalı olarak gösterilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.)’in bu hitâbı, hac ibadetinin ta‘lilî değil, taabbüdî olduğunu ortaya koymuştur. Dolayısıyla hac ibadetinin hükmü konusunda bir değişim söz konusu olmasa da mevcut uygulamaların tahlili ve değerlendirilmesi mümkün olup ta‘dili de gerekebilmektedir.

Hz. Peygamber (s.a.v.) Kurban Bayramı’nın ilk günü, şeytan taşlama, tıraş olma ve kurban kesme ibadetlerini yaptıktan sonra Mekke’ye inmiş Kâbe’yi tavaf edip tekrar Mina’ya dönmüş ve burada gecelemiştir. Hz. Peygamber’in Mina’da gecelemesi özel bir ibadet olarak değerlendirilmiş ve hükme bağlanmıştır. Bu çalışma, Hz. Peygamber’in bu uygulamasını ele alarak öncelikle hükmü konusunda, daha sonra da mevcut uygulamalar noktasında bazı tespit ve tavsiyeler yapmayı amaçlamaktadır.

¹ Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid b. Mace el-Kazvînî, **es-Sünen**, IV. bs. Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2013/1434, “Menâsik” 3; Muhammed b. İsa b. Sevra et-Tirmizî, **es-Sünen**, el-Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut 1432/2011, “Hac” 2; Zeynü’d-din Ahmed b. Abdüllatif ez-Zebîdî, **Muhtasaru’l-Buhârî**, Mektebetü’s-Safa, Kahire 1426/2005, “Hac,” 773.

² Ebü’l-Huseyin Müslim b. el-Haccac b. Müslim el-Kuşeyrî en-Nîsâbü’rî, **es-Sahîh**, II. bs. Dâru’s-Selâm, Riyad 2000/1421, “Hac” 310.

Mina, geçmiş yıllarda bazı izdihamlar ve yangınlarla da gündeme gelmiştir. Bu çalışma Mina’da geceleme ile mezkûr hadiseler arasındaki ilişkiyi de ele almaktadır.

Hz. Peygamber’in Mina’da geceleme uygulaması esasında iki farklı durum söz konusudur. Bunlardan birincisi; Terviye gecesini Mina’da geceleme olup bu sünnettir. Bunun hükmü üzerinde bir ihtilaf bulunmamaktadır. İkincisi ise teşrik günlerinin gecelerinde Mina’da geceleme ki bunun hükmü (vâcip veya sünnet olduğu) konusunda ihtilaf bulunmaktadır. Bu nedenle bu çalışma, hükmü üzerinde ihtilaf bulunan teşrik günlerinin gecelerinde Mina’da geceleme konusuyla sınırlandırılmıştır.

II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI

Çalışmamızı oluştururken, önce hac ile ilgili Kur’an âyetlerine müracaat edilmiştir. İlgili âyetlerin tefsirlerinde Ahkâm tefsirlerinden istifade edilmiştir. Kur’an-ı Kerim âyetlerinin meallerinde Diyanet İşleri Başkanlığının Kur’an Meâli esas alınmıştır. Daha sonra hadis kaynaklarının “Hac”, veya “Menâsik” bölümlerinden konu ile ilgili hadislere temas edildikten sonra mezheplerin klasik fıkıh kaynaklarına müracaat edilmiştir. Fıkıh kaynaklarında konu incelenirken Hanefî mezhebinin görüşleri için; Kudûrî (v.428/1037)’nin *el-Kitâb*, Serahsî (v.483/1090)’nin *el-Mebsût*, Kâsânî (v.587/1191)’nin *Bedai’u’s-sanâi’*, Mavsîlî (v.638/1284)’nin *el-İhtiyâr*, Molla Hüsrev (v.H.885/1480)’in *Dürer* isimli eseri ve Hüseyin el-Mekkî (v.1366)’nin *İrşadü’s-Sârî* isimli eseri dikkate alınmıştır. Şafîî mezhebinin görüşleri için; İmam Şafîî (v.204/820)’nin *el-Ümm*, Nevevî (v.676/1277)’nin *Kitâbü’l-îzâh’ı*, Şirbînî (v.977/1570)’nin *Muğni’l-Muhtâc’ı* incelenmiştir. Malikî mezhebinin görüşleri için; İbn Rüşd (v.520/1126)’ün *Bidâyetü’l-Müctehid’i*, İbn Ferhûn (v.799/1397)’nin *İrşadü’s-Sâlik* isimli eserleri incelenmiştir. Hanbelî mezhebinin görüşleri için; İbn Kudâme (v.620/1223)’nin *el-Muğni*, Behutî (v. 1046/1641)’nin *Keşşâfü’l-Kına’* isimli eserlerinden faydalanılmıştır.

Mekke ve Kâbe tarihi için Ezrakî (v.250/864) nin *Ahbâru Mekke*, Eyüp Sabri Paşa (v.1890)’nin *Mir’âtü’l-Haremeyn* isimli eserlerden istifade edilmiştir. Yine hac konusunda yazılan tezler ve Diyanet İşleri Başkanlığı’nın hacı adaylarına dağıttığı

kitaplar incelenmiştir. Son dönemde hac üzerine yazılan güncel eserlerden Ali Nasır b. Şel'an'ın *en-Nevâzil fi'l-hacc*; Said b. Abdulkadir Başnefer'in *el-Muğni fi fikhî'l-hacc ve'l-umre*'si de istifade edilen kaynaklar arasında yer almıştır. Yine Halid b. Abdullah el-Muslih'in *ez-Zihâm ve eseruhû fi'n-nüsük*; Nûreddîn Itr'ın, *el-Hacc ve'l-Umre fi'l fikhî'l-İslâmî* isimli eseri; Abdurrahman b. Nasır Sa'dullah'ın *İbhacü'l-Mü'minîn bi Şerhi Menheci's-Salikîn*'i; Sultan b. Abdurrahman'ın *Câmi'ul-Menâsik*'i başvurulmuş kaynaklar arasındadır.

III. LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

Genel olarak hac üzerine yazılan birçok eser bulunmaktadır. Bununla beraber fikhî mezhepler içerisinde hususi olarak hac ibadetini mezhep disiplini içerisinde kaleme alan birtakım eserler yazılmıştır. Şafîî âlimlerden Nevevî'nin (v.676/1277) *“el-Îzâh fi menâsiki'l-hacc”* ve *“Kitâbü'l-îcâz fi'l-menâsik”* isimli eserleri, İbn Teymiyye'nin (v.728/1328) *“Menâsikü'l hacc”*ı ve İbn Ferhun'un *“İrşâdü's-sâlik ilâ ef'ali'l-menâsik”*i bu türe örnektir. İbn Ferhûn bu eserinde Malikî mezhebi içerisindeki görüşlere yönelik tercih ve tenkitte bulunmuş, döneminde hacla ilgili bid'at ve hurafelere temas etmiştir. Yine Ali el-Kârî'nin, es-Sindî'nin *Lübâbü'l-menâsik'ine* şerh olarak yazdığı *“el-Meslekü'l-mütekassit fi'l-menseki'l-mütevassıt”* adlı eserine, Hüseyin b. Muhammed Said el-Mekkî'nin (v.1366) haşiye olarak yazdığı *“İrşâdü's-sârî ilâ menâsik Molla Ali el-Kârî”* ismiyle meşhur olan eseri Hanefî mezhebi içerisinde dikkat çeken eserler arasındadır. Bununla beraber dört mezhep fikhına göre yazılmış eserler de mevcuttur. İbn Cemâa'nın (v.767/1366) *“Hidâyetü's-sâlik ilel-mezahibi'l-erbaa fi'l-menâsik”* isimli eseri, bu türe örnektir.³

Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.v.)'in veda haccını müstakil olarak anlatan eserler kaleme alınmıştır. İbn Hazm (v.456/1064) ve Ebü'l-Fida İbn Kesir (v.774/1373)'in *“Haccetü'l-veda”*, Kandehlevî'nin (1917/1965) *“Haccetü'l-veda”* ve Nasıruddin el-Elbanî'nin (1914/1999) *“Haccetü'n-nebi”* isimli eserleri bu çeşit telif örneklerindedir.⁴ Rıfat Oral'ın *“Peygamberimizin Veda Haccı”* da, Hz. Peygamber'in

³ Rahmi Yaran, “Hac (Literatür)” **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2011 C: XIV, s. 410-413.

⁴ Yaran, a.g.e.

veda haccını gün gün anlatması bakımından yeni bir bakış açısıyla kaleme alınmıştır. Özellikle hac ile ilgili yazılmış eserlerde; hacca niyet ve hazırlıktan başlayarak, yolculuk âdâbı, ibadetlerin fikhî hükümleri, haccın hikmetleri, haccın îfa edildiği Mekke şehrinde ikamet âdâbı, Hz. Peygamber’i ve Medine’yi ziyaret âdâbı ve hacdan dönerken yapılması tavsiye edilen şeyler gibi konular geniş bir şekilde ele alınmıştır.⁵

Hac ile ilgili her dönemde yazılmış, sayıları yüzleri bulan eserler bulunmaktadır. Son dönemde bu eserleri bir araya toplamak için risaleler yazılmıştır. “*Mu’cemü Mâ Üllife ale’l-Hacc*” isimli eser bu risalelerden bir tanesidir.⁶ Ayrıca hacda yapılan duaları içeren eserler yazıldığı gibi manzum ve mensur eserler de yazılmıştır. Hac ibadeti ile beraber Mekke, Medine, Meşâ’ir, Hac yolculuğu, Hicaz tarihi gibi konuları ihtiva eden Eyüp Sabri Paşa (v.1308/1890) ve İbrahim Rıfat Paşaların (v.1353/1935) “*Mir’ât’ül-Haremeyn*” isimli eserleri de önemli kaynaklardır.⁷ Son olarak hac konusunda, Türkiye Diyanet Vakfı ve Diyanet İşleri Başkanlığı’nın neşrettiği eserleri şöyle sıralayabiliriz: “*Haccı Anlamak*”, “*Kutsal İklimde Dua*”, “*Fotoğraflarla Kutsal Topraklar*” ve “*Hac İlmihali*”. Ülkemizde hac ile ilgili yapılan tezler de bulunmaktadır. Abdullah Tırabzon’un “*Hac İbadetinde Yasak Davranışlar*”, İbrahim Çetin’in “*Hac Sırasında Karşılaşılan Problemler*”, Erenşah Yalçinkaya’nın “*Hac Psikolojisi*”, Zeynep Ceylan’ın “*Hacda Vekâlet*”, Hüseyin Derin’in “*İlahî Dinlerde İbadet*” isimli tezleri son dönemde Hac ile ilgili yapılmış çalışmalardır.

Genel olarak Hac üzerine yazılmış birçok eser bulunmakla beraber Mina üzerine yazılmış bir kitap veya tez çalışmasına ulaşamamıştır. Bu konuda 07-9-2006 tarihinde düzenlenen *Türkiye’de Hac Organizasyonu* konulu sempozyumda Hüseyin Kayapınar’ın *Arafat Öncesi ve Müzdelife Sonrası Mina’da Gecelemenin Hükümü* isimli tebliğine ulaşılmıştır.

Kayapınar, tebliğinin Giriş bölümünde “*İbadetlerin teabbüdü olduğunu ibadetlerin hükmününün akılla değil, nakille bilinebileceğine*” temas ettikten sonra kısaca Mina’nın tanımını yapmış ve Terviye günü Mina’da gecelemenin hükmüne

⁵ Yaran, a.g.e.

⁶ Abdülaziz b. Râşid es-Süneydî, *Mu’cemu mâ üllife ‘ale’l-hacc*, Dâru’l-Melik Abdilaziz, Riyad 1423.

⁷ Yaran, a.g.e.

temas etmiştir. Araştırmacı Hz. Peygamber'in Terviye günü (8 Zilhicce) Mina'ya çıktığını ertesi gün (Arefe) burada sabah namazı dâhil beş vakit namazı kıldığını ilgili kaynaklardan aktarmıştır. Daha sonra Arafat ve Müzdelife'de yapılacak ibadetlerden sonra Mina'da geceleme hükmüne temas etmiştir. Mina'da geceleme vacip olduğunu söyleyenler ve delilleri ile sünnet olduğunu söyleyenler ve delillerine yer vermiştir. Yine Zeydiyye mezhebine göre bunun farz olduğunu söylemiştir. Teşrik günlerinin gecelerinde Mina dışında geceleme cezasına temas etmiştir. Mazeretleri sebebi ile Mina'da gecelemeleyenlerin hükmünü aktarmıştır.⁸

İlgili tebliğinin Sonuç kısmında ise Mina'da geceleme sünnet olduğuna vurgu yapan Kayapınar, Hz. Peygamber'in teşrik günlerinin gecelerinde Mina'da geceleme sebebini şeytan taşlamaya kolaylık olarak belirtmiştir. Aynı zamanda İslâm müctehidlerinin tamamının teşrik günlerinin gecelerini Mina'da geçirmenin vacip veya sünnet olduğunu söylediklerini aktarmaktadır. Yine Kayapınar, dinde zorluğun olmadığını ifade eden âyetleri öne sürerek Mina'da geceleme bir güçlük olduğunu söylemeye çalışmıştır. *“Şartların düzeltilip Mina'da geceleceklerin insanca kalabilecekleri, ihtiyaçların giderilebildiği imkân ve mekânlar hazırlanırsa Mina'da geceleme tavsiye edilebileceğini”* söylemiştir.⁹

Kayapınar mücerred şartların düzeltilmesine temas ederken mevcut durumda Mina'da geceleme şartlarını açıklamamıştır. Yine ne gibi düzenlemelerin yapılabileceğine dair herhangi bir çözüm sunmamıştır. Ayrıca 2006 yılında yapımına başlanılan¹⁰ Cemerât/şeytan taşlama köprüsüne de temas etmemiştir. Anılan tebliğde Mina çadırlarının özelliğine, satışına, kiralanmasına, Türkiye için ayrılan bölüme ve Türkiye çadırlarının şeytan taşlamaya olan mesafesine temas edilmemiştir.

Bu çalışmamızda Mina'da geceleme fikhî mezheplere göre hükmüne ve delillerine temas edilmekle beraber Mina çadırlarının özelliklerine, çadırlarının kiralanmasının hükmüne ve güncel haliyle Mina'da geceleme durumuna temas

⁸ Hüseyin Kayapınar, *“Arafat Öncesi ve Müzdelife Sonrası Mina'da Geceleme Hükmü” Türkiye'de Hac Organizasyonu Sempozyumu (7-9 Temmuz 2006 Tebliğ ve Müzakereler)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, Ankara 2007 s. 353-366.

⁹ Kayapınar, *“Mina'da Geceleme”*, s. 366.

¹⁰ Çevirimiçi, *Arsiv.sabah.com.tr*. 08.09.2018.

edilecek, ayrıca Mina'da geceleme için güncel üzüm teklifleri sunulmaya çalışılacaktır.

IV. HAC İBADETİ

Hac yapmak isteyen kimsenin yerine getirmesi gereken birtakım yükümlülükleri vardır. Mikat'ta niyet edip İhram giymek, ihram giydikten sonra Mekke'ye girmek, sonrasında uygun vakit bulduğunda hemen Kâbe'yi tavaf yapmak, tavaftan sonra Safa ve Merve tepecikleri arasında Sa'y etmek gerekir. Ayrıca Arafat ve Müzdelife'de vakfe yapmak, Müzdelife'de ve Mina'da geceleme Mina'da şeytan taşlamak, ondan sonra kurban kesip tıraş olmak ve farz olan ifâda tavafını yapmak hac yapacak kişinin yapması gereken fiillerdir.¹¹

Hac ile ilgili yukarıda saydığımız bu ibadetler yerine getirilmesi bakımından rükün, (farz) vacip ve sünnet olmak üzere üç kısma ayrılır. Haccın rükünlerinin diğer vaciplerden farkı; belirtilen yer ve vakitte yapılmadığında ceza kurbanı kesmek veya sadaka vermek gibi bir ceza ile telafi edilememesidir.¹²

Hanefî âlimlere göre haccın rükünleri Arafat vakfesi ve İfâda (Ziyaret) tavafı olmak üzere ikiye ayrılır.¹³ Hanefî âlimler, ihramı haccın rükünlerinden saymamakla beraber ihramı haccın geçerlilik şartlarından saymışlardır. Ebû bekr el-Kâsânî (v.587/1191) ihramı, hac fiillerinin edasının caiz olabilmesi için gerekli olan şartlar arasında zikretmektedir.¹⁴

Malikî ve Hanbelî âlimlere göre ise haccın rükünleri dördtür. Bunlar, İhram giymek, Arafat'ta vakfe yapmak, İfâda (Ziyaret) tavafı ve Sa'y yapmaktır. Malikîlerden İbn Cüzeyy (v.741/1340), Niyeti de haccın rükünleri arasında

¹¹ Said b. Abdü'l-kadir Başnefer, **el-Muğni fi fihri'l hacc ve'l-'umre**, XII. bs., Daru İbn Hazm, Beyrut 2013, s. 174.

¹² Bürhanü'd-dîn İbrahim b. Ferhûn el-Malikî el-Medenî, **İrşâdü's-sâlik, ilâ ef'âli'l-menâsik**, thk. Muhammed b. el-Hadî Ebü'l-Acfân, el-Müessesetü'l- Vataniyye, Tunus 1989, s. 181.

¹³ Ebü'l-Hasen Ahmed b. Muhammed b. Ca'fer el-Hemedânî, el-Kudûrî, **el-Kitâb**, Fazilet Neşriyat, İstanbul 1398, s.40; Abdullah b. Mahmud b. Mevdud el- Mavsîlî el-Hanefî, **el- İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr**, V.bs. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2013, C: I, s. 165; Hüseyin b. Muhammed Said b. Abdülganî el-Mekkî (v.1366), **İrşâdü's-sârî ilâ menâsik Molla Aliyyi'l-Kârî**, thk. Muhammed Talha, Müessesetü'r-Reyyân, Beyrut 1430/2009, s. 92,93.

¹⁴ Alâüddin Ebu Bekir b. Mes'ud el-Kâsânî, **Bedai'ü's-sanai' fi tertibi's-şerâi'**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997/1418, C: II, s. 160.

saymaktadır.¹⁵ Yine Malikîlerden İbn Macişûn (v.212/827) Müzdelife vakfesi ve Akabe Cemre'sine taş atmayı da haccın rükünlerinden saymıştır.

Şafî mezhebi âlimlerine göre haccın rükünleri yani farzları dört tanedir.¹⁶ İhram giymek, Arafat'ta vakfe yapmak, ifâda (ziyaret) tavafı ve Sa'y. Nevevî (v.676/1277) saçların kesilmesi için sahih olanın bir nüsük olduğunu belirterek beş rükün olduğunu,¹⁷ Şirbînî (v.977/1570) ise bunlara, rükünler arasında tertibe riayet etmeyi ilave ederek rükün sayısını altıya çıkarmıştır.¹⁸ Nevevî, tertibin, ilk üç rükün arasında vacib olduğunu söylemiştir. Yani önce ihramın giyileceği, ardından Arafat vakfesi, vakfeden sonra ziyaret tavafının yapılacağını beyan etmiştir. Tavaf ile tıraş olma arasında tertibin vacib olmadığını; sa'yin ise geçerli (sahih) olan bir tavaftan sonra yapılacağını beyan etmiştir.¹⁹

¹⁵ Ebü'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el-Hafîd, **Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktasid**, IX. bs, Matbaatü Mustafa el-Babî el-Halebî, Mısır 1975, C: I, s. 343; Muhammed b. Ahmed b. Cüzeyy el-Kelbî el-Gırnatî **el-Kavanînü'l fıkhiyye**, Dâru'l-Fikr, Beyrut, t.y, C: I, s. 87; İbn Ferhûn, **İrşâd**, s. 208.

¹⁶ Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî (v.977/1570), **el-İkna' fi halli elfâzi Ebî Şüca'**, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1415, C: I, s. 254

¹⁷ Ebü'l-Abbas Şihabüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Heytemî, **Hâşiye ala Şerhi'l-îzâh fi menâsiki'l-hac**, el-Mektebetü's-Selefiyye, el-Medînetü'l-Münevvere, t.y. s. 417.

¹⁸ Şirbînî, **el-İkna'**, C: I, s. 254.

¹⁹ Heytemî, **Hâşiye**, s. 418.

BİRİNCİ BÖLÜM

MİNA İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

1.1. HAC الْحَجُّ

İslâm dininin temel rükünlerinden biri olan hac, sözlükte; bir şeyi kast etmek, yüce bir hedefe yönelmek, ziyaret etmek gibi anlamlara gelir. “Hacce ileynâ fülân” Filan bizi kast etti, bize geldi demektir. “Hacectü fülânen ve’temedtühû” filan’ı kast ettim ona güvendim, demektir.²⁰ Bu çerçevede hac kelimesi, ibadet niyeti ile beyt’i (Kâbe’yi) kast etmek anlamında kullanılmıştır.²¹Hac yapan kimseye Arap lisanı ile “Hâcc, الحاج” denirken çoğulu “Hüccâc, حجج” olarak kullanılmaktadır.²² h-c-c maddesinde İbn Manzûr şöyle bir aktarımda bulunmaktadır: “*Hac, bir senelik veya senede bir defa yapılan işi ifade eder şöyle ki; hac/حج, beyt’i (Kâbe’yi) ziyaret, hicc/حج ise bir senelik iş anlamına gelmektedir.*²³”

Haccın ıstilahî anlamı, kadîm fıkıh kaynaklarında şöyle geçmektedir: Hac, özel zamanda, (Şevvâl, Zilkade, Zilhicce ayları) özel iş/amel için (İhram, vakfe, tavaf), özel mekânı (Kâbe, Mekke), tazîm niyeti ile ziyaret etmektir.²⁴ Özel zamanda yapılan ve farz olan hacca, “*Hacc-ı Ekber*”; hac mevsimi dışında her hangi bir zamanda yapılabilen ve umre diye isimlendirilen Kâbe ziyaretine de “*Hacc-ı Asğar*” denilmektedir.²⁵

²⁰ Ebü’l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el- Ensârî İbn Manzur (v.711/1311), **Lisanu’l-Arab**, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut 1997, h-c-c- md. C: III, s.52,53; İbrahim Enis, Abdülhalim Müntasır, Atiyyetü’s-Savalihî, Muhammed Halefullah Ahmed, **el-Mu’cemü’l Vasît**, el-Mektebetü’l-İslâmiyye, İstanbul, t.y., C: I, s. 156,157; Arif Erkan, **el-Beyân**, Arapça-Türkçe Lügat, İstanbul 2004, C: II, s. 2291.

²¹ Mütercim Asım Efendi(v.1235/1819), **el-Okyânüsü’l-Basît fî tercümeti’l-Kamûsi’l-Muhît**, h-c-c, Md., Âsitâne Kitabevi, İstanbul, t.y. C: I, s. 381.

²² Asım Efendi, **Okyânûs**, C: I, s. 382.

²³ İbn Manzur, **Lisanu’l-Arab**, Daru’l-Hadis, Kahire 2006, C: II, s. 328.

²⁴ Mavsılî, **el-İhtiyâr**, C: I s.165; Ebu Bekr Şemsü’l-Eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, **el-Mebsût**, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, t.y. C: IV, s. 2.

²⁵ Ebu’l Kasım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râğıb el-İsfehânî (v.V./XI. Yüzyılın ilk çeyreği), **el-Müfredât fî ğarîbi’l- Kur’ân**, h-c-c-. Md.,VI. bs. Dâru’l-Ma’rife, Beyrut 2010/1431,

Hac, Kur'an sûrelerinden birisinin adıdır.²⁶ Kur'an'da hac kelimesi, "ha" harfinin üstünü ile "el-Hacc" şeklinde geçmekle beraber, ha'nın esresi ile "el-Hicc" şeklinde de geçmektedir. Nitekim Âl-i İmran suresinde " *ve Orada apaçık nişâneler, (ayrıca) İbrahim'in makamı vardır. Oraya giren emniyette olur. Yoluna gücü yetenlerin o evi hacetmesi (حُجَّ النَّبِيِّت), Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse bilmelidir ki, Allah bütün âlemlerden müstağnîdir.*"²⁷"ha harfi"nin esresi ile (hiccün حُجَّ) şeklinde geçmektedir. Bakara Süresinde ise " *Hac, belli aylardır الحج* / *اشهر معلومات*"²⁸ âyetinde el- Haccü الْحُجُّ kelimesi geçmektedir. Gerek Âl-i İmrân sûresinde, gerekse Bakara sûresinin farklı âyetlerinde²⁹ ve diğer sûrelerde³⁰ geçen "Hac" kelimesinin, İslâm'mda özel anlamı olan Hac ibadeti anlamında kullanıldığı görülmektedir.

1.2. NÜSÜK-MENÂSİK نَسْك / مناسك

Nüsük "النسك" kelimesi: İbadet, taât, Allah'ın her hakkı, külçe gümüş, oruç, sadaka verme ve kurban kesme gibi kendisi ile Allah (c.c.)'a yaklaşılın ibadetler için kullanılır.³¹ İbadet eden, münzevî hayat yaşayan kimseye "nâsik" denir.³² "Nesîke" ise kurban kesmeyi ifade eder.³³ Nüsük kelimesi bu anlamda Kur'an-ı Kerim'de şöyle geçmektedir: " *Haccı ve umreyi Allah için tam yapın. Eğer (bunlardan) alıkonursanız kolayınıza gelen kurbanı gönderin. Kurban, yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. Sizden her kim hasta olursa yahut başından bir rahatsızlığı varsa, oruç veya*

s.114; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Hak **Dînî Kur'ân Dili**, Eser Kitabevi, İstanbul, t.y. C: IV, s. 721.

²⁶ Hac,22/22.

²⁷ Âl-i-İmran, 3/97

²⁸ Bakara,2/197

²⁹ Bakara, 2/158-196-189.

³⁰ Tevbe, 9/3; Hac, 22/27.

³¹ Serahsî, **el-Mebsût**, C: IV, s. 2.

³² İbn Manzur, **Lisânu'l-Arab**, n-s-k-, Md. C.XVI, s.127,128; Âsım Efendi, **Okyânus**, n-s-k-, Md. C: III, s. 117; Serdar Mutçalı, **Arapça-Türkçe Sözlük**, Dağarcık Yayınları, İstanbul 1995, s.883.

³³ Asım Efendi, **Okyânus**, C: III, s. 117.

sadaka veya kurban (nüsiik) olmak üzere fidiye gerekir."³⁴ Bu kelimenin kökünden gelen "menâsik" kelimesi ise: alışılmış yer, ibadetin yolu, usûlu, yöntemi ve kurban kesme yeri anlamlarına gelmektedir.³⁵ Nitekim "menâsik" kelimesi de Kur'an-ı Kerim'de şöyle geçmektedir. "*Rabbimiz! Bizi sana teslim olmuş kimseler kıl. Soyumuzdan da sana teslim olmuş bir ümmet kıl. Bize ibadet yerlerini (menâsik) ve ilkelerini göster. Tevbemizi kabul et. Çünkü sen, tevbeleri çok kabul edensin, çok merhametli olansın.*"³⁶ Râzî yukarıdaki âyetin tefsirinde Menâsik kelimesinin tekil kalıbı olan "mensek" esas alındığında, ibadetin kendisi anlamına geldiğini; yine "mensik" şeklinde ise ibadet yeri anlamına geleceğini söylemiştir. Ayrıca Menâsikin sadece "kurban kesme" olarak anlaşılmasının yanlış olduğunu aktarmıştır.³⁷ Daha sonra Hac ile ilgili olan bütün ibadetlere "menâsik" denmiş ve kaynaklarda hac konusu genellikle menâsik başlığı altında ele alınmıştır.

1.3. MÎNA مِئِنَا

el-Mena, المِئِنَا Allah tarafından olan hayr, iyilikte bulunmak, büyük ni'met, ihşanda bulunmak, temenni etmek, tartı aleti ve kişisel arzu (ümniyye) anlamlarına gelir.³⁸ M-n-y maddesinin sülasî mezîd kalıbı olan "emnâ, أَمْنِي" kan akıtmak, yapılan iyiliği hatırlatarak başa kakmak anlamlarına gelir. تمنى "Temennâ" ise, Allah'tan bir şeyi istemek anlamına geldiği gibi aslı olmayan bir şeyi istemek anlamlarına da

³⁴ Bakara, 2/196.

³⁵ İsmail b.Hammad, el-Farabî, el-Cevherî, **es-Sihah**, II. bs. Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1428/2007, s. 1038; er-Ragıb el-İsfehânî, **Müfredâtu elfâzi'l-Kur'ân**, n-s-k-, Md. terc. Yusuf Türker, Pınar Yayınları, İstanbul 2007, s. 493; İbn Manzur, **Lisânu'l-Arab**, C: XVI s. 127,128; Âsım Efendi, **Okyanus**, n-s-k-, Md. C: III, s. 117; İbrahim Enis vd. **el-Mu'cemü'l Vasît**, n-s-k-, Md. C: II, s. 918,919; Arif Erkan, **el-Beyân**, C: II, s. 2291; Abdullah Tırabzon, "*Hac ibâdetinde Yasak Davranışlar*,"Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2008, s. 47.

³⁶ Bakara 2/128

³⁷ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, **Mefâtihu'l-gayb (et-Tefsîru'l-Kebîr)**, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1429/2008, C: II, s. 55.

³⁸ Râgıb, **Müfredât**, s. 1400; Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Feyyûmî, **el-Misbâhu'l-Münîr**, Mektebetü Lübnan, Beyrut 1987, s. 222.

gelmektedir.³⁹ Kelimenin çoğulu olan اَمَانِي ise okumak anlamında kullanılmaktadır.⁴⁰ Bu anlamda Kur'an'da şöyle geçmektedir: “*Bunların bir de ümmî takımı vardır; Kitab'ı (Tevrat'ı) bilmezler. Onların bütün bildikleri bir sürü kuruntulardır. Onlar sadece zanda bulunurlar.*”⁴¹

Fıkıh terimi olarak Mina: Harem sınırları içerisinde bulunup şeytan taşlama, kurban kesme, tıraş olma ve bayram gecelerinde Mina'da geceleme (mebît) ibadetlerinin yapıldığı mekânın adıdır.⁴² Mina, İslâm Dininde hac ibadetinin bazı bölümlerinin îfâ edildiği, içinde “mescidü hayf”, “mescidü'l-mürselât”, “mescidü'l-keş” ve “mescidü'l-kevser” gibi mescidlerin bulunduğu, hac zamanında hacıların geceledikleri ve Mekke'ye yakın olan ibadet mekânlarından biridir.⁴³ Günümüzde Araplar Mina'ya, “Mina” dedikleri gibi halk arasında Mina ismi “Müna” şeklinde de talaffuz edilmektedir.

Ayrıca kaynaklarda Mina'ya bu ismin verilmesinin çeşitli sebeplerinden sözedilmektedir. Bunlardan birisi: “*Cebrail (a.s.), Âdem (a.s.) ile Mina'da buluştu ve ayrılırken “Temenni et, Allah'tan iste!” dedi. O da, “Allah'tan Cennet'i temenni ediyorum dedi.” O'nun bu temennisi sebebi ile “istemek temenni etmek” kökünden gelen “Mina” ismi verildi.*⁴⁴ Yine kurbanların kanı Mina'da akıtıldığı için bu ismin verildiği anlaşılmaktadır. Bu takdirde “Müniye مُنِيَّةٌ , ذُبْحٌ zübiha ” anlamında kullanılmış olur.⁴⁵

Hac ibadetinde Mina'nın manevî boyutu önemli yer teşkil etmektedir. Mina, can, mal, mülk, ev, çoluk çocuk, kardeş, aşiret, makam mevki, ticaret gibi arzu ve

³⁹ Râgıb, **Müfredât**, s. 1400; Feyyûmî, **Misbâhu'l-Münîr**, s. 222; İbn Manzûr, **Lisanu'l-Arab**, C: VIII, s.383; Âsım Efendi, **Okyanus**, m-n-y- Md. C: III, s. 932.

⁴⁰ Cevherî, **Sihah**, m-n-y- Md. s.1004; İbn Manzûr, **Lisanu'l-Arab**, m-n-y-, Md. C: XIII, s. 203,205; Râgıb, **Müfredât**, s. 477; Luvis Ma'luf el-Yesûî, **el-Müncid fi'l-Lüga ve'l-A'lâm**, Daru'l-Maşrık, Beyrut, t.y. s. 777.

⁴¹ Bakara, 2/78.

⁴² Mehmet Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri**, IV. bs. Ensar Neşriyat, İstanbul 2013, s. 378; İsmail Karagöz vd. **Dinî kavramlar sözlüğü**, “Mina” ,VI. bs. D.İ.B. yayınları, Ankara 2015, s. 445.

⁴³ Atık b. Gays el- Biladî, **Mu'cemu Me'âlimi'l-Hicaz**, II. bs, Müessesetü'r-Reyyân, Beyrut 2010; Mehmet Şener, “Mina”, **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, C: XXX, s. 96,97.

⁴⁴ Ebü'l-Velîd Muhammed, el-Ezrakî, **Ahbâru Mekke**, Ka'be ve Mekke Tarihi, Terc. Yunus Vehbi Yavuz, Feyiz Yayınları, İstanbul 1974, s. 413.

⁴⁵ Ezrakî, **Ahbâru Mekke**, s. 413; İbn Manzûr, **Lisânu'l-Arab**, C: XII, s. 203.

isteklerin aşıldığı, Allah sevgisinin en üst seviyeye çıktığı yerdir.⁴⁶ Zîra İbrahim (a.s.), gördüğü rüya üzerine oğlu İsmail'i (a.s.) kurban etmek üzere Mina'ya gelmiş, oğlu İsmail'i kurban edeceği sırada Allah (c.c.), İsmail'i bir kurban ile bağışlamıştır.⁴⁷ Mina'da şeytanı taşlamak demek, şeytanın verdiği vesveseleri ve kötü alışkanlıkları taşlamak demektir. Yine nefsin heva ve arzularının, kötü ahlakın, hülâsa kulluğa engel olan her şeyin taşlanması gibi anlamları ifade etmektedir.⁴⁸

1.4. MEBÎT الْمَبِيت

Mebît kelimesi “beyt” kelimesinin ismi mekân formatıdır. Beyt: çadırdan, taştan, kireçten veya kıldan yapılan ev demektir. Mebît de, geceyi geçirmek, geceyi geçirecek yer anlamına gelmektedir.⁴⁹ Ayrıca, iki mısra'a beyt, kişinin ailesine ehl-i beyt denir.⁵⁰ Mebitin kökü olan “beyt” Kur'an-ı Kerim'de çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. Nitekim Nuh (a.s.)'dan bahsedilirken; “*Rabbim beni, anne ve babamı ve mü'min olarak beytime (gemi) gireni mağfiret et.*”⁵¹denilmiştir. Bu âyette “gemi” anlamında kullanılmıştır. Beyt kelimesinin çoğulu olan “buyût” nûr suresinde mescid anlamında geçmektedir.“*Allah'ın, yüceltilmesine ve içlerinde adının anılmasına izin verdiği evlerde hiçbir ticaretin ve hiçbir alış verişin kendilerini, Allah'ı anmaktan, namazı kılmaktan, zekâtı vermekten alıkoymadığı birtakım adamlar buralarda sabah akşam O'nu tesbih ederler. Onlar, kalplerin ve gözlerin dikilip kalacağı bir günden korkarlar.*”⁵²

⁴⁶ Bünyamin Erul ve Ekrem Keleş, **Haccı Anlamak**, D.İ.B. Yayınları, Ankara 2015, s. 62.

⁴⁷ Sâffât, 37/103-107.

⁴⁸ Erul ve Keleş, **Haccı Anlamak**, s.63-64; Mina ile ilgili daha fazla bilgiye tezimizin ikinci ve üçüncü bölümlerinde yer verilecektir.

⁴⁹ İbn Manzûr, **Lisânu'l-Arab**, C: I,s.557; Âsım Efendi, **Okyanus**, b-y-t-, C: I, s. 294; Mutçalı, **Sözlük**, s.79

⁵⁰ İbn Manzûr, **Lisânu'l-Arab**, b-y-t- md. C: I, s. 558; Ahterî Mustafa Efendi, **Ahter-i Kebîr**, Dersââdet 1310, b-y-t-, md. s. 15.

⁵¹ Nûh,71/28.

⁵² Nur, 24/36.

Ayrıca bir işi (eylemi) gece yapmak anlamında da kullanılan “beyt” kelimesinin, ister uyuma olsun ister olmasın bir şeyin geceleyin olması anlamında da kullanıldığı görülmektedir.⁵³ Nitekim Kur’an-ı Kerim’de bu anlam şöyle geçmektedir “Onlar ki Rableri için secde ederek ve kıyamda durarak gecelerler.”⁵⁴ Bazı âlimler ise “bâte” fiili hem geceyi uykuda geçirmek hem de bir şeyin gece olması anlamında kullanılan nakıs bir fiil olduğunu belirtmişlerdir.⁵⁵

1.5. REMY-İ CİMÂR رمي الجمار

Remy: atmak, taş atmak, iftira atmak, ok atmak, ayıplamak, anlamlarına gelirken; Cemre: Kor ateş, küçük çakıl taşı, hacıların attıkları ufak taş; şiddetli karanlık anlamlarına gelmektedir.⁵⁶ Fıkıh ıstılahında “Remy-i Cimâr”: Hac yapanların hususi zamanda (kurban bayramının 1.2.3. ve 4.günlerinde) hususi miktar ile atılan her bir taşı ve bu taşların atıldığı yeri ifade eder.⁵⁷ Hac ibadetinin bir parçası olan şeytan taşlamanın yapıldığı Cemre’lere: Cemre-i Akabe (kübrâ), Cemre-i Vusta ve Cemre-i Suğra (Cemre-i ûlâ) denilirken, hepsine birden “Cemerât جَمْرَاتُ” adı verilir.⁵⁸ Şeytan taşlama hakkında bir hadiste şöyle denmiştir: “Hz. İbrahim (a.s.) Kâbe’yi inşa ettikten sonra, Cebâil (a.s.)’ın yol göstermesi ile ilk haccını yapmış ve oğlu İsmail’i kurban etmeye giderken Mina’da önüne çıkan şeytanı taşlamıştır.”⁵⁹

Taşlama şeytanın, kötü telkinleri ile insanı etkisi altına almasına karşı bir direniş ve yaratıcının emrine aykırı olan her türlü hareket ve düşüncüyü ret anlamına

⁵³ İbn Manzur, **Lisânu’l-Arab**, C: I, s. 559.

⁵⁴ Furkan,25/64.

⁵⁵ Cevherî, **Sihah**, s.118; İbn Manzur, **Lisanu’l-Arab**, C: I, s. 558-559; Âsım Efendi, **Okyanus**, C: I, s 295; Mina’da geceleme ile ilgili ayrıntılı bilgi *Mina’da geceleme hûkmü* bölümünde verilecektir.

⁵⁶ Cevherî, **Sihah**, c-m-r- ve r-m-y- Md. s. 186-430;Kâsânî, **Bedâi’**, C: II, s. 137; Cübran Mes’ud, **er-Râid**, c-m-r- Md. s. 281, VII. bs. Dâru’l-ilm li’l-melayîn, Beyrut 1992; Mustafa efendi, **Ahter-i Kebîr**, C: I, s. 210-361, ; Mutçalı. **Sözlük**, s. 127.

⁵⁷ Kâsânî, **Bedâi’**, C: II, s. 137.

⁵⁸ M.Özgü Aras, “Cemre” **DİA** C: V, s. 340.

⁵⁹ Ebu Abdillâh el-Hâkim en-Nîsaburî, **el Müstedrek**, Dâru’l-Ma‘rife Beyrut, t.y. “Kitabü’l-Menâsik”, C: I, s. 466.

gelmektedir.⁶⁰ Şeytan taşlama esnasında *بسم الله اكبر رغما للشيطان و حربه* “Allah’ın adıyla... Allah en büyüktür, şeytan ve taifesinin kibrini kırmak üzere” duası okunur. Bu dua, taşlamanın bir başka yönü olan Allah’ı (c.c.) zikir etmeyi vurgulamaktadır. Nitekim bir hadiste şöyle geçmektedir: “Kâbe’yi tavaf, Safa ile Merve arasında sa’y ve şeytan taşlama işi Allah’ın adının anılması içindir.”⁶¹ Hac ibadetinde şeytan taşlama haccın vaciplerindedir. Şeytan taşlamanın zamanı ve şekline ayrıca haccın vacipleri konusunda temas edeceğiz.⁶²

1.6. TEŞRİK التَّشْرِيْق

Teşrik kelimesi sözlükte; Bayram namazı, sabah aydınlığı, doğuya doğru yönelmek, doğrululaştırma anlamlarına gelmektedir.⁶³ Terim olarak: Zilhicce ayının belirli günlerinde farz namazlardan sonra getirilen özel tekbire denir.⁶⁴ Kur’an’da “Allah’ı sayılı günlerde zikredin”⁶⁵ âyetinde geçen “zikir”den maksat; haccın edâ edildiği Arefe, nahr ve sonraki üç günde Allah’ı tekbir ile zikir etmek demektir.⁶⁶ Hac ibadetinin eda edildiği Zilhicce’nin sekizinci gününe “Terviye”, dokuzuncu gününe “Arefe”, onuncu gününe kurbanlar kesilmeye başlandığı için “Yevmü’n-Nahr” on bir, on iki ve on üçüncü günlerine ise “teşrik günleri” dendiği kaynaklarda geçmektedir.⁶⁷ Teşrik günlerini Arefe ve nahr günleri ile sayarak hepsine “eyyam-ı teşrik” diyenlerde vardır.⁶⁸ Eyyam-ı teşrikte kurban etleri güneşte bekletilip kurutulduğu için, bu ismin verildiği de yine kaynaklarda geçmektedir.⁶⁹ Zilhicce ayının belirli günlerinde teşrik

⁶⁰ Aras, “Cemre ” **DİA** C: V, s. 340.

⁶¹ Ebu Dâvûd Süleyman b. Eş’as es-Sicistanî, **Sünen**, el-Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut 1335/2014, “Menâsik” 50; Tirmizî, **Sünen**, “Hac” 64.

⁶² Tezin ikinci bölümünde *Mina’da yapılan ibadetler* başlığı altında Şeytan taşlama ile ilgili ayrıntılı bilgiye yer verilecektir.

⁶³ İbn Manzur, **Lisanu’l-Arab**, C: V, s. 90; Cübran Mes’ud, **er-Râid**, s. 214.

⁶⁴ Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülaziz İbn Âbidîn, **Reddü’l-muhtâr ‘ale’d- dürri’l-muhtar şerhu tenvîri’l-ebâr**, thk. Adil Ahmed, Ali Muhammed, Dâru âlemi’l-kütüb, Riyad 1423/2003, C: III, s. 62.

⁶⁵ Bakara, 2/203.

⁶⁶ Elmalılı, **Hak Dînî Kur’ân Dili**, C: II, s. 730.

⁶⁷ Fahrettin Atar, “Teşrik” , **DİA**, C: XL, s. 575.

⁶⁸ Atar, “Teşrik” , **DİA**, C: XL, s. 575.

⁶⁹ İbn Manzur, **Lisânü’l-Arab**, C: V, s. 92; Mustafa Efendi, **Ahter-i Kebîr**, s. 186.

tekbiri okumanın hükmü Hanefîler'e göre vacip, Şâfiîler, Hanbelîler ve bazı Hanefîler'e göre sünnettir.⁷⁰

1.7. TERVIYE التَّرْوِيَّة

Terviyenin kökü olan r-v-y- kelimesi düşünmek, tefekkür etmek, roman, bir sözü başkasına ulaştırmak (hadis rivayeti), bir yeri sulamak ve kana kana su içmek ve su taşıyan hayvana verilen isim anlamlarına gelmektedir.⁷¹ Fıkıhta “Terviye”: Arefe gününden bir gün öncesinin yani Zilhicce'nin sekizinci gününün adıdır.⁷² Kâbe'nin ikinci banîsi İbrahim (a.s.) terviye gecesini rüyasında oğlu İsmail'i Allah'a kurban ettiğini görür. O gün gördüğü rüyanın ilâhî mi yoksa şeytanî mi olduğunu düşündüğü için bu güne (8 zilhicce) düşünme anlamına gelen “Terviye” isminin verildiği nakledilir.⁷³

Nitekim bu olay Kur'anda şöyle geçmektedir: *“Çocuk kendisiyle birlikte koşup yürüyecek yaşa gelince İbrahim ona; “Yavrurum, ben rüyamda seni boğazladığımı gördüm. Düşün bakalım, ne dersin?” dedi. O da, “Babacığım, emrolunduğun şeyi yap. İnşâallah beni sabredenlerden bulacaksın” dedi. “Nihayet her ikisi de (Allah'ın emrine) boyun eğip, İbrahim de onu (boğazlamak için) yüz üstü yere yatırınca ona, şöyle seslendik: “Ey İbrahim!” “Gördüğün rüyanın hükmünü yerine getirdin. Şüphesiz biz iyilik yapanları böyle mükâfatlandırırız.”*⁷⁴

Diğer bir görüşe göre; eskiden Arafat, Müzdelife ve Mina'da su sıkıntısı olduğundan, hacılar Arefe gününden önceki gün yani Zilhicce'nin sekizinci günü, Mina'da develerine doya doya su içirmek sureti ile susuz kalmamaları için önlem alırlardı. Bunun için bu gün sulamak suya kandırmak anlamına gelen terviye kelimesi

⁷⁰ Atar, “Teşrik”, **DİA**, C: XL, s. 575.

⁷¹ İbn Manzur, **Lisânu'l-Arab**, C:IV, s. 309-314; Âsım Efendi, **Okyanus**, C: III, s. 829; Mevlüt Sarı, **el-Mevârid** (Arapça- Türkçe Lügat) İpek Yayınları, İstanbul 1982. r-v-y Md. s. 674.

⁷² Mavsılı, **el-İhtiyar**, C: I, s. 160; Salim Ögüt, “Terviye”, **DİA**, C: XL, s. 520; Mutçalı, **Sözlük**, r-v-y, Md. s. 351.

⁷³ Ögüt, “Terviye”, **DİA**, C: XL, s. 520.

⁷⁴ Sâffât, 37/102, 105.

ile adlandırılmıştır.⁷⁵ Terviye günü Mekke’de sabah namazı kılındıktan sonra Mina’ya çıkmak o gün vakit namazlarını ve Arefe günü sabah namazı dâhil toplam beş vakit namazı Mina’da kılmak sünnettir.⁷⁶ İster kıran ister ifrad ister temettu haccına niyet edilmiş olsun, hac yapacaklar Hz. Peygamber’in sünnetini yerine getirmek için terviye günü Mina’ya hareket ederler. Böylece hac ibadeti terviye günü başlamış olur. Günümüzde bazı ülkeler, haccın rükn-ü aslîsi olan Arafat’a zamanında yetişebilmek için terviye günü Mina’da geceleme yerine doğrudan Arafat’a intikal edip burada gecelemetedirler.⁷⁷

1.8. HEDY الْهَدْي

Hedy, sözlükte doğru yolu göstermek, hediye vermek, rehberlik etmek, Mekke-i Mükerrreme’ye götürülen hediye kurban anlamlarına gelmektedir.⁷⁸ “H-d-y” maddesinden ism-i fail kalıbı olan “el-Hâdî” esmâ-i hüsnâdandır. Kullarına kendisini tanıyacakları ve bulacakları yolu gösteren ve her kuluna hayatını devam ettirecek olan şeyleri kendilerine gösterip hediye eden anlamına gelmektedir.⁷⁹ Türkçede de kullanılan ve “hedy” ile aynı anlamı taşıyan “hediye” kelimesi Kur’an’da şu şekilde geçmektedir: “Ben onlara bir hediye gönderip elçilerin ne haber ile döneceklerine bakacağım.”⁸⁰ Terim olarak “hedy” : Harem’e hediye edilen ve burada kesilen kurbanın adıdır.⁸¹ Hedy kelimesi, Kur’anda muhtelif yerlerde geçmektedir. Nitekim Mâide sûresinde şöyle geçmektedir:

“Ey iman edenler! Allah’ın (koyduğu din) nişanelerine, haram aya, hac kurbanına, Hedy’ye” (bu kurbanlıklara takılı) gerdanlıklara ve de Rab’lerinden bol nimet ve hoşnutluk isteyerek Kâbe’ye gelenlere sakın saygısızlık etmeyin. İhramdan

⁷⁵ İbn Manzur, **Lisânu’l-Arab**, C: IV, s. 312; Öğüt ”Terviye”, **DİA**, C: XL, s. 520.

⁷⁶ Mavsîlî, **el-İhtiyâr**, C: I, s. 170.

⁷⁷ 2016 Hac Organizasyonu, Hac Gözlemlerimizden.

⁷⁸ İbn Manzur, **Lisânu’l-Arab**, h-d-y Md. C: IX, s. 59; Âsım Efendi, **Okyanus**, C: III, s. 955; Mevlüt Sarı, **el-Mevârid**, h-d-y- Md. s. 1590.

⁷⁹ İbn Manzur, **Lisânu’l-Arab**, C: IX, s. 62.

⁸⁰ Neml, 27/35.

⁸¹ Kâsım b. Abdullah el-Konevî, **Enîsü’l-Fukahâ**, thk. Ahmed b. Abürrezzak el-Kübeysî, II. bs. Dâru’l-Vefa, Cidde 1987/1407, s. 144; Mavsîlî, **el-İhtiyâr**, C: I, s. 185.

çıkıldığınızda (isterseniz) avlanın. Sizi Mescid-i Haram'dan alıkoydular diye bir takımlarına beslediğiniz kin, sakın ha sizi, haddi aşmaya sürüklemesin. İyilik ve takva (Allah'a karşı gelmekten sakınma) üzere yardımlaşın. Ama günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmayın. Allah'a karşı gelmekten sakının. Çünkü Allah'ın cezası çok şiddetlidir.”⁸²

Hedy kurbanı: koyun, keçi, sığır ve deve cinsinden kurbanlıklar için kullanılır. Bunlardan koyun ve keçinin bir yaşında olması, sığır cinsinin iki ve devenin ise beş yaşını doldurmuş olması gerekmektedir.⁸³ Hacda kesilecek olan hedy kurbanının dem (koyun, koç, keçi) olması yeterli olmakla beraber, ziyaret tavafını cünüp olarak yapan ve Arafat vakfesinden sonra cinsel ilişkide bulunan kimselerin mutlaka (bedene) deve veya sığır kurban etmeleri gerekir.⁸⁴ Bu durum yapılan kusurun büyüklüğünü de ortaya koymaktadır. Hac için olan (kıran, temettu) kurbanlıklar ancak Harem sınırları içinde ve kurban kesme günlerinde kesilirken, diğer ceza kurbanlarını (adak, ceza, keffaret) bir an evvel kesmek evlâ olmakla beraber herhangi bir vakitte de kesilebilir.⁸⁵ Adak, keffaret (ceza) ve ihsar hedyi dışındaki hac kurbanlarının etlerinden sahibi yiyebildiği gibi,⁸⁶ Harem ve Harem dışında bulunan kimselere sadaka olarak da verilebilir.⁸⁷ Günümüzde hac kurbanlarının, Cidde'de bulunan İslâm Kalkınma Bankası tarafından Harem'de kesildiği ve aynı kuruluş aracılığı ile ihtiyaç sahibi müslüman ülkelere etlerinin dağıtıldığı bilinmektedir. Hedy kurbanı, şükür tarafı ağır basan bir kurbandır, bu anlamda kişinin Allah için dünyalıktan vazgeçebilmesini ifade etmektedir. Böylece görünürde kurban edilen deve, sığır veya koyun olsa da gerçekte kurban edilen ilahî rızaya uymayan arzu istekler ve manevî kirlerdir.⁸⁸

⁸² Mâide, 5/2.

⁸³ Kudûrî, **el-Kitâb**, s. 47.

⁸⁴ Kudûrî, **el-Kitâb**, s. 48.

⁸⁵ Kudûrî, **el-Kitâb**, s. 48; Mavsîlî, **el-İhtiyâr**, C: I, s. 185.

⁸⁶ Hac, 22/28.

⁸⁷ Kudûrî, **el-Kitâb**, s. 48.

⁸⁸ Erul ve Keleş, **Haccı Anlamak**, s. 65,66; Tezin ikinci bölümünde *Mina'da yapılan ibadetler* başlığı altında kurban kesmeye temas edilecektir.

1.9. UDHIYYE الاضحيه

Udhiyye, kurban bayramında (hac hedyi dışında) Allah'a (c.c.) yakınlık için kesilen kurban için kullanılan bir tabirdir.⁸⁹ Çoğulu “edâhî veya dahâyâ” diye gelir. Kur’anda Hz. Âdem’in (a.s.) iki oğlunun birer kurban takdim ettiklerinden bahsedilmektedir.⁹⁰ Yine bütün ümmetlere kurban kesmenin meşru kılındığı bildirilmektedir. Nitekim Hac sûresinde şöyle buyrulmaktadır: “*Her ümmet için, Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği hayvanlar üzerine ismini ansınlar diye kurban kesmeyi meşru kıldık. İşte sizin ilahınız bir tek ilahtır. Şu halde yalnız ona teslim olun. Alçak gönüllüleri müjdele!*”⁹¹

Kurban (Udhiyye) denilince genelde kurban bayramında kesilen vâcip kurban anlaşılma ile beraber farklı kurban çeşitleri bulunmaktadır. Adak (nezir), akîka, halk arasında kabir kurbanı olarak bilinen ve ölmüş birisi adına kesilen kurban, kıran ve temettu‘ haccı yapanların kestikleri şükür kurbanı, hac ve umrede ihram yasaklarının işlenmesi halinde kesilen keffaret kurbanı diğer kurban çeşitlerindedir.⁹² Hacda kesilen kurban bir önceki kavram olan “Hedy” de anlatılmıştı. Hedy ile udhiyye arasındaki en önemli fark hedyin Harem sınırları içinde; udhiyyenin ise mükellef kimsenin ikamet ettiği yerde kesilebilmesidir.⁹³ Yine udhiyye hac ve umre ile ilgili olmayan ve Kurban Bayramında kesilen kurbandır. Ayrıca kıran veya temettu‘ haccı yapanlar kurban kesme imkânı bulamadıklarında kurban yerine oruç tutabilirlerken udhiyye için böyle bir alternatif yoktur.

Bir kimsenin vacip olan kurbanla yükümlü olabilmesi için Müslüman hür ve mukim olması ve mali güce (nisab) sahip olması gerekmektedir.⁹⁴ Fakihlerin çoğunluğuna göre sünnet olan kurban, Hanefî mezhebine göre vâcip hükmünü almıştır. Hanefiler, “*O Halde, Rabbin için namaz kıl, kurban kes.*”⁹⁵ âyeti ile Hz.

⁸⁹ Mavsılî, **el-İhtiyâr**, C: V, s. 18; Mustafa Efendi, **Ahter-i Kebîr**, C: I, e-d-y- Md. s. 46.

⁹⁰ Mâide, 5/27.

⁹¹ Hacc, 22/34.

⁹² Ali Bardakoğlu, “Kurban”, **DİA**, C: XXVI, s. 436,437.

⁹³ Kudûrî, **el-Kitâb**, s. 47, 163.

⁹⁴ Mavsılî, **el-İhtiyâr**, C: V, s. 18.

⁹⁵ Kevser, 108/2.

Peygamber (s.a.v.)'in, “*Kim imkânı olduğu halde kurban kesmezse bizim mescidimize yaklaşmasın*”⁹⁶ hadisini delil göstermek sureti ile şartları taşıyan kimselerin kurban kesmesinin vacip olduğunu söylemişlerdir.⁹⁷

Vâcib kurban zilhiccenin 10,11 ve 12. Günlerinde kesilir. Koyun ve keçi bir kişi için kurban olurken deve ve sığır cinsi büyük başlar yedi kişiye kadar ortak olarak kurban edilebilirler. Ehl-i Kitab'ın kestiği yenebilmekle⁹⁸ beraber kurban bir ibadet olduğu için Ehl-i Kitab tarafından kesilmesi mekruh görülmüştür. Kesilen vacip kurbanın etinden sahibi yiyebileceği gibi ihtiyaç sahiplerine dağıtılabilir.⁹⁹

1.10. HALK الحلق والتقصير

“*Halk*”, (حلق) saçları yolmak ve dipten tıraş etmek, “*taksîr*” (تَقْصِيرُ) ise kısaltmak demektir.¹⁰⁰ Hacda ilk tahallülün¹⁰¹ gerçekleşmesi için şeytan taşlama ve kurban kesmeden sonra tıraş olunması gerekmektedir. İkinci tahallülün gerçekleşmesi ise ziyaret tavafının yapılmasına bağlıdır. Tıraş olma konusu hac bağlamında Kur'an-ı kerîmde ve hadîs-i şerîflerde geçmektedir. Hac ibadetinde saçların ne zaman ve ne kadar tıraş edileceği önemlidir. Bu bakımdan tıraş olmanın mezheplere göre birtakım hükümleri bulunmaktadır. İslâm'da hac esnasında saçların tıraş edilmesi yine Mina'da gerçekleşen önemli bir ibadettir. Bu konu ile ilgili daha fazla bilgi “*Mina'da yapılan ibadetler*” başlığında işlenecektir.

⁹⁶ Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid b. Mâce el-Kazvîni, **es-Sünen**, IV. bs. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2013/1434, “Edâhi”, 2.

⁹⁷ Mavsîlî, **el-İhtiyâr**, C: V, s. 18.

⁹⁸ Mâide, 5/5.

⁹⁹ Mavsîlî, **el-İhtiyâr**, C: V, s. 21,23.

¹⁰⁰ Mustafa Efendi, **Ahter-i Kebir**, C: I, s. 158, 239.

¹⁰¹ Tahallül: bir şeyi helal kılmak demektir. Hac yapan kimsenin ihramdan çıkışını ifade eden bir terimdir. (Mevlüt Sarı, **el-Mevârid**, h-1-1, md. s. 337.)

1.11. EYYÂM-I MA‘DÛDÂT الايام المعدودات

Kur’anda geçen bir terim olan “eyyâm- ma‘dûdât/sayıli günler”ın, Mina günleri olarak bilinen zilhiccenin 11.12. ve 13. günü için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu günlere teşrik günleri denildiği gibi kurban kesme ve Mina günleri de denilmektedir. Bu günlerde Allah’ın (c.c.) zikredilmesi emredilmiştir.¹⁰² Hz. Peygamber (s.a.v.) bu günlerin gecelerini Mina’da geçirdiği için anılan günlerin Mina ile irtibatı önem arzetmektedir. Eyyâm-ı ma‘dûdât ifadesi kur’anda farklı bağlamalarda geçmektedir¹⁰³ ancak bu çalışmada anılan kavrama hac bağlamında temas edilecektir. Bu kavram ile ilgili daha fazla bilgiye “*Kur’anda Mina’ya işaret eden âyetler*” başlığında yer verileceğinden burada daha fazla detaya girilmemiştir.

¹⁰² Bakara, 2/203.

¹⁰³ Bkz. Bakara, 2/184; Âl-i İmrân, 3/24.

İKİNCİ BÖLÜM

HACDA MİNA MENÂSİKİ

2.1. Mina'nın Coğrafi Konumu

Mina, Mekke'den üç fersah,¹⁰⁴ bugünkü ölçü ile yaklaşık yedi km. uzaklıktadır ve İki mil (sekiz bin adım) uzunluğundadır. Mekke'nin kuzeydoğusunda yer alan Mina, 637 metre genişliğinde ve 812 hektar olup etrafı dağlarla çevrilidir. İbrahim Rıfat Paşa, Mina'nın uzunluğunun kâfile yürüyüşü ile 20 dakika olduğunu kaydetmiştir.¹⁰⁵

Mina'nın Mekke yönünde sınırı Akâbe Cemresidir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.), ilk îman eden Medineli Müslümanlar ile görüştüğü yer olan Akabe, Mina sınırında bulunmaktadır. Müzdelife tarafında kalan sınırı ise "Muhassır vadisi" dir. Akabe bîatlarının yapıldığı yer ile "**Muhassır Vadisi**", Mina sınırlarının dışında kalmaktadır. Mina'nın kuzeyinde "**Kâbil dağı**", güneyinde "**Sâih**" (Sebîr) dağı vardır. Bu dağların Mina'ya bakan tarafları Mina'ya dâhildir. Arka yüzleri ise Mina'ya dâhil değildir.¹⁰⁶ Mina'nın sınırları, Suudi Arabistan Hac Bakanlığı tarafından 1973'te tespit edilerek belirgin hale getirilmiştir. Bu tespite bağlı olarak Arafat, Müzdelife ve Mina'nın başlangıç ve bitiş sınırları ile Kible istikameti günümüzde büyük levhalarla gösterilmektedir.¹⁰⁷

¹⁰⁴ Fersah: on iki bin adım demektir. Bir "mil" ise fersahın üçte biri kadar yani dört bin adım demektir. (Molla Hüsrev, **Dürer- gürer**, C: I, s. 29).

¹⁰⁵ Şihabüddin Ebu Abdillâh Yakut b. Abdillâh el-Hamevî, **Mu'cemu'l Büldân**, Daru Sadır, Beyrut, t.y. C: V, s. 198; İbrahim Rıfat Paşa, **Mir'âtü'l-Haremeyn**, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kâhire 1344/1925, C: I, s. 322.

¹⁰⁶ Heytemî, **Hâşiye**, s. 350.

¹⁰⁷ Mehmet Şener, "Mina", **DİA**, C: XXX, s. 96,97.

Diğer Meşâ'ir gibi Mina'da da hadiste belirtildiği üzere kişisel mülkiyet söz konusu değildir. Mina bütün Müslümanların eşit ve ortak malıdır, oraya ilk gelen kalma hakkına sahiptir ve bu hak ona sürekli mülkiyet hakkını da vermemektedir.

İslâm'dan önce Mina'da yedi put vardı, İslâm gelince bu putlar yıktırıldı ve “sayılı günlerde Allahı zikredin” emri nâzil oldu. Onun için Mina'ya “Tevhid Vatanı” denmiştir. Bu cümleden olarak İslâm'dan önce hac, Mina'da son bulurken, Hz. Peygamber Mina'da, bayramın birinci gününün menâsikini yaptıktan sonra Mekke'ye inmiş Kâbe'yi tavaf edip tekrar Mina'ya dönmüştür. İslâm'ın kendine hâs uygulaması ile Mina'nın, cahiliye âdetlerinden temizlenmiş olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰⁸ Bazı kaynaklarda Mina gecelerinin, silah atmak ve başka eğlenceler ile geçirildiği yazmakta ise de günümüzde böyle bir âdetin olmadığı ve olsa bile bunun İslâmî olamayacağı ilgili (Mina'da Allah'ın anılmasına işaret eden) Kur'an âyetlerinden anlaşılmaktadır.¹⁰⁹

Meydan Larousse'da, Mina'daki hac törenlerinin İslâm'dan önceki dinlerden kaldığı şekli ile yapıldığı geçmektedir.¹¹⁰ Hz. İbrahim'den kalan kurban kesme ve şeytan taşlamanın devam ettiği elbette doğrudur; fakat bütünü ile hac eski dinlerden kalma değildir. Araştırmamızda hiçbir kaynakta böyle bir bilgiye ulaşamadığımız gibi, Hz. Peygamber'in Mina'nın her tarafında kurban kesilebileceğini;(çünkü İslâm öncesi Mina'nın her tarafında kurban kesilemez inancı vardı.) Mina'da ilk gün şeytan taşladıktan sonra Mekke'ye inip Kâbe'yi tavaf etmesi, İslâm'a has olan uygulamasını göstermektedir. Çünkü İslâm'dan önce Mekke'ye inilip ziyaret tavafı yapılmıyordu. Mina'da yapılan hac ibadetinin eski dinlerden kalma olduğunu iddia etmek, haccın diğer nüsüklerinin de önceki dinlerden kalma olduğuna götürür ki, bunun yanlış olacağı, azıcık İslâm haccını bilen kişiye kapalı olmayan bir durumdur. Yine İslâm gelmeden önce Kâbe'nin çıplak tavaf edilmesi¹¹¹ ve İslâm'dan sonra bunun

¹⁰⁸ el-Biladî, **Mu'cemu Meâlimi'l-Hicaz**, C: VIII, s. 1671; İbrahim Rıfat Paşa, **Mir'âtü'l-Haremeyn**, C: I, s. 330,331; A.Adivar, “Mina”, **MEB, İslâm Ansiklopedisi**, Maarif Basımevi, İstanbul 1960, C: VIII, s. 322.

¹⁰⁹ A.Adivar, “Mina”, C: VIII, s. 322.

¹¹⁰ **Meydan Larousse, Büyük Lugat ve Ansiklopedi**, Meydan Yayınevi, İstanbul 1981, C: VIII, s. 808.

¹¹¹ Sultan b. Abdurrahman, **Cami'u'l-Menâsik**, II. bs. Mektebetü'l-Melik Fehd, Riyad t.y., s. 264.

yasaklanması da, önceki uygulamalardan yanlış olan veya aslından bozulan şeylerin kaldırıldığını göstermektedir.

Resim-1 Mekke'ye Göre Mina'nın Konumu

2.2. Mina ve Cahiliye Âdetleri

İslâm dininin temel kaynakları Kitap (Kur'an), sünnet, icma' ve kıyas-ı fukahâ'dır. İslâm hukuk sistematüğünde Kur'an'da bir konu hakkında beyân yoksa sünnete gidilir. Sünnette bulunmazsa sahabî sözlerine (İcma'), sahabî sözlerinde yoksa kıyasa gidilir.¹¹²

Namazın kılınış şekli ile ilgili Kur'an'da geniş beyân bulunmamaktadır. Nitekim bu konuda Hz. Peygamber (s.a.v.): *"Ben nasıl namaz kılıyorsam sizde öyle*

¹¹² Muhammed b. Ferâmûz Molla Hüsrev, **Mir'âtü'l-usûl fi şerhi Mirkâti'l-vüsûl**, Fazilet Neşriyat, İstanbul 1403, C: II, s. 148-149.

namaz kılın."¹¹³ buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.v.) hac ibadetini; Kâbe'yi tavaf, sa'y, Arafat vakfesi, Müzdelife ve Mina'da yapılan (şeytan taşlama, kurban, tıraş, geceleme,) ibadetler veda haccında bizzat uygulaması ile öğretmiştir. Hac hakkındaki mücmellik Hz. Peygamber'in "*Menâsikinizi (hac ibadetini) benden alınız! Bilmiyorum, belki bundan sonra hac yapamayacağım.*"¹¹⁴ emirleriyle açıklığa kavuşmuştur. İslâm'dan önceki cahiliyye döneminde başta ibadet sahası olmak üzere hak, hukuk,¹¹⁵ adalet,¹¹⁶ yaşama hakkı,¹¹⁷ ekonomik haklar¹¹⁸ ve hürriyet gibi her sahada buhranlılık bulunmakta idi. İslâm Dinî'nin bu sıkıntıları tedricen kaldırdığı anlaşılmaktadır. İbadet¹¹⁹ ve sosyal hayatta¹²⁰ yaşanan inkırazlar Kur'an'ın uyarısı ile düzeltilmiştir.

Hac ile ilgili de bir takım yanlış cahiliyye âdetleri mevcuttu. Bu yanlış âdetlerin Kur'an'ın haber vermesi ile ve Hz. Peygamber'in fiilî sünneti ile ortadan kaldırıldığı görülmektedir. Kur'an'da sarâheten Arafat,¹²¹ Müzdelife¹²² ve işâreten Mina¹²³ ile ilgili açıklama vardır. Kâbe'nin nasıl tavaf edileceği, sa'yın yapılışı, Arafat ve Müzdelife vakfelerinin zamanı ve yerleri, Minadaki hac ibadetlerinden şeytan taşlamanın zamanı, atılacak taşların sayısı, kurban kesme ve saç tıraşı gibi haccın diğer bölümlerinin icra biçimi bizzat Hz. Peygamber tarafından uygulamalı olarak gösterilmiştir.

Peygamber: Allah'ın insanlara ahkâmı tebliğ için gönderdiği insandır.¹²⁴ Hz. Peygamber'in Yüce Allah'ın emirlerini birilerinin hatırına tahfif etmesi söz konusu değildir. Nitekim Mâide sûresinde şöyle buyrulmaktadır: *Ey Peygamber! Rabbinden*

¹¹³ Muhammed b. İsmail el-Buhârî, **Sahîh**, thk. Ahmed Zehra, Ahmed 'İnaye, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut 2013/1434, "Ezan" 18.

¹¹⁴ Müslim, **es-Sahîh**, "Hac" 310; Ebû Dâvûd, **Sünen**, "Menâsik" 78.

¹¹⁵ Nisa, 4/2.

¹¹⁶ Nisâ, 4/135.

¹¹⁷ Tekvîr, 81/8.

¹¹⁸ Nisâ, 4/29.

¹¹⁹ A'raf, 7/158.

¹²⁰ Âl'i-İmran, 3/130.

¹²¹ Bakara, 2/198.

¹²² Bakara, 2/198.

¹²³ Bakara, 2/203.

¹²⁴ Taftâzânî, **Şerhu'l-'Akâid**, Fazilet Neşriyât, İstanbul, t.y., s. 35-36.

*sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan onun verdiği peygamberlik görevini yerine getirmemiş olursun. Allah seni insanlardan korur. Şüphesiz Allah, kâfirler topluluğunu hidâyete erdirmeyecektir.*¹²⁵

İslâm'ın, “hac ve umre ibadetlerinin İslâm öncesi devirlerden kaldığını, Hz. Peygamber'in bu âdetleri muhafazakâr çevresine duyduğu saygıdan dolayı değiştirmedeği, kendi inancı ile kaynaştırdığını”¹²⁶ söylemek yukarıda (Mâide 67)'de geçen âyetle çelişmektedir. Aynı şekilde Hz. Peygamber'in “*Hac Menâsikinizi benden alınız.*” ifadeleriyle de çeliştiği görülmektedir. Eğer Hz. Peygamber, insanların âdet edindiği şeyleri, onlara mücerret saygıdan dolayı terk/ibkâ etseydi, bu takdirde “*uyaran ve müjdeleyen*” bir peygamber olarak gönderilmesinin bir anlamı olmayacaktı.

Biz burada Kur'an'da cahiliye haccı âdetlerini tağyir eden âyetleri tahlil ederek, genel olarak hac ibadetinin özelde Mina'da yapılan hac menâsikinin cahiliye ibadetlerinin kalıntısı olmadığını izaha çalışacağız. Kur'an'ın tertip sırasına göre hac kelimesinin geçtiği ilk âyette şöyle geçmektedir: “*Şüphesiz, Safa ile Merve Allah'ın (dininin) nişanelerindedir. Onun için her kim hac ve umre niyetiyle Kâbe'yi ziyaret eder ve onları da tavaf ederse bunda bir günah yoktur. Her kim de gönlünden koparak bir hayır işlerse şüphesiz, Allah onu bilir, karşılığını verir.*”¹²⁷

Bu âyetin sebep-i nüzûlüne bakıldığında, cahiliye döneminde Safa tepesi üzerinde İsaf isminde erkek suretinde, Merve tepesi üzerinde ise Naile isminde kadın suretinde bir put vardı. ehl-i kitap bu iki kişinin, güya Kâbe'de zina ettikleri için suretlerinin taşa çevrildiğini ve ibret için bu tepelere yerleştirildiklerine inanmaktaydılar. Daha sonra insanlar bu putlara tapmaya başladılar. Cahiliye devri insanları Safa ile Merve arasında sa'y ettiklerinde bu iki putu mesh ederlerdi. İslâm'ın gelişi ile putlar kaldırılınca, Müslümanlar daha önce Safa ve Merve arasında var olan

¹²⁵ Mâide 5/67.

¹²⁶ Emrah Dindi, “Cahiliye Arap Ritüellerinin Kur'an'daki Menâsikle Diyalektik İlişkisi” **Cumhuriyet İlahiyât Dergisi**, sy, 21, Sivas, Haziran 2017, s. 587.

¹²⁷ Bakara, 2/178.

putlardan dolayı sa'y yapmaktan çekiniyorlardı.¹²⁸ Yani Müslümanlar, Safa ile Merve arasında putlar kaldırılmasına rağmen yapılan sa'yi, daha önce burada bulunan o iki putun arasında yapıyorlarmış gibi bundan rahatsız oluyorlardı. Bunun üzerine inen bu âyet, bunun sakıncasının olmadığını ve Safa ile Merve'nin Allah'ın şeâirinden olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca önceki şeriâtlardan kalan¹²⁹ ve cahiliye döneminde şirkle kirlenen sa'y ibadetinin aslına rucû'unu da ortaya koymuştur.¹³⁰

Müslümanlar, cahiliye döneminde müşriklerin Safa ile Merve'de şirkle karıştırılmış olan sa'yelerine benzediği için, Safa ile Merve arasında sa'yden çekinmişlerdir. Bu durum İslâm'ın gelmesi ile inanan insanların şirke karşı takındıkları tavır göstermesi bakımından önemlidir. İbni Kesîr bu bağlamda İslâm'ın ilk yıllarında kiblenin Kudüs'te bulunan Mescid-i Aksa olması daha sonra da Mescidi-i Haram'a çevrilmesinin cahiliye âdetlerinden arınma hikmetine dayandığını söylemektedir. Araplar Kâbe'ye büyük önem verdikleri gibi kendileri için üstünlük sebebi sayarlardı. Yüce Allah İslâm Dînî sayesinde insanların kalplerini sadece Allah'a (c.c.) çevirmek ve kalplere yerleşmiş cahiliye âdetlerini söküp atmak için önce Mescid-i Aksa'ya doğru ibadeti emretti. Müminler cahiliye âdetlerini bıraktınca kible, Mescid-i Haram'a tahvil oldu.¹³¹

Bir başka cahiliye âdeti de ihramlı iken, yolculuktan dönen veya itikâfta olan Kureyş dışındaki, Ensâr ve diğer Arapların evlere girdiklerinde, evlerin kapısından girmemeleri idi. Cahiliye döneminde ve İslâm'ın ilk döneminde evine kapıdan girenler kınanırdı, hatta bu hareket dînin gereği sayılırdı. Bunun üzerine Bakara sûresinin ilgili âyeti nâzil olmuştur.¹³²

"Sana, hilalleri soruyorlar. De ki: Onlar, insanlar ve hac için vakit ölçüleridir. İyilik, evlere arkalarından girmeniz değildir. Ama iyi davranış, takva sahibi (Allah'a

¹²⁸ Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed el-Vâhidî **Esbâbu nüzûli'l-Kur'ân**, thk. Kemal Besyûnî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1437/2016, s. 49.

¹²⁹ Râzî, **et-Tefsîru'l-Kebîr**, C:II, s. 138; Elmalılı, **Hak Dînî**, C:I, s. 556.

¹³⁰ İmadü'-Dîn er-Reşîd, "Dirâse fi's-Siyâki'l-Kur'ânî," **Mecelletu Câmi'ati Dimaşk li'l-Ulûmi'l-İktisâdiyye ve'l-Kânûniyye**, Dimaşk 2011, C: XXVII, s. 11-12.

¹³¹ 'İmadü'd-dîn Ebü'l-Fida İsmail b. Ömer b. Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, terc. Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner, Çağrı Yayınları, İstanbul 1993, C: III, s. 612.

¹³² Vâhidî, **Esbâbü'n Nüzûl**, s. 56; İbn Kesîr, **Tefsîr**, C: III, s. 746-747.

karşı gelmekten sakınan) insanın davranışıdır. Evlere kapılarından girin. Allah'a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz." ¹³³ Nitekim bu âyetle de cahiliye kalıntısı yanlış bir uygulamanın kaldırıldığını görmekteyiz. Yukarıda geçen âyetle, evlere girişin her durumda kapılarından yapılması gerektiği, bu hususta Kureyşli olanlar ile diğer Arapların arasında bir fark olmadığı ayrıca bu âyetle İslâm dînî'nin evrensel yönünü ortaya koyması bakımından önemli değişikliklerin yapıldığı görülmektedir.

Hac amellerinin yapıldığı mekânlardan olan Arafat ve Müzdelife' ile ilgili âyetle ise şöyle buyrulmuştur: -“(Hac mevsiminde ticaret yaparak) Rabbinizin lütuf ve keremini istemekte size bir günah yoktur. Arafat'tan ayrılıp (sel gibi Müzdelife'ye) akın ettiğinizde Meş'ar-i Haram'da Allah'ı zikredin. Onu, size gösterdiği gibi zikredin. Doğrusu siz onun yol göstermesinden önce yolunu şaşırmışlardan idiniz.” ¹³⁴ Cahiliye döneminde yapılan hacda kurulan Ukaz ve Micenne panayırlarında ticaret yapılırdı. İslâm gelince, cahiliye döneminde hacda ticaret yapıldığından, Müslümanlar cahiliye geleneğini çağrıştırmaması endişesi ile böyle bir şey yapmak istemiyorlardı. Bunun üzerine bu âyet nâzil olmuştur. Âyet-i Kerîme'nin nüzülü hakkında Mücahid'den yapılan başka bir rivayette; cahiliye döneminde insanlar Arafat ve Mina'da alışveriş yapmıyorlardı. Bu âyet ile alışverişte bir günahın olmadığı açıklanmıştır. ¹³⁵

Cahiliye döneminde insanlar hac ibadetini İbrahim'in (a.s.) sünnetinden uzaklaştırmışlardı. Kureyş, kendilerini harem ehli (ehlü'l-Hums-Ahmesî) olan özel bir statüde gördüklerinden, Arafat bölgesi de Harem dışında olduğundan, hac yaparken Harem dışına çıkıp Arafat'ta vakfeye durmazlardı. Bunun yerine Müzdelifede vakfe yaparlardı. Diğer insanlar Arafat'ta vakfe yaparlar ve güneş batmadan Müzdelife'ye inerlerdi. Müzdelife'den ise güneş doğduktan sonra Mina'ya hareket ederlerdi. Yüce Allah'ın emriyle Hz. Peygamber bu iki hususta cahiliye döneminin bu yanlış alışkanlığını kaldırarak, Arafat'ta vakfe yapılmasını, Arefe günü güneş battıktan hemen sonra Müzdelife'ye hareket edilmesini burada geceleme ve sabah

¹³³ Bakara, 2/189.

¹³⁴ Bakara, 2/198.

¹³⁵ Râzî, **et-Tefsîru'l-Kebîr**, C: II, s. 322-323.

namazından sonra vakfeyi yaparak güneş doğmadan Mina'ya hareket edilmesini fiili olarak göstermiştir.¹³⁶

Yine cahiliye döneminde insanlar teşrik günlerinin bitiminde Mina'da bir araya gelir ve atalarını; cömertlik, akrabayı gözetme, şecaat gibi çeşitli konularda övgü ile anarlardı.¹³⁷ İslâm gelince bunlar kaldırılmıştır. Şöyle ki: *“Hac ibadetinizi bitirdiğinizde, artık (cahiliye döneminde) atalarınızı andığınız gibi, hatta ondan da kuvvetli bir anıyla Allah'ı anın. İnsanlardan, "Ey Rabbimiz! Bize (vereceğini) bu dünyada ver" diyenler vardır. Bunların ahirette bir nasibi yoktur.”*¹³⁸ Hz. Peygamber Arafat, Mina ve Mekke'de okuduğu hutbelerde artık cahiliye alışkanlıklarının kaldırıldığını duyurmuştur.¹³⁹ Ayrıca bu âyette insanlara cahiliye döneminde Mina'da atalarını anarken nasıl gayret ediyor idiyse, aynı şekilde Allah'ın nimetlerini zikrederek ona hamd ve senâda (övgü) bulunmakla emredilmiştir.¹⁴⁰ Ata (v.115/733), *“atalarınızı andığınız gibi Allah'ı zikredin!”* ifadesi, çocuğun anneciğim demesi gibidir. Çocuk annesinin babasının ismini nasıl tekrar tekrar söylüyorsa, sizde haccı bitirdikten sonra Allah'ı çokça anın demektir.¹⁴¹

Âl-i İmrân sûresinde ise hac konusu şöyle geçmektedir: *“Şüphesiz, insanlar için kurulan ilk ibadet evi elbette Mekke'de, âlemlere rahmet ve Hidâyet kaynağı olarak kurulan Kâbe'dir. Onda apaçık deliller, Makam-ı İbrahim vardır. Oraya kim girerse, güven içinde olur. Yolculuğuna gücü yetenlerin haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse (bu hakkı tanınmazsa), şüphesiz Allah bütün âlemlerden müstağnidir. (Kimseye muhtaç değildir, her şey ona muhtaçtır.)”*¹⁴²

Bu âyetin nuzül sebab-i için şöyle denmiştir: Yahudîler, *“Beyt-i Makdis Kâbe'den üstündür, Kâbe'den daha faziletlidir çünkü Beyt-i Makdis Kâbe'den önce yapılmış ve diğer peygamberlerin de kiblesidir.”* diyorlardı.¹⁴³ Bunun üzerine bu âyet

¹³⁶ Razî, **et-Tefsîru'l-Kebîr**, C.II, s. 328; İbn Kesîr, **Tefsîr**, C:III, s. 796

¹³⁷ Razî, **et-Tefsîru'l-Kebîr**, C:III, s. 333.

¹³⁸ Bakara, 2/200.

¹³⁹ Razî, **et-Tefsîru'l-Kebîr**, C:III, s. 333.

¹⁴⁰ Razî, **et-Tefsîru'l-Kebîr**, C:III, s.334.

¹⁴¹ İbn Kesîr, **Tefsîr**, C.III, s. 798.

¹⁴² Âl-i İmrân, 3/96-97.

¹⁴³ Vâhidî, **Esbâbü'n Nüzûl**, s. 118.

nâzil oldu. Yeryüzünde ibadet için kurulan ilk ev Kâbe'dir. Kâbe'nin inşâsı Âdem (a.s.) dan itibaren olduğu rivayet edilmiştir.¹⁴⁴ Diğer evler husûsi olabilmektedir ancak Kâbe, bütün insanların ibadet etmeleri için inşâ edilmiştir. Allah'ın (c.c.) emriyle, insanların ibadet etmeleri için İbrahim (a.s.) tarafından yeniden inşa edilen¹⁴⁵ ilk mübarek ev, Kâbe'dir. Yahûdîler ve Hıristiyanlar İbrâhim'in dînî üzerinde olduklarını belirtmelerine rağmen onun inşa ettiği ve ibadet için insanları çağırdığı ve tavaf edenler için temizlediği eve (Kâbe) gereken hürmeti göstermedikleri anlaşılmaktadır. Böylece bu âyetle Yahudî ve Hıristiyanların bu yanlış anlayışlarının bu âyet sayesinde bildirildiği görülmektedir.¹⁴⁶

Ehl-i kitab, Kâbe'nin kudsîyetini kabul etmemekle aslında hac ibadetini kaldırmış oluyorlardı. Yahudî ve Hıristiyanlar, İbrahim'in milleti (dini) üzerinde olduklarını zan etmelerine rağmen hac yapmıyorlardı. Hâlbuki hac etmek, Milleti İbrahim'in şîârındandır.¹⁴⁷ İslâm'ın gelmesi ile cahiliye döneminde ehl-i kitabın yanlışları da nesh edilmiş oldu.

Tevbe sûresinde ise şöyle denilmektedir: *“Hacc-ı ekber gününde, Allah ve Resûlü'nden bütün insanlara bir bildiridir: Allah ve Resûlü, Allah'a ortak koşanlardan uzaktır. Eğer tövbe ederseniz, bu sizin için hayırlıdır. Ama yüz çevirirseniz, şunu iyi bilin ki, siz Allah'ı âciz bırakabilecek değilsiniz. İnkârcılara, elem dolu bir azabı müjdele!”*¹⁴⁸ Hacc-ı Ekber günü, kurban bayramının birinci günüdür diyenler olduğu gibi Arefe gününün Hacc-ı Ekber olduğunu söyleyenler de olmuştur.¹⁴⁹ Bu günde bütün insanlar şirk ve sapıklıktan kurtulmaya ve tevbe etmeye çağırılmıştır.

Ebû Hüreyre'den bu âyet hakkında şu rivayet nakledilmiştir: *“Ebûbekir (r.a.) beni o hacda müezzinler (ilan ediciler) içinde gönderdi. Ebûbekir onları nahr günü Mina'da şöyle ilan etmeleri için göndermişti: Bu seneden sonra hiçbir müşrik haccetmesin. Beyt'i hiçbir çıplak tavaf etmesin.”* Ravi Humeyd diyor ki: *“Daha sonra*

¹⁴⁴ Razî, **et-Tefsîru'l-Kebîr**, C:III, s. 296.

¹⁴⁵ Bakara, 2/127-128.

¹⁴⁶ İbn Kesîr, **Tefsîr**, C:IV, s. 1307; Razî, **et-Tefsîru'l-Kebîr**, C:III, s. 295.

¹⁴⁷ Razî, **et-Tefsîru'l-Kebîr**, C:III, s. 295; 'İmadü'd-dîn er-Reşîd, **“Dirâse fi's-Siyâki'l-Kur'ânî,”** s. 19.

¹⁴⁸ Tevbe, 9/3.

¹⁴⁹ Razî, **et-Tefsîru'l-Kebîr**, C:II, s. 326.

Hz. Peygamber (s.a.v.) Ali b. Ebû Talib'i gönderdi ve ona tevbe sûresini ilân etmesini emretti.” Ebu Hüreyre: “*Ali (r.a.), bizimle birlikte nahr günü Berâe'yi (Tevbe suresi) Mina halkına ilan etti. Ayrıca bu seneden sonra hiçbir müşrikin haccetmeyeceğini, hiçbir çıplağın Beyt'i tavaf etmeyeceğini ilân etti.*”¹⁵⁰ Burada calib-i dikkat olan, bu ilânın Mina'da yapılmış olmasıdır. Allahu Teâlâ, bütün insanların şirkten tevbe etmesini emretmiş, şirk âdetlerini dolayısıyla cahiliye amellerini terk etmeyen müşriklerin bir daha hac edemeyeceklerini bildirmiştir.

Müşrik olanların, Kâbe'ye yaklaşmalarına da izin verilmemiştir. Bu hususta Kur'an'da şöyle buyrulmuştur: “*Ey iman edenler! Allah'a ortak koşanlar(müşrikler) ancak bir pislikten ibarettir. Artık bu yıllarından sonra, Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar. Eğer yoksulluktan korkarsanız, Allah dilerse lütfuyla sizi zengin kılar. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.*”¹⁵¹

Cahiliye Arapları Mina'da bulunan sebir (saih) dağına kutsiyet atfederlerdi. Yine şeytan taşlama yeri olan üç Cemerât'ın bulunduğu yerlerde bir takım putların konulduğu inancı bulunmakta idi.¹⁵² Halbu ki Mina'da bulunan “Mescid-i Hayf'ta” yetmiş Peygamber'in namaz kıldığı bildirilmektedir.¹⁵³

Bu nakillerden hac ibadetinin bir kısmının Mina'da yapıldığını ve bunların, sonradan insanlar tarafından aslî hüviyetinden çıkarılma olasılığı anlaşılmaktadır. Şeytan taşlama, İbrahim(a.s.)'a dayandırıldığına göre bunun da cahiliye döneminde aslından çevrildiği ihtimali vardır. Özellikle Mina'da yapılan bu ilan, amellerde bulunan şirk unsurlarının kesinlikle terk edilmesi yönünde bir emirdir. Bu bağlamda, İslâm'ın en önemli kaynağı olan Kur'an'la en açık şekilde şirkin (Mina'da) reddedilmesine rağmen, İslâm haccının cahiliye amelleri üzerine bina edildiği görüşü, en azından İslâmi kaynaklara dayandırılmayacağı anlaşılmaktadır.

Hacla ilgili diğer bir âyette ise şöyle buyrulmaktadır: “*Hani biz İbrahim'e, Kâbe'nin yerini, “Bana hiçbir şeyi ortak koşma; evimi, tavaf edenler, namaz kılanlar,*

¹⁵⁰ İbn Kesîr, **Tefsîr**, C:VII, s. 3407-3408.

¹⁵¹ Tevbe, 9/28.

¹⁵² Emrah Dindi, “**Cahiliye Arap Ritüelleri**”, s. 29.

¹⁵³ Şener, “Mina”, **DİA**, C: XXX. s. 96-98.

*rükû ve secde edenler için temizle. İnsanlar arasında hacı ilan et ki, gerek yaya olarak, gerek uzak yollardan gelen yorgun develer üzerinde sana gelsinler.”*¹⁵⁴

Allahu Teâlâ Hz. İbrahim’e (a.s.) Kâbe’yi inşa ettikten sonra, İnsanları hacca davet etmesini emretti.¹⁵⁵ İbn Kesîr, “*bu âyette, kurulduğu ilk günden beri, Allah’ı tevhid yeri olan Kâbe ve Harem’i şirk yurdu haline getiren Kureyş’in müşriklerine, uyarı ve azarlama vardır” demektedir.*”¹⁵⁶ Mücahid ve Katade “*evimi temiz tut.*” âyeti, Kâbe’nin şirkten temizlenmesi anlamındadır.¹⁵⁷ Tefsirlerde İbrahim’in (a.s.) insanları nasıl davet ettiği, Kâbe’yi nasıl inşa ettiği geçmektedir. Fakat konunun çerçevesinin dağılması için bunlara temas edilmemiştir.

Önceki Peygamberlerin şariatlarının kıyamete kadar devam edip-etmeyeceği ihtilaf konusu olmuştur. Çoğunluğun kabul ettiği görüş ise şöyledir: “*Allah ve Resûlü (Hz. Muhammed s.a.v.) önceki peygamberlerin dinlerinde olan bir hükmü (inkâr mevzu bahis olmadan) bize amel etmemiz için beyân etmişlerse ona uymamız gerekir.*”¹⁵⁸ Hac ibadetine baktığımızda, yukarıda geçen âyetlerde görüldüğü gibi Kur’an’da; İbrahim (a.s.)’ın insanları hacca çağırdığı, Kâbe’yi inşa ve temizlemek ile görevlendirildiğini görmekteyiz. Öyleyse bu önceki Peygamberlerin şariatlerinden bize aktarılan bir ibadettir. Âdem (a.s.)’ın şariatında kız kardeş ile evlenmek meşru idi sonraki şariatlerde ise nesh edildi. İbrahim (a.s.)’ın şariatında sünnet olmak caizdi, Musa (a.s.)’ın şariatında vacip kılındı. Bizim Peygamberimizin şariatında da devam ediyor.¹⁵⁹

Hülasa olarak İslâm dininin diğer rükünlerinde olduğu gibi hacda da düzeltmeler yapılmıştır. Burada önceki Peygamberlerin şariatları ile cahiliye âdetlerinin birbirine karıştırılmamasının gerektiği anlaşılmaktadır. Yüce Allah’ın İbrahim (a.s.)’a vahyettiği hac ibadetinin cahiliye insanları tarafından aslından çıkarıldığı görülmektedir. Kur’an’ın gelmesi ile hac ibadetinden şirk taşıyan unsurların

¹⁵⁴ Hac, 22/26-27.

¹⁵⁵ Razî, **et-Tefsîru’l-Kebîr**, C:VIII, s. 218.

¹⁵⁶ İbn Kesîr, **Tefsîr**, C:X, s. 5443.

¹⁵⁷ İbn Kesîr, **a.g.e.**, C:X, s. 5443.

¹⁵⁸ Molla Hüsrev, **Mir’ât**, C:II, s. 46.

¹⁵⁹ Molla Hüsrev, **a.g.e.**, C:I, s. 355,356.

birer birer ortadan kaldırıldığı ve tevhid inancının yeniden ihya edildiği görülmektedir.¹⁶⁰ İslâm şirki kesin bir dille reddetmiştir. Bu bağlamda, İslâm haccının yerleşmesi ile cahiliye döneminde Mina’da var olan bir takım yanlışlıkların da kaldırıldığı anlaşılmaktadır.

2.3. Mina’da İbadetlerin Tarihi

Mekke tarihi yazarlarından Ezrakî, bu konuda şunları söyler: “Mücahid’den (v.103/721) yapılan rivayette İbrahim (a.s.): *“Ya Rabbi! Bize hac ibadetini yapacağımız yerleri göster.”* diye dua edince Yüce Allah ona Beytullahın temellerini yükseltmesini emretti. (Kâbe ’yi yeniden inşa) Daha sonra İbrahim’e Safa ile Merve gösterildi. Sonra Cebrail (a.s.) onu Mekke’den dışarı çıkardı. (Mina’da) Cemretü’l-Akabe denilen yere geldikleri zaman şeytan onlara göründü. Cebrail (a.s.) Hz. İbrahim’e *“Tekbir getir ve taşla.”* dedi. Hz. İbrahim taşladıktan sonra şeytan Cemretü’l- Vüsta’nın bulunduğu yere çıktı. Cebrail (a.s.) tekrar İbrahim (a.s.) ‘a *“Tekbir getir ve taşla.”* dedi. İbrahim (a.s.) yine taşladı, sonra şeytan Cemre-i Suğra (Küçük şeytan) nın bulunduğu yere kaçtı, Cebrail’in söylemesi ile tekrar taşladı.¹⁶¹ Böylece tarihte ilk şeytan taşlamanın bu şekilde gerçekleştiği nakledilmiştir. Taşlama olayından sonra Cebrail (a.s.) Hz. İbrahim’i Meş’ar-i Haram’a (Müzdelife) götürdü. Sonra Arafat’a götürdü ve Hz. İbrahim’e *“Gösterdiğim yerleri öğrendin mi?”* diye sordu. Hz. İbrahim de *“Evet”* cevabını verdi.”¹⁶²

Mina’da gerçekleşen bir diğer olay ise Hz. İbrahim (a.s.)’ın oğlu Hz. İsmail (a.s.)’ı gördüğü rüya üzerine Mina’da kurban etmeye götürmesidir. Bu husus Kur’anda şöyle anlatılmıştır. *“Çocuk kendisiyle birlikte koşup yürüyecek yaşa gelince İbrahim ona, “Yavrurum, ben rüyamda seni boğazladığımı gördüm. Düşün bakalım, ne dersin?” dedi. O da, “Babacığım, emrolunduğun şeyi yap. İnşâallah beni sabredenlerden*

¹⁶⁰ İbn Kesîr, **Tefsîr**, (mütercimim izahı) C:X, s.5482; ‘İmadü’l-dîn er-Reşîd, **“Dirâse fi’s-Siyâki’l-Kur’ânî,”** s. 26.

¹⁶¹ Ahmed b. Muhammed b. Ali b. Hacer el-Heytemî, **el-Fetâva’l-fikhiyyetü’l-kübrâ**, el- Mektebetü’l-İslamiyye, y.y., t.y., C:II, s. 120.

¹⁶² Ezrakî, **Ahbâru Mekke**, s. 411.

bulacaksın” dedi. Nihayet her ikisi de (Allah'ın emrine) boyun eğip, İbrahim de onu (boğazlamak için) yüz üstü yere yatırınca ona, şöyle seslendik: Ey İbrahim! Gördüğün rüyanın hükmünü yerine getirdin. Şüphesiz biz iyilik yapanları böyle mükâfatlandırırız. Şüphesiz bu apaçık bir imtihandır. Biz, (İbrahim'e) büyük bir kurbanlık vererek onu (İsmail'i) kurtardık.”¹⁶³ Kaynaklarda bu hadisenin olduğu yerde “Mescidü'l-Kebs” isminde bir mescidin yapıldığı geçmektedir.¹⁶⁴

Hac ibadeti, edâsı bakımından diğer ibadetlerden daha meşakkatlidir. Tren, otobüs ve uçak gibi ulaşım vasıtaları olmadığı dönemlerde hacılar, yanlarına azık, binek ve kefenlerini alıp yolculuğa çıkarlardı. Hacca giden “*mefkûd*” (kayıp, ümit kesilmiş) hacdan dönen “*mevlûd*” (yeniden doğmuş) kabul edilirdi. Mina’da geceleme her ne kadar üç veya dört gün gibi kısa bir müddet olsa da özellikle geçmişte, kesilen kurbanların, olduğu yerde bırakılmasının bir çevre kirliliği oluşturduğu, çıkan kokuların tahammül sınırlarını aşan bir duruma geldiği nakledilmektedir.¹⁶⁵

Osmanlı döneminde 1903,1904 ve 1908 yıllarında hac emîr’i olarak Hicaz’a giden İbrahim Rıfat Paşa; geçmiş yıllarda kesilen kurban atıklarının, hacıların konakladıkları çadırların yakınında kazılan çukurlara atıldığını, bu sene ise kurban atıklarının atıldığı çukurların çadırlara yaklaşık bin metre mesafede olduğunu aktarmıştır. Yine İhtiyaç sahibi hacıların bu kurban etlerinden bir kısmını kurutarak yol azığı yaptıkları aktarılmıştır. Böylelikle geçmiş yıllarda kurban atıklarının çukurlara gömülmemesinden kaynaklanan ve kötü kokuların yayılmasına sebep olan bu durumun, yeni kazılan çukurlar sayesinde son bulduğu yine İbrahim Rıfat Paşa tarafından aktarılmıştır.¹⁶⁶

Nitekim Mina için kalıcı projeler ancak Osmanlı Padişahlarından Sultan Abdülmecid (v.1861) ve Sultan II. Abdülhamid’in (v.1918) iradeleri ile hayata geçirildiği anlaşılmaktadır. Bir başka hac mevsiminde hac emîri olarak Mekke’ye giden İbrahim Rıfat Paşa, kendi döneminde, kurban kesme yerinin bin metre öteye götürülüp burada kuyular kazıldığını sıhhiyye memurları tarafından çadırların

¹⁶³ Sâffât, 37/102-107.

¹⁶⁴ Şener, “Mina” , **DİA**, C:XXX, s. 97.

¹⁶⁵ İbrahim Rıfat Paşa, **Mir’âtü'l-Haremeyn**, C:I, s. 329-336

¹⁶⁶ İbrahim Rıfat Paşa, **Mir’âtü'l-Haremeyn**, C:I, s. 329.

önlerinde kesim yapılmasının engellendiğini kaydetmiştir.¹⁶⁷ Çevreye verilen zarar azaltılmakla gerek hacılar gerekse Mekke halkı hem hastalıklardan hem de kötü kokulardan kurtulmuşlardır.¹⁶⁸

Resim-2 Tarihten Bir Kesit (Mina)

¹⁶⁷ İbrahim Rıfat Paşa, **Mir'âtü'l-Haremeyn**, C:I, s. 332-336.

¹⁶⁸ Eyüp Sabri Paşa, **Mir'âtü'l-Haremeyn**, Bahriye Matbaası, Kostantiniyye 1301, C:I, s. 82, 83.

Osmanlı döneminde *Haremeyn'e* birçok hizmetler yapılmıştır: Kâbe'nin tamiri, Haremeyn suyollarının inşası, imaretler, Haremeyn'e gönderilen surre¹⁶⁹ alayları bunlardan sadece bazılarıdır. Haremeyn için kurulan Evkaf, Haremeyn'de yaşayan fakirlerin ihtiyacını karşılamak için kullanılmıştır. Hicaz Demir Yolu yapıldıktan sonra hacılar daha rahat ve kısa zamanda hac yolculuğunu yapmaktaydılar. Haremeyn hizmetleri Mekke ve Medine'deki bütün mübarek yerleri kapsadığından Mina'da da bu hizmetler icra edilmiştir. Değişik dönemlerde Mina'daki tarihî mescitler tamir edilmiş ve hac döneminde Mina'da konaklayan hacıların refahı için birçok hizmet yapılmıştır.¹⁷⁰

Kanunî Sultan Süleyman'dan (v.1566) oğlu Yavuz Sultan Selim'e (v.1574) ve II. Abdülhamid Han'a kadar birçok hizmet yapılmıştır. Yavuz Sultan Selim döneminde, Mısır'ın bazı köyleri Kâbe örtüsünün imali için vakfedilmiştir. Söz konusu köylerden toplanan ve 365.157 şer'i dirheme ulaşan yardımlar, Mısır mahmil'i (mahmil: hediyelerin gönderildiği sandık) şerifi ile gönderilmekte idi. Sultan İkinci Selim de babası Kanunî'nin başlayıp bitiremediği Harem-i Şerif binasının (Mescid-i Haram) tamamlanmasına muvaffak olmuştur. 1629 senesinde Kâbe'nin on birinci tamiri, Bağdat fatihi IV. Murat Han'a (v.1640) nasib olmuştur. Sultan II. Mahmud'da (v.1839) bir fermanla Kâbe-i Muazzama'nın üzerindeki mermerleri, İstanbul'dan gönderdiği parlak mermerler ile değiştirmiştir. Mescidü'l-Cin ve Mescid-i Ci'irâne'yi yenilemiştir. Arafat'taki Mescid-i İbrahim, Mina'da bulunan Mescid-i Hayf', yine Mina'da bulunan Mescid-i Mürselât yeniden inşa ettirdiği eserlerden sadece bazılarıdır.¹⁷¹

Haremeyn hizmetine muvaffak olan bir diğer Osmanlı Sultanı ve İslâm Halifesi, Sultan II. Abdülhamîd Han olmuştur. Sultan, 1880 senesinde Kâbe'nin zemininde bulunan taşları ve Kâbe'nin bazı çatı kirişlerini yenilemiştir. Kâbe'ye

¹⁶⁹ Surre: *Sözlükte içine altın ve para gibi kıymetli eşyaların konulduğu kese anlamına gelen surre kelimesi terim olarak; her sene hac mevsiminden önce Mekke-i Mükerrreme ve Medîne-i Münevvere halkına dağıtılmak üzere gönderilen altın para ve diğer hediye eşyaları ifade eder.*(Şit Tufan BUZPINAR, "Surre", DİA, C: XXXVII, s. 567)

¹⁷⁰ İbrahim Rifat Paşa, **a.g.e.** C: I, s. 749; Sâdık Eraslan, "Osmanlı'nın Haremeyni Şerifeyn Hizmetleri" **"Diyânet İlmî Dergi**, C: XXXV, sy. I, s. 13-24.

¹⁷¹ Muhammed el-Emin el- Mekkî, **Osmanlı Padişahlarının Haremeyn Hizmetleri**, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2008, s. 50-55.

gümüşten imal edilmiş, iki adet anahtar ve akşamları yakılmak üzere Kâbe'ye yine gümüşten imal edilmiş yedi büyük şamdan yollamıştır. Mekke-i Mükerrerme'nin hayat kaynağı olan "Ayn-ı Zübeyde" su kaynağıve su yolunu yenilemiştir. 1883 senesinde "Ayn-ı Zübeyde" suyundan çekilen bir hat ile Mina'nın su ihtiyacı karşılanmıştır. Mina'da iki büyük su deposu inşa edilmek sureti ile ve Tersane-i Âmire'de üretilen buharlı makine sayesinde Mina'nın yüksek tepelerinden bu depolara su aktarılmıştır. Böylelikle üç gün boyunca Mina'da kalacak hacıların su problemlerine çözüm bulunmuştur.¹⁷²

Sultan II. Abdülhamid Han döneminde, Mina'da bir sıhhiye dâiresi, kırk yataklık hastane ve bir eczane yapılmıştır. Mekke ve Medine'de başta Resulullah'ın türbesi olmak üzere, Sahabe ve Ehl-i Beyt kabirlerinin olduğu yerlere türbeler inşa ettirilmiş veya yeniletilmiştir. Sultanın Haremeyn'e en büyük hizmeti, Hicaz demiryolu projesidir. İlk başlarda Haremeyn'in sosyal ve ekonomik hayatına büyük etki eden bu proje, birinci dünya savaşı başladıktan sonra askerî amaçlar için kullanılmıştır. Osmanlının savaşı kaybetmesinden sonra Hicaz toprakları ile beraber, Hicaz demiryolu da tarihe geçmiştir.¹⁷³

Haremeyn'e, Osmanlı döneminde bazı Valide Sultanlar da çeşitli hizmetlerde bulunmuşlardır. Sultan I. Ahmed'in (v.1617) eşi, Sultan IV. Murat ve Sultan İbrahim'in (v.1648) annesi olan "Mahpeyker Kösem Sultan" (v.1651) Haremeyn-i Şerife bir vakfiye yaptırmıştır. 1617 yılında yapılan vakfiyesinde, sahip olduğu Eğriboz adasının sekiz köyünün gelirini bu vakfa finansman olmak üzere aktarmıştır. Bu meblağ ile her sene hac zamanı, hacıların su ihtiyacı için on iki adam ve otuz deve tutulacak; ayrıca Mekke-i Mükerrerme ve Medine-i Münevvere fakirlerine dağıtılmak üzere iki yüz kat çamaşır, dört yüz çift ayakkabı yollanacaktır. Mekke ve Medine'de ki imam ve okuyuculara da bu vakıftan tahsisat yapılmıştır. Bu vakfın geliri o günkü para ile altı bin "sikke" ye ulaşmaktadır.¹⁷⁴

¹⁷² Muhammed el-Emin el-Mekkî, **Osmanlının Haremeyn Hizmetleri**, s. 19.

¹⁷³ Muhammed Emin, **a.g.e.** s. 23-33.

¹⁷⁴ Çamlıca Basım, (Osmanlı Valide Sultanların Hayır Eserleri), **Mahpeyker Kösem Valide Sultan'ın Haremeyn Vakfiyesi**, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, t.y. s. 26-28.

2.4. Mina’da Yapılan İbadetler

Hz.Peygamber (s.a.v.)’in, veda haccında Müslümanlara haccın her ibadetini adım adım, karış karış öğrettiğini hac ile ilgili hadislerden öğrenmekteyiz. Enes b. Malik’den yapılan rivayette: *Rasûlullah, Mina’ya geldi. Akabe cemresine taş attı. Sonra Mina’da kaldığı yere döndü ve kurbanını kesti, daha sonra tıraş eden kişiye başının sağ tarafını işaret ederek “al” dedi. Sonra sol tarafı aldı, insanlara mübarek saçlarından verdi.*¹⁷⁵ Hz Peygamber’in bu uygulaması aynı zamanda o günde yapılacak ibadetlerin tertibini izah etmesi bakımından önemlidir. Hz. Peygamber’in yaptığı şekilde bu ibadetleri yapamayanlar, (ibadetlerini geçerli olmaması ihtimalinden olacak) ne yapmaları gerektiğini Hz. Peygamber’e sormuşlardır.

Abdullah b. Amr b. As (r.a) o günü şöyle haber vermektedir: *“Rasûlullah veda’ haccında Mina’da bir yerde durmuş ve insanlar ona sorular soruyorlardı. Bir adam geldi ve “Ya Rasûlellah! Ben bilemedim, kurban kesmeden tıraş oldum.” Resûlullah, “Kurbanını kes, zorluk yok.” dedi, sonra başka bir adam geldi ve bende “taş atmadan kurban kestim.” Resûlullah ona da “Taşını at zorluk yok.” buyurdu.” O gün Resûlullah’a önce veya sonra yapılan ibadetler için ne sorulduysa “yap! zorluk yok.” dedi”*¹⁷⁶ Burada sadece bu kolaylığın ön planda tutulup Hz. Peygamber’in haccın kendisinin nasıl yaptıysa o şekilde yapılması emri hususu gözden kaçırılmaması gerekir. Nitekim Mina’nın fikhî hükmü bölümünde bu konu üzerinde durulacaktır.

Kurban bayramının birinci günü (10 Zilhicce) ve teşrik günlerinde (11-12-13-Zilhicce) Mina’da aşağıdaki ameller yapılır.

2.4.1. Şeytan Taşlama

Hac yapanlar Müzdelife vakfesinden sonra, hac manâsikinden asgari üç gün sürecek olan şeytan taşlamayı yapmak için Mina’ya doğru hareket ederler. Burada Hz.

¹⁷⁵ Müslim, **Sahih**, “Hac” 322; Ebu Dâvûd, **Sünen**, “Menâsik”, 79.

¹⁷⁶ Müslim, **Sahih**, “Hac” 327; İbn Mâce, **Sünen**, “Hac”, 74; Ebu Dâvûd, **Sünen**, “Menâsik”, 79.

Peygamber'in yaptığı şekilde şeytan taşlamayı yaparlar. Atılacak taşları Müzdlife'den toplamak müstehaptır. Bununla birlikte yol üzerinden ve başka yerlerden de toplanabilir; fakat *Mescid-i Hayf* civarında ve cemrelerin etrafındaki taşları toplamak mekruhtur. Büyük bir taşı kırıp parçalarını atmak veya kirli taşları atmak mekruh sayılmıştır. Taşların büyüklüğünün ortalama nohut tanesi kadar olması sünnettir. Taşların küçük olmasının diğer hacılara isabet edip eziyet vermemesi açısından önemlidir.¹⁷⁷

Mina'da yapılan ibadetlerden olan şeytan taşlama, Mina'da geceleminin de sebebini oluşturmaktadır. Mina'da geceleme, teşrik günlerinde yapılacak taşlamayı kolaylaştırmak içindir. Günümüzde yakın bile olsa o günlerde otellerden, Harem'e yakın olsa bile trafik yoğunluğundan vasıtalar ile Mina'ya intikal önemli bir sorundur. Öyle ki Hac mevsiminde Aziziye, Mâ'abde ve Şişe bölgesindeki otellerde kalan hacılar, Kâbe'ye yakın otellerde kalanlardan daha kolay bir şekilde Mina'ya gelebilmektedirler.

Taşlama ile ilgili Hz. Cabir (r.a.)'den (v.74/693) yapılan rivayette "*Rasûlullah kurban bayramı birinci günü Cemre'ye kuşluk vakti, diğer günler ise zevalden (öğleden) sonra taş attı*"¹⁷⁸ denilmektedir. Mina'ya ulaşıldığında taşlanacak ilk yer Akabe Cemresidir. Hz. Peygamber'in hicretten önce Medineli Müslümanlar ile görüştüğü yer olan Akabe; Mina'nın Mekke istikametinde ve Mina'nın şer'i sınırları dışında, Akabe Cemresi ise Mina sınırları içinde kalmaktadır.¹⁷⁹ Günümüzde cemreler arasında fazla uzaklık bulunmamaktadır.

Taşlamaya başlarken telbiyenin sonlandırılıp tekbir getirilmesi, İhram yasaklarından kurtulmanın başlangıcı olmasındandır. Çünkü telbiye ihram'ın özelliğidir. Oysa hacı, ihramdan çıkmak için ilk adımı atmış olmaktadır. Bu sebeple taşlama tekbir ile yapılmaktadır. Hastalık acizlik vb. mazeretlerden dolayı taşlama

¹⁷⁷ İbn Ferhûn, **İrşâd**, s. 300; Şemsüddîn Muhammed b. el-Hatîb eş-Şirbînî, **Muğni'l-muhtâc ila ma'rifeti me'âni elfâzi'l-minhâc**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1997/1418 C:I, s. 782; Hüseyin el-Mekkî, **İrşâdü's-sârî**, s. 316.

¹⁷⁸ Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali en- Nesâî, **es-Sünen**, III. bs. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan, 2013/1434, "Menâsik" 226; İbn Mâce, **Sünen**, "Menâsik", 75.

¹⁷⁹ Şener, "Mina", **DİA**, C:XXX, s. 96.

yapamayacak olanlar, birisine vekâlet vermek sureti ile taşlarını attırır. Taşlama süresince mazereti sona erenlerin ise, vekâlet vermeyip bizzat yapmaları gerekmektedir. Ayrıca taşlamanın geçerli olması için vekilin önce kendi taşını atması şartı da aranmaktadır.¹⁸⁰

Resim-3 Yeni Cemerât Köprüsü (2006)

¹⁸⁰ Heytemî, **Hâşiye**, s. 354-360.

2.4.1.1. Şeytan Taşlama Vakitleri

Hac menâsikinden olan şeytan taşlama farklı günlerde yapıldığı için her gün, kendi içerisinde ayrı ayrı anlatılacak, hangi cemre'nin daha önce taşlanacağı da izah edilecektir.

2.4.1.2. Bayramın Birinci günü **يَوْمَ النَّحْرِ**

Bayramın birinci günü sadece Akabe Cemresi'ne yedi taş atılır, sonrasında dua edilmez. Akabe Cemresi, Mina sınırları içinde bulunurken bu cemrenin kendisinden isim aldığı Akabe tepesi, Mina dışından sayılmıştır.¹⁸¹ Üç cemre bir hizada olup Mekke tarafında kalan son cemre, Akabe Cemresi'dir. Akabe tepesine yakın olduğu için bu ismi almıştır. Taş atarken “*Bismillâhi Allâhü Ekber, Recmen li’ş-şeytani ve hizbihi*” Meâli: “*Allah’ın adıyla, Allah her şeyden büyüktür, kahrolsun şeytan ve taraftarları,*” denir. İlk atılan taşla artık telbiyeye son verilir.”¹⁸²

Hanefî mezhebine göre birinci gün taş atma vakti, fecr-i sâdıktan sonra başlayıp güneş batıncaya kadar olan süredir. İlk gün akşama kadar taş atamayan, ikinci gün fecr-i sâdık’a kadar taşları atarsa ceza gerekmez.¹⁸³

Şafîîler ve Hanbelîler’e göre birinci gün taş atma vakti gece yarısından başlar ve teşrik günleri sonuna kadar devam eder.¹⁸⁴ Malîkîler de Hanefîlerle aynı görüşte olmakla birlikte, taşlama geceye kaldığında ceza gerektiğini söylemişlerdir.¹⁸⁵ Birinci günü taş atmanın en faziletli vakti, güneş doğduktan sonra başlayıp öğleye kadardır. Çünkü Resûl-i Ekrem (s.a.v.) bu vakitte taş atmıştır ve bunda icma’ vardır.¹⁸⁶

¹⁸¹ Heytemî, **Hâşiye**, s. 350.

¹⁸² İbn Âbidîn, **a.g.e.**, C:III, s. 530.

¹⁸³ Kasânî, **Bedâi’**, C:II, s. 137.

¹⁸⁴ Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Kudâme el-Makdisî, **el-Muğnî**, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin, Abdülfettah Muhammed, Dâru ‘Âlemi’l- Kütüb, Riyad 1417/1997, C:V, s. 295.

¹⁸⁵ Burhanü’-d-dîn İbrahim b. Ferhûn el-Malikî el- Medenî, **İrşâdü’s-sâlik ilâ ef‘ali’l- menâsik**, thk. Muhammed b. el-Hadî Ebû’l-Acfân, el-Müessesetü’l-Vataniyye li’t-tercüme ve’t-tahkik, Tunus 1989, s. 304.

¹⁸⁶ İbn Kudâme, **el-Muğnî**, C:V, s. 294.

2.4.1.3. Bayramın İkinci, Üçüncü ve Dördüncü Günleri

Hanefîler'e göre, bayramın ikinci ve üçüncü gün taş atmanın vakti, zevalden itibaren başlayıp ertesi gün fecr-i sâdık'a kadar devam eder. Dördüncü gün ise Ebû Hanîfe'ye göre fecr-i sâdıktan, Ebu Yûsuf (v.182/798) ve İmam-ı Muhammed'e (v.189/805) göre yine zevalden başlar ve güneşin batmasına kadar devam eder.¹⁸⁷

Malikîlere göre, ikinci ve üçüncü günde taş atma vakti akşama kadar devam eder. Bayramın birinci günü Akabe Cemresine yedi taş atılır. İkinci ve üçüncü günleri ise küçük, orta ve büyük cemre'ye yedişerden yirmi bir taş atılır. Eğer hacı dördüncü günde de taş atacaksa, ikinci ve üçüncü günde olduğu gibi yine yirmi bir taşı üç cemreye atar.¹⁸⁸

Şafîî ve Hanbelîlere göre taşlamanın eyyâmî teşriktaki vakti, zevalden itibaren başlar ve güneş batıncaya kadar devam eder. Ayrıca taş atmaktan aciz olan başkasına vekâleten taşlarını attırabilmektedir.¹⁸⁹ Hastalık mazereti ile şeytan taşlamayı yapamayacak olan kişi, eğer son gün taş atabilecekse taşlarını kendisinin atması gerekir.¹⁹⁰

Günümüzde izdihamı engellemek için şeytan taşlamaya her ülke organizasyonuna belli bir saat verildiği anlaşılmaktadır. Görevli olarak hacca gittiğimiz 2016 Hac Organizasyonunda uygulama: ilk gün gece yarısından sonra Müzdelife'den hareket edilip saat 05.30 veya 06. 30'a kadar taşlamanın yapılması yönündeydi. Bununla beraber Müzdelife ile Mina arasındaki yollarda ve tünellerde bu saatten önce bir hayli yoğunluğun olduğu gözlemlenmiştir. Bu yoğunluğun sabah namazından sonra veya güneş doğduktan sonra Müzdelife'den Mina'ya hareket edenlerle daha fazla olacağı tahmin edilmektedir.

Atılamayan taşların cezası hac cinayetleri ile ilgili olduğundan ve bu konu hac yasakları konusuna dâhil olduğu için, burada daha fazla detaya inilmemiştir.

¹⁸⁷ Kâsânî, **Bedâî'**, C: II, s. 138.

¹⁸⁸ İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-Müctehid**, C: I, s. 253.

¹⁸⁹ İbn Rüşd, **a.g.e.**, C: I, s. 353; Heytemî, **Hâşiye**, s. 361, 405.

¹⁹⁰ Sultan b. Abdurrahman, **Cami'u'l-Menâsik**, s. 230.

2.4.2. Kurban Kesme

Mina’da yapılan diğerk bir ibadet ise kurban kesmektir. Kavramlar bölümünde geçtiğı gibi, hacda kesilen kurbanlar Harem bölgesine hediye maksadı ile kesilir. Hedy kurbanının Harem sınırları içinde kesilmesi gerekmektedir. Eğer Harem sınırlarında kesilmezse tekrar kesilmesi gerekir. Hz. Peygamber vada haccında Mina’da kurban kesmişlerdir. Hz.Âişe’den (v.57) yapılan rivayette “*Rasûlullah veda haccında Muhammed (s.a.v.) ailesi için bir inek kurban etti.*”¹⁹¹ Hedy kurbanının fazilet bakımından Mina’da kesilmesi uygun ise de Harem sınırları içinde de kesilebilir. İmam Şafî: “*Harem’in hepsi kurban kesilebilecek yerdir. Harem’in neresinde keserseniz yeterli olur.*” demiştir.¹⁹²

Hedy kurbanı kıran ve temettu’ haccı yapanlar için vâciptir. Kıran ve temettu’ haccı yapanların kestiğı bu kurban umre ve haccın bir arada yapılmasına bir şükran olarak kesilmektedir.¹⁹³ Kıran veya temettu’ haccı yapanlar, kurban kesme imkânı bulamazlarsa daha önce belirtildiğı gibi üç gün hacda, yedi gün hac dönüşü memleketlerinde olmak üzere toplam on gün oruç tutarlar.¹⁹⁴

İfrad haccı yapanlar, kurban keserlerse nafîle olarak caizdir.¹⁹⁵ Taşlama gibi kurban kesme de vekâleten yapılabilir. Yine adak olmadığı sürece, kesilen kurbanın etinden sahibi faydalanabilmektedir.¹⁹⁶ Hanefî mezhebine göre kurbanın vakti kurban bayramı birinci günü fecrin doğmasından üçüncü gün akşama kadardır. İmam-ı Şafî’ye göre kurban, bayramının birinci günü güneşin doğmasından dördüncü günü güneş batıncaya kadar kesilebilir.¹⁹⁷

Zamanımızda hacda kesilen kurbanlar İslâm Kalkınma Bankası aracılığı ile yoksul ülkelere dağıtılmaktadır. Böylece kurbanların sahıpsiz kalmasından dolayı hem çevre kirliliğı önlenmiş hem de kurbanların zayi olmasının önüne geçilerek ihtiyaç

¹⁹¹ Ebû Dâvûd, **es-Sünen**, “Menâsik” 14.

¹⁹² Heytemî, **Hâşîye**, s. 377.

¹⁹³ Sultan b. Abdurrahman, **Cami’u’l-Menâsik**, s. 235.

¹⁹⁴ Bak. Bakara, 2/196.

¹⁹⁵ İbn Âbidîn, **Reddü’l-Muhtâr**, C:III, s. 558.

¹⁹⁶ Heytemî, **Hâşîye**, s. 371.

¹⁹⁷ Kudurî, **el-Kitab**, s. 163.

sahiplerine ulaşması sağlanmaktadır.¹⁹⁸ Söz konusu kurum yıllık kesilen kurban istatistiklerini internet sayfasında yayınlamaktadır.

2.4.3. Saçları Tıraş Etme

Haccın vaciplerinden biri, saçları dipten tıraş etmek veya saçlardan biraz alıp kısaltmaktır. Hac yapan kimse şeytan taşladıktan sonra kurbanını keser ve ardından tıraş olup ihramdan çıkmış olur. Bu husus halk dilinde “taş, baş, (kurban kesme) tıraş” olarak formüle edilmektedir. İhramlı olan kimsenin, ihramından çıkabilmesi için tıraş olması gerekir. Böylece ilk tahallül gerçekleşmiş olur ve cinsel ilişki dışında ihram yasakları kalkar. Tıraş konusunda mezhepler arasında tıraş olmanın yeri, zamanı, miktarı ve hükmü konularında farklılıklar bulunmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de tıraş olmak ile ilgili şu âyetler geçmektedir. *“Haccı da, umreyi de Allah için tamamlayın. Eğer (düşman, hastalık ve benzer sebeplerle) engellenmiş olursanız artık size kolay gelen kurbanı gönderin. Bu kurban, yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. İcinizden her kim hastalanır veya başından rahatsız olur da tıraş olmak zorunda kalırsa fidye olarak ya oruç tutması, ya sadaka vermesi, ya da kurban kesmesi gerekir. Güvende olduğunuz zaman hacca kadar umreyle faydalanmak isteyen kimse, kolayına gelen kurbanı keser. Kurban bulamayan kimse üçü hac'da, yedisi de döndüğünüz zaman (olmak üzere) tam on gün oruç tutar. Bu durum, ailesi Mescid-i Haram civarında olmayanlar içindir. Allah'a karşı gelmekten sakının ve Allah'ın cezasının çetin olduğunu bilin.”*¹⁹⁹ Bu âyet ihsar²⁰⁰ durumunda olan kimse ile alakalıdır; fakat âyetin bütününden tıraşın gerek muhsar, gerekse ihramlı herkesi kapsadığı anlaşılmaktadır.²⁰¹

¹⁹⁸ İslâm Kalkınma Bankası, “çevirimiçi” www.isdb.org/ar erişim tarihi. 09.09.2018.

¹⁹⁹ Bakara 2/196.

²⁰⁰ *İhsâr*: Men edilmek ve hapsedilmek demektir. Fıkıhta, hac için ihrama giren kimsenin vakfe ve tavaf yapamaması ve alıkonulması demektir. (**Ahter-i Kebir**, C: I, s. 15); İrfan Yücel vd. **İlmihal**, XVII. bs. II Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2010, C: I, s. 564.

²⁰¹ Elmalılı, **Hak Dinî**, C: II, s. 713.

Diğer bir âyette de şöyle geçmektedir : “ *Andolsun, Allah, Peygamberinin rüyasını doğru çıkardı. Allah dilerse, siz güven içinde başlarınızı kazıtmış veya saçlarınızı kısaltmış olarak, korkmadan Mescid-i Haram'a gireceksiniz. Allah, sizin bilmediğinizi bildi ve size bundan başka yakın bir fetih daha verdi.*”²⁰² Bu âyette de saçları dipten kesme veya kısaltılmanın gerektiği anlaşılmaktadır.

Saçların tıraş edilmesi veya kısaltılması ile ilgili İbn Ömer’den yapılan rivayette: Rasûlüllâh “*Allah’ım! Saçlarınızı kazıtanlara rahmet eyle*” dedi. Bunun üzerine Ashab “*Ey Allah’ın Rasûlü! Kısaltanlara da*” dediler. Rasûlüllah, “*Allah’ım! Saçlarınızı kazıtanlara rahmet eyle*” dedi. Yine Ashab “*Ey Allah’ın Rasûlü! Kısaltanlara da*” dediler. Rasûlüllah, “*kısaltanlara da*” dedi.²⁰³Tıraşın hükmü, tıraş olduğunda ilk tahallül’ün gerçekleşmesidir. Tıraş olmakla cinsel yasaklar dışındaki bütün ihram yasakları sona ermiş olur.²⁰⁴

Hanefiler’e göre tıraş olmak vaciptir. Sünnet olan, saçları dipten kesmektir. Saçları dörtte birinden az olmayacak kadar kesmek de yeterli olur. Saçlar kesilecek kadar uzun değilse (kel ise) ustura, kafanın üzerinde gezdirilir. Tıraşın yeri Harem bölgesidir, zamanı ise kurban kesme günleridir. Ebu Hanîfe’ye göre zamanında ve mekânında yapılmayan tıraşa dem gerekir. Ebu Yûsuf’a göre dem gerekmez, İmam’ı Muhammed’e göre tıraş işlemi Harem’de olmazsa dem gerekir; fakat zaman konusunda Ebu Yusuf’la aynı görüştedir.²⁰⁵

İmam-ı Şafî’ den yapılan iki rivayetten biri sünnet; diğeri ise tıraşın haccın rükünlerinden olduğu şeklindedir.²⁰⁶Şafîiler’e göre kişi hayatta olduğu müddetçe tıraş olmak kendisinden sakıt olmaz ve dem ile telafi edilemez. Tıraşın vakti; bayram gecesi, gece yarısından başlar teşrik günlerinin sonuna kadar devam eder. Ayrıca tıraş için en faziletli vakit kurbanın kesilmesinden sonra yapılmasıdır. Tıraş olmak için mekân sınırlaması olmamakla birlikte, faziletli olan Mina’da yapılmasıdır. Tıraş olunmadığı sürece ihramdan çıkılamayacağı için ihram yasakları tıraş oluncaya kadar

²⁰² Fetih 48/ 27.

²⁰³ Müslim, **Sahih**, “Hac” 317; Buhârî, **Sahih**, “Hac”, 128.

²⁰⁴ Hüseyin el-Mekkî, **İrşâdü’s-sârî**, s. 326.

²⁰⁵ Kâsânî, **Bedâî**, C: II, s. 139,140.

²⁰⁶ Heytemî, **Hâşiye**, s. 380.

devam eder. Tıraşın miktarı ise en azı üç tel saç, en faziletlisi ise dipten kesmek veya kısaltmaktır. Kadınlar erkekler gibi saçlarını tıraş etmezler, saçlarının uçlarından parmağın uç boğumu uzunluğunda bir miktar keserler.²⁰⁷

Malikîler'e göre tıraş olmanın yeri hac'da, Mina; umrede ise Mekke'dir. Tıraş olma vakti, bayram günü fecri sâdıktan sonra başlayıp bayramın dördüncü günü akşama kadar devam eder. Erkeklerde Tıraş edilecek miktar, kaplama mesh miktarı kadardır yani başın her tarafını dipten tıraş etmek veya her tarafından kısaltmaktır. Kadınlar ise saçlarının uçlarından biraz kısaltırlar.²⁰⁸

Hanbelî'lere göre tıraş olmak bir nüsüktür, İmam Ahmed'den yapılan bir rivayette tehirinde bile dem gerekir. Erkek ve kadınların saçlarını tıraş etme miktarı, Malikî mezhebi ile aynıdır. Tıraş olma vakti Şafîiler gibi bayram günü gece yarısından sonra başlar ve bayramın son günü nihayete erer.²⁰⁹

İster bilerek ister unutarak olsun, tıraş olmayı terk edip ihramdan çıkan kişi, ceza olarak dem keser. Ebû Hanife, Süfyan es-Sevrî (v.161/768) ve İshak'ın görüşü budur. Ebû Yusuf ve Şafîi'ye göre dem gerekmez.²¹⁰ Mina'da yapılan ibadetler bu sayılanlar olmakla beraber kalınan süre içinde beş vakit namazın Hz. Peygamber'in (s.a.v.) "yetmiş Peygamber'in namaz kıldığı mescid"²¹¹ diye tarif ettiği "Mescid-i Hahf'ta kılınmaya çalışılması önem arz etmektedir. Yine Allah'ın (c.c.) zikredilmesinin emredildiği günler olması hasebiyle gece ve gündüz ibadet ve zikirle meşgul olması orada olmanın gayesine de uygun olacaktır.

2.5. Mina'da Yaşanan Bazı izdihamlar

Hacılar, Müzdelife'den kurban bayramının birinci günü Mina'ya özellikle Cemarât'a indiklerinde bazı yıllar izdiham sebebi ile yaralanmalar, hatta ölümler

²⁰⁷ Heytemî, **Hâşiye**, s. 380.

²⁰⁸ İbn Ferhûn, **İrşâd**, s. 308, 313.

²⁰⁹ İbn Kudâme, **el-Muğni**, C: V, s. 306; Mansur b. Yunus b. Salahüddin el-Behûtî, **Keşşâfü'l-Kına' 'an Metni'l-İkna'**, thk. Muhammed Emin ez-Zenavî, Âlemü'l-Kütüb, y.y., t.y., C:II, s. 303; Başnefer, **el-Muğni**, s.180.

²¹⁰ İbn Kudâme, **a.g.e.** C: V, s. 307.

²¹¹ Sultan b. Abdurrahman, **Cami'u'l-Menâsik**, s. 259.

yaşanmıştır. Bugüne kadar pek çok izdiham ve yangın olayları meydana gelmiştir. Bazı araştırmacılar bunun kısmen bilgisizlikten, kısmen programsızlıktan kaynaklandığını söylemektedirler. H. 1395/ 1975 senesinde Mina’da büyük bir yangın meydana gelmiş, resmi rakamlara göre 131 kişi ölmüş 153 kişi de yaralanmıştır. Yangında 600 çadır yanmıştır, yangın şiddetli olduğu için Cidde ve Taif gibi çevre şehirlerden yardım istenmiştir.²¹²

Yakın tarihte Mina’nın Mekke tarafına yakın sınırında bulunan (2006 yılından sonra yapılan) “Cemerât” köprüsünün bulunduğu konuma yakın yerlerde oluşan izdihamlar şunlardır:

“- 24 Eylül 2015: Mina’da meydana gelen izdiham nedeniyle son belirlemelere göre 753 kişi öldü, 887 kişi yaralandı. Görgü tanıklarından alınan bilgiye göre izdihamın sebebi: Cemerat’tan dönen hacılar ile Cemerat’a giden hacıların karşı karşıya gelmesi, diğer bir görgü tanığı, devrilen tekerlekli sandalyenin buna sebep olduğunu, bir başka tanık ise güzergâhın kapatıldığı ve yayaların geçtiği yolda, bir kamyonun durması izdihamı sebep olmuştur. Yeni Cemerât köprüsünün yapılışından bu yana, bu çapta bir izdiham ilk defa 2015 yılında meydana gelmiştir. Mina’da bulunduğumuz 2016 yılı haccında ise görevlilerin hacıları kısa aralıklarla yönlendirdiği görüldü. Cemerat civarındaki yönlendirme çok hassas bir durum olduğu için, azıcık ihmalin izdihamı sebep olacağı göz ardı edilmeyecek hayati bir konudur.

- 12 Ocak 2006: Şeytan taşlama sırasında çıkan izdihamda 364 kişi öldü.

-1 Şubat 2004: Şeytan taşlamanın ilk günü meydana gelen izdihamda 251 kişi öldü.

-11 Şubat 2003: Şeytan taşlamanın ilk günü çıkan izdihamda 6’sı kadın, 14 kişi öldü.

- 5 Mart 2001: Şeytan taşlama sırasında 35 kişi öldü, çok sayıda kişi ise hafif şekilde yaralandı.

²¹² “Çevirimiçi” www.trthaber.com, 18.04.2017.

- 9 Nisan 1998: Mina'da çıkan izdihamda 118 kişi öldü, 180 kişi yaralandı.

-24 Mayıs 1994: Şeytan taşlama sırasında çıkan izdihamda 270 kişi öldü.

-2 Temmuz 1990: Mina'da tünelde çıkan izdihamda bin 426 kişi öldü.²¹³

2.6. Günümüzde Mina'da İbadet

Arafat'tan Müzdelife'ye inilip ve Müzdelife vakfesi de yapıldıktan sonra geceyi Müzdelife'de geçiren hacılar sabah namazından sonra, gecelemeleyenler ise gece yarısından itibaren Mina sınırları içine girerler. *Cemerât'a* gidinceye kadar yanlış yollara sapmamak ve ters yönle girmemek olası bir izdihamı önlemek için önemlidir. Birçok noktada polis kontrol noktaları ve cadde üzerlerinde, tünellerin girişlerinde ve içinde, yolları karıştırma ihtimaline karşı hacılara istikamet gösteren askerler bulunmaktadır. Yol üstünde Suûdî Arabistan yönetimi tarafından hacılara kumanya ve su dağıtan askerlere rastlamak mümkündür.

Müzdelife ile Mina arasında *Cemerât'a* kadar *metro hattı* mevcut olup hac müddetince kullanım ücreti 250 riyal (SAR) dir. Metronun üç durağı Mina sınırları içinde bulunmaktadır. Yine Müzdelife'den Mina'ya doğru paralel uzanan Kral Fehd, Sûk el-Arab, el-Cevhere, Kral Faysal, Palas ve Kral Abdülaziz caddeleri bulunmaktadır. Ayrıca çadırların arasından sadece yayalara ayrılan güzergâhlar bulunmaktadır. Arafat ve Müzdelife'de olduğu gibi Mina'da da her ülke hacıları için farklı bölgelerde çadırlar ayrılmıştır. Yine Arafat çadırlarında²¹⁴ olduğu gibi Mina çadırları da klima ile donatılmıştır. Ayrıca her ülke için bir büro (Mekteb) bulunmaktadır. Çadırlar, büroların girişinde bulunan güvenlik görevlileri tarafından hırsızlık vs. hadiselerine karşı korunmakta olup giriş ve çıkışlar kontrol edilmektedir.

Hac organizasyonu yapan ülkeler, önceden çadırlar için belli bir bedel ödemektedirler. Her ülke için bu işlemleri yapan ve Arabistan Hac Bakanlığına bağlı

²¹³ "Çevirimiçi" www.trthaber.com, 18.04.2017.

²¹⁴ Çevirimiçi, www.diyanehaber.com.tr, Erişim Tarihi, 07.08.2018.

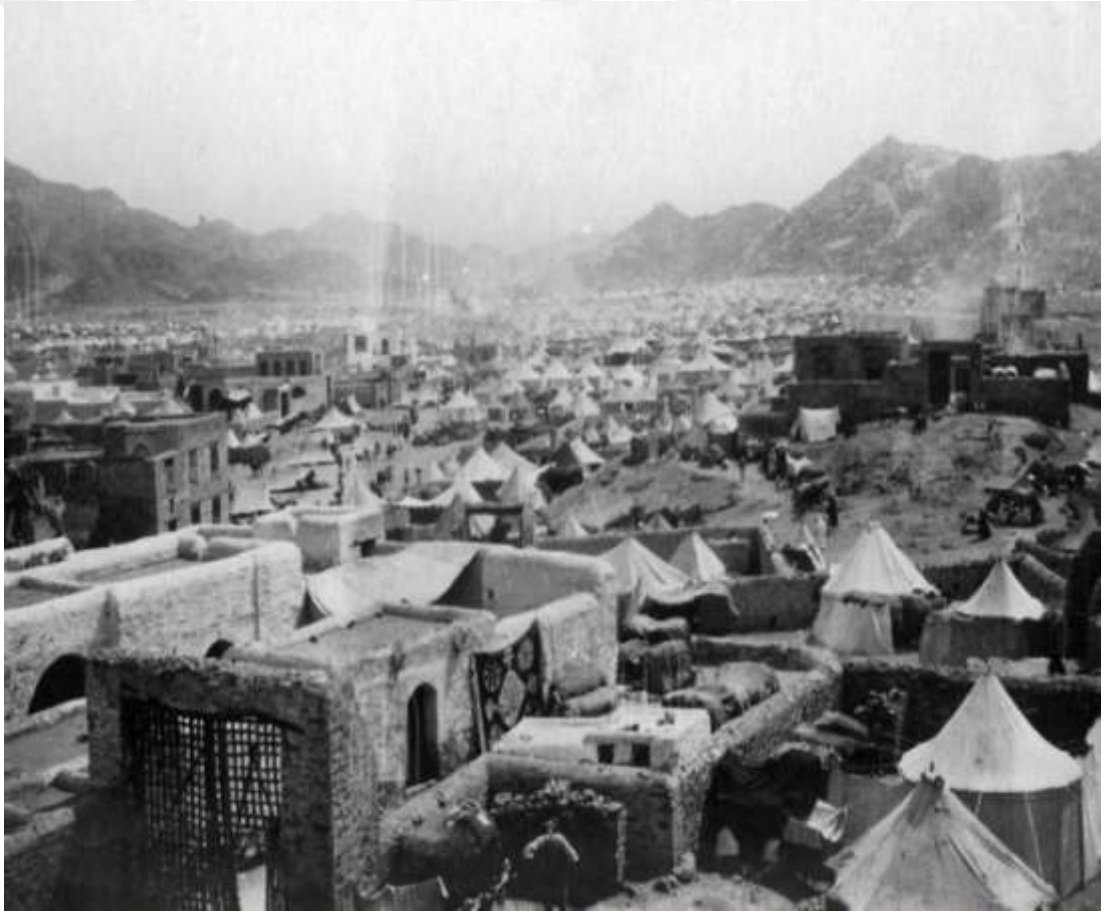
olan müesseseler mevcuttur. Tespitlerimize göre Mina'da, hac mevsiminde çalışan ve ülkemizde bulunan tıp merkezleri seviyesinde sağlık hizmeti veren, beş adet hastane bulunmaktadır. Ayrıca olası bir yangına karşı yangın söndürme istasyonları mevcuttur. Mina'da kalınan günlerde, günlük ihtiyaçları karşılamak için dükkânlar ve lokantalar bulunmaktadır. Gözlemlerimiz sonucunda bazı büroların (mekteblerin) girişlerinde büronun ilgilendiği çadırları tarif eden bilgiler tespit edilmiştir. Organizatör şirketin ismi, ruhsat no, şirket müdürünün ismi, kalan hacıların sayısı, hacı kapasitesi, rehber (mürşid) sayısı, çalışanların sayısı, güvenlik görevlisi adedi, çadır sorumlusu, çadırın ülke içinden veya dışından gelen hacılara mı mahsus olduğu, çadırın telefon ve faks numarası bulunmaktadır.

لوحة تعريفية بمخيم منى ١	
اسم الشركة /	شركة محمد العلياني وشركاه لخدمات حجج الداخل
رقم الترخيص /	١٠١٢٦ - ٣٠٠٠ حاج
مدير عام الشركة /	محمد بن سعد العلياني
عدد الحجاج الفعلي المتعاقد معهم /	١٠٨٠ حاج
الطاقة الإستيعابية للمخيم /	١١٤٠ حاج
عدد مرشدي التفويج /	١٢ مرشد
عدد العمالة /	٤٥ عامل
عدد الحراسات الأمنية /	٦ حراس
مسؤول التفويج /	محمد شعلان العلياني
مسؤول المخيم /	محمد سعد العلياني
رقم الهاتف الثابت بالمخيم /	٠١٢٥٢٩٨١٠١
رقم الفاكس /	٠١٢٥٢٩٨١٠٢

Resim-4 Mina Çadırları Ana Giriş Levhası

Suûdî Arabistan yönetimi de hac mevsiminde sağlık ve emniyet açısından hacıları bilgilendirmek için sürekli el ilanları, tabelalar ve elektronik işaretler ile hacıları bilgilendirmekte ve uyarılmaktadır. Bu ilanlarda Hacıların şeytan taşlamaya

çocuklarını getirmemeleri, yanlarına fazla eşya almamaları, şeytan taşlamayı yapamayacak olanların vekâlet ile şeytan taşlama yaparak olası bir kazaya (özellikle el arabaları ile) sebebiyet vermemeleri ve görevli asker ve memurların talimatlarına uymaları konuları anlatılmaktadır. İzdihama mahal vermemek için tavafa, müsait vakitlerde girilmesi tavsiye edilmektedir. Özellikle hac mevsiminde Metâf'ta temizlik yapılırken izdiham olabilmektedir. Suûdî Arabistan yönetimi, “Hac Bakanlığı وزارة الحج” internet sitesinde bu uyarıları farklı dünya dillerinde video ortamında da yapmaktadır. Ayrıca hac nizamnameleri, içerideki ve dışarıdan gelen hacıların hakları gibi hususlara anılan adreste ulaşmak mümkündür.²¹⁵

Resim – 5 Çadırların İnşasından Önce Mina

²¹⁵ Vezâretü'l-hacc, (Çevirimiçi,) www.haj.gov.sa, tarih, 12,04, 2017 saat, 12.00.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MİNA'DA GECELEME

3.1. KUR'AN-I KERİM'DE MİNA'YA İŞARET EDEN ÂYETLER

Kur'an-ı Kerim'de Mina ismi geçmemekle beraber hacdan bahsedilen ayetlerde Mina'ya işaret edildiği anlaşılmaktadır. Bu işaret Kur'an'da, “ma'dûd” (sayılı) ve “ma'lum” (belli) günler ifadesinden çıkarılmıştır.

Nitekim Kur'an'da şöyle buyrulmuştur: “*Sayılı günlerde Allah'ı anın (telbiye ve tekbir getirin). Kim iki gün içinde acele edip (Mina'dan Mekke'ye) dönerse, ona günah yoktur. Kim geri kalırsa, ona da günah yoktur. Bu, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar içindir. Allah'a karşı gelmekten sakının ve onun huzurunda toplanacağınızı bilin.*”²¹⁶ Bundan önceki âyetlerde Meş'ar-i Haram'dan bahsedilmiş olmasına rağmen bu âyette şeytan taşlamadan bahsedilmemiş, şeytan taşlama günlerinde yapılan zikirden bahsedilmiştir. Fahreddin Râzî (766/1365) bunu şöyle izah etmiştir: “*İslâm'dan önce şeytan taşlama vardı ve bu inkâr edilen bir husus değildi; Fakat cahiliye döneminde şeytan taşlama yapılırken insanlar zikir (tekbir, telbiye) yapmıyorlardı. Onun için âyette uygulanmayan şeyden yani zikirden söz edilmektedir.*”²¹⁷ demiştir. Bu açıklamadan anlaşılmaktadır ki Şeytan taşlama Mina'da sayılı günlerde yapıldığına göre bu zikir emri Mina'da yapılan ibadet ve zikre işaret etmektedir.

Kur'an'da Hac ile ilgili zikredilen diğer kavram olan “eyyâm-ı ma'lûmât, أيام معلومات, belli günler” hac sûresinde şöyle geçmektedir: “*İnsanlar arasında haccı ilan et ki, gerek yaya olarak, gerek uzak yollardan gelen yorgun develer üzerinde sana gelsinler. Gelsinler ki, kendilerine ait bir takım menfaatlere şahit olsunlar ve Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği (kurbanlık) hayvanlar üzerine belli günlerde (onları*

²¹⁶ Bakara, 2/203.

²¹⁷ Razî, *et-Tefsîru'l- Kebîr*, C:II, s. 340.

kurban ederken) Allah'ın adını ansınlar. Artık onlardan siz de yiyin, yoksula fakire de yedin.”²¹⁸

Taberî (v.310/923), Bakara sûresi 203. âyetinin tefsirinde, “*Allah’ı Mina’da bulunduğunuz günlerde anın!*” bu âyette zikredilen “*eyyâm-ı ma’dûdât*” tan maksat “*şeytan taşlama günleri*” dir. Mina günleri bu günlerdir bu günlere teşrik günleri denir. İbn Abbas (v.68/687), Atâ b. Ebî Rabah (v.115/733), Mücahid (v.103/721), İbrahim en-Nehâî (95/714), Hasen el-Basri (v. 110/728), İsmail b. Ebi Halid, Katâde (118/736), Süddî (127/745), Rebi b. Enes, İbn Zeyd ve İmam Malik’in (v.179/795) görüşleri böyledir. Taberî, yaptığı izahatı şu hadisle kuvvetlendirmiştir: *Rasûlullah, “Hac Arafattır, Hac Arafattır, Hac Arafattır, Mina günleri üç gündür. Kim iki gün içinde acele edip dönerse ona bir günah yoktur. Kim de geri kalırsa ona da bir günah yoktur. Kim bayram günü sabahı fecirden evvel Arafat’a kavuşacak olursa, hacca kavuşmuş olur.”* Taberî, mezkûr âyetle ilgili bazı görüşleri zikrettikten sonra tercih ettiği görüşü şöyle îzah etmektedir: “*Mina’nın üç gününden ilk ikincisinde kim acele eder de ikinci günde oradan ayrılırsa, onun için bir günah yoktur. Zira Allah onun günahlarını affetmiştir. Yeter ki haccederken Allah’tan korkmuş olsun.*”²¹⁹

Mâtürîdî (v.333/944), bu âyetleri açıklarken “*eyyâm-ı ma’dûdât*”tan muradın kurban kesme günleri olduğunun söylendiğini, kurban kesmenin Allah’ın hatırlanması anlamına geldiğini söylemektedir. Bir başka görüşe göre ise “*eyyâm-ı ma’dûdât*”ın şeytan taşlama günleri olduğu ve bu günlerin Kurban Bayramı birinci gününden sonraki üç gün olduğunu söylemiştir. Mâtürîdî, bazı âlimlere göre ise “*eyyâm-ı ma’lûmât*” ve “*eyyâm-ı ma’dûdât*”ın hepsinin “*eyyâm-ı teşrik*” olduğunu bazısına göre de “*eyyâm-ı ma’lûmât*”ın zilhiccenin ilk on günü olduğunu, en doğrusunu Allah’ın bildiğini ifade etmiştir.²²⁰

²¹⁸ Hac, 22/28.

²¹⁹ Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, **Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân**, terc. Kerim Aytekin, Hasan Karakaya, Hisar Yayınevi, İstanbul 1996, C:I, s. 501,502.

²²⁰ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkandî, **Te’vîlâtü’l-Kur’ân**, I.bs., thk. Ahmed Vanlıoğlu, Bekir Topaloğlu, Mizan Yayınevi, İstanbul 2005, C:I, s.408.

Ebû Bekir el-Cessâs (v. 370/981), Bakara suresinin 203. âyetinin kurban kesme ile ilgili olmayıp, şeytan taşlama ile ilgili olduğunu, “eyyâm-ı ma‘dûdât” ın da, “eyyâm-ı teşrîk” olduğunu söylemiştir. Ayrıca Taberî'nin yukarıda aktardığı rivayeti de zikreden Cessâs; bu hususta âlimler arasında ihtilaf olmadığını söylemiştir. Ancak İbn Ebi Leylâ'nın (v.148/765), Hz. Ali'den yaptığı rivayette “eyyâm-ı ma‘dûdât ” ın zilhiccenin onuncu günü ile sonraki iki gün olduğunu, bu görüşün de âyet'in zahirine ters düştüğünü söylemiştir.²²¹ Nitekim âyet-i kerimede “*kim iki gün içinde (Mina'dan ayrılmada) acele ederse*” buyrulmaktadır. Mina'da ise kurban kesme için değil; şeytan taşlama için kalınmaktadır.

Tefsir kaynaklarına baktığımızda, gerek önceki âyette geçen “Eyyâm-ı ma‘dûdât” gerekse ikinci âyetteki “Eyyâm-ı ma‘lûmât ” konusunda şu sonuca varılmaktadır: “Eyyâm-ı ma‘lûmât ”, son günü kurban bayramının birinci günü olan zilhiccenin ilk on günüdür. Âlimlerin çoğunluğu bu görüştedir. “Eyyâm-ı ma‘dûdât”ın da, “ eyyâm-ı teşrîk olduğunda ittifak vardır.”²²²

Fakat “eyyâm-ı ma‘lûmât” konusunda Cessâs farklı bir rivayet nakletmektedir. Cessâs'ın Hz. Ali'den ve İbn Ömer'den yaptığı rivayette: “eyyâm-ı ma‘lûmât” ın nahr günü ve nahr'den sonraki iki gün olduğunu; hac sûresindeki âyet'in içeriğinin de buna uygun olduğunu söylemiştir. Nitekim âyette şöyle geçmektedir. “ *ve Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği (kurbanlık) hayvanlar üzerine belli günlerde Allah'ın adını ansınlar.*”²²³ yani bu âyette kurbanlardan bahsedildiğine göre bu günler kurban kesme günleridir. Cessâs burada eyyâm-ı madûdâtın teşrîk günleri olduğunu aktarmıştır. Bununla beraber Cessâs; İbn Abbas'dan yapılan sahih isnatta “eyyâm-ı ma‘lûmât”ın zilhiccenin ilk on günü; eyyâm-ı ma‘dûdât ın ise, teşrîk günleri olduğunu ve bu görüşün tabiinden, Hasen el-Basrî, Mücahid (103/721), Ata b. Ebî Rabah (v.115/733), Dahhâk (v.105/723) ve İbrahim en-Nehaî'nin (v.96/714) görüşü

²²¹ Ebu Bekir Ahmed b. Ali er-Razî el-Cessâs, **Ahkâmu'l-Kur'ân**, thk. Muhammed Sâdık Kamhavî, Dâru İhyâ'î't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut 1405/1985, C:I, s. 393.

²²² Malik b. Enes, **Muvatta'**, Daru İhyâ'î't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut 1424/2003, s. 269; Taberî, **Tefsir**, C:VI, s.23; Razî, **et-Tefsîru'l-Kebir**, C:II, s. 340; Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî, **el-Cami' li Ahkâmi'l-Kur'ân**, terc. Beşir Eryarsoy, Buruc Yayınları, İstanbul 2001, C:III, s. 126; Elmalılı, **Hak Dinî**, C:II, s. 730.

²²³ Hac, 22/28.

olduğunu söylemiştir. Ayrıca İmam Ebu Hanife, İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'den yapılan rivayetlerin de bunu desteklediğini belirtmiştir.²²⁴

Razî de âyette geçen “*eyyâmen ma‘dûdât*, *أياما معدودات*” ‘den maksat nahr gününden (kurban bayramı birinci günü) yani 10 zilhicceden sonraki üç gündür. Dolayısıyla bu günler teşrik günleri denilen zilhiccenin 11.12.13. günleri; Kurban Bayramının 2.3.4. günleridir. Bu Mücahid (v. 103/721), Ata b. Ebî Rabah (v.115/733), Katade (v.118/736) ve Hasen’in kavli; Ebu Hanife (v. 150/767) ve Şafî’nin (v.204/819) tercihidir demektedir. Razî, “*İmam’ı Şafî’nin bu ayette geçen “eyyam أيام” kelimesinin cem’i olduğu, cemi’nin ise en az üçten başlayacağını ve mananın yukarıda geçen üç gün olmasının daha uygun olduğunu söylediğini aktarmaktadır. Ayrıca Razî, bu hükmün Mina günleri için olduğuna ümmetin icma’ı olduğunu kaydetmiştir.*²²⁵

²²⁴ Cessâs, **a.g.e.** C:I, s. 393.

²²⁵ Razî, **a.g.e.** C:II, s. 340.

GÖRÜŞLER GÜNLER	1.GÖRÜŞ	2.GÖRÜŞ
Eyyam-ı Ma'dû dât (Sayılı Günler) -Teşrik /Mina /Şeytan Taşlama Günleri/ Zilhiccenin 11-12-13/ Kurban Bayramının 2.3.4. Günleri	13.gün Yalnız Teşrik	13. Zilhicce/Teşrik
	12.gün Hem Teşrik Hem Nahr	
	11.gün Hem Teşrik Hem Nahr	
Eyyam-ı Ma'lûmât (Belli Günler) -Zilhiccenin 1-10 / Kurban Bayramı 1.Gün	10.Gün Yalnız Nahr	12. Zilhicce/Nahr
	(İbn Arabî, hem ma'dût hem ma'lum)	11. Zilhicce/Nahr
		10. Zilhicce/ Nahr

Tablo 1 Mina Günleri

Kurtubî ise “eyyâm-ı madûdât” Mina 'da kalınan günlerdir. Aynı zamanda bu günler teşrik günleridir. Bu günler kurban bayramının birinci gününden sonraki üç gündür, kurbanın birinci günü buna dâhil değildir, eğer dâhil olsaydı o zaman dileyen ikinci günü Mina 'dan ayrılabilirdi, hâlbuki kurbanın ikinci günü ayrılanamayacağı üzerine ittifak vardır. Taş atma günleri sayılı (ma 'dûd), kurban kesme günleri ise belli (ma 'lûm) günlerdir” Yine Kurtubî, Nafi'in (v.169/785) İbn Ömer'den yaptığı rivayeti esas alarak, eyyâm-ı ma'dûdât ile “eyyâm-ı ma'lûmât” ın toplamı dördtür. Bunlar kurban bayramının birinci günü ile (yevm'ün-nahr) ondan sonraki üç gündür. Nahr günü sadece malum gündür, sayılı günlerden değildir. Ondaki sonraki iki gün ise hem sayılı hem de malum günlerdendir. Dördüncü gün ise sayılı gün olup malum gün değildir, demektir. İmam Malik'in görüşü budur.” demektir. Kurtubî, diğer

müfessirlerden farklı olarak teşrik günlerinin ilk ikisini hem “malum” hem de “madûd” günlerden saymıştır ki yukarıda belirttiğimiz gibi bu, Kurtubî’nin mensubu olduğu Malikî mezhebinin görüşünü ortaya koymaktadır.²²⁶

Kurtubî’nin Hanefî ve Şafîî’lerden farklı zikrettiği diğer görüş ise İbn Arabî’den naklettiği şu görüştür: Nahr günü taş atma sebebi ile “ma’dûd”; kurban kesme sebebi ile “ma’lum” gündür demek ve fakihlerin ayette geçen “eyyâm-ı ma’dûdât” ifadesinden böyle bir anlam çıkarmadıklarını da aktarmıştır. Yine “eyyâm-ı ma’dûdât” ile “eyyâm-ı ma’lûmât” arasında fark olmadığını söyleyenlerin olduğunu da söylemiştir.²²⁷

Yukarıdaki âyetlerin her ikisinde de Allah’ın zikredilmesi emredilmiştir; fakat yapılacak olan zikrin, teşrik tekbirleri olduğunda ittifak olmakla beraber, tekbirlerin zamanı konusunda da ihtilaflar olmuştur. Bu hususta kabul görülen görüş, tekbir getirilmeye arefe günü sabah namazından sonra başlanılıp, bayramın dördüncü günü (teşrik günlerinin son günü) ikindi namazına kadar her farz namazın akabinde olmak üzere devam edilir ve toplam 23 vakit bu tekbirler getirilir. Ashab’ın büyüklerinden; Hz. Ömer (v.23/644), Hz. Ali (v.40/661), İbn Mes’ud (v.32/652-53) İbn Abbas (v.68/687-88), İbn Ömer (v.73/692) (r.anhüm) bu görüştedirler. Fakihlerden Süfyan es-Sevrî (v.161/778), Ebû Yusuf (v.168/798), İmam Muhammed (v.189/805), Ahmed b. Hanbel (v.241/855), İshak ve Müzenî’nin (v.264/878), görüşleri de bu istikamettedir.²²⁸

Sonuç olarak kurban bayramı günleri için şöyle bir taksimat yapılabilir: Hac ibadetinin yapıldığı zilhiccenin 10.11. ve 12. günleri kurban kesme günleridir. (Şafîî, kurban bayramının dört günü kesilebilir.)²²⁹ Kurban Bayramının ikinci, üçüncü ve dördüncü gününe ise Mina, teşrik, remy (şeytan taşlama), zikir günleri denir.²³⁰ Cessâs, bunda ehli ilim arasında ihtilaf olmadığını söylemiştir.²³¹ Zilhiccenin 13. günü

²²⁶ Kurtubî, **Ahkâmu’l-Kur’ân**, C:III, s.126; İbn Ferhûn, **İrşâd**, s. 480.

²²⁷ Kurtubî, **a.e.**

²²⁸ Razî, **a.g.e.** C:II, s. 341; Kâsânî, **Bedâi’**, C:I, s. 276.

²²⁹ Cessâs, **Ahkâmu’l-Kur’ân**, C:I, s. 395.

²³⁰ Ebu’l-Mehasin Abdu’l-vâhid b. İsmail er-Rûyânî, **Bahru’l-Mezheb**, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut 1423/2002, C: V, s. 214.

²³¹ Cessâs, **a.g.e.** C:I, s. 395; Razî, **et-Tefsîru’l- Kebîr**, C:II, s. 341.

ise kurban kesilmeyip sadece tekbir getirilir. Ayrıca Zilhiccenin 11.12.ve 13. Günlerine “eyyâm-ı teşrîk ve eyyâm-ı Mina” denmesi, zannedildiği gibi o günlerde sadece tekbir getirildiği için değil, bu günlerde kurban etlerinin güneşte bekletilerek kurutulması esprisine dayanmaktadır. Yukarıdaki âyette geçen ve zilhiccenin ilk on günü demek olan “eyyâm-ı ma'lûmât” ve zilhiccenin 11.12.ve 13. günleri olan “eyyâm-ı teşrik/eyyâm-ı ma'dûd” da emredilen zikir, tekbir getirmektir. Elmalılı (v.1942), “eyyâm-ı ma'dudat'ın” bu beş gün yani zilhiccenin 9.10.11.12.13.günü olma ihtimalinin olduğunu belirtmiştir.²³²

Netice olarak tekbir getirilen beş günden birincisi, Arefe; bayramın birinci günü nahr, sonraki iki gün hem nahr hem teşrik günleri, beşinci gün (bayramın dördüncü günü) ise sadece teşrik günü olarak nitelendirilmektedir.²³³ Halk dilinde bu beş güne birden “teşrik günleri” denmesi; bu günlerde teşrik tekbiri getirildiğinden dolayı olduğu ve teşrik kelimesinin sözlük anlamı olan “güneşte etlerin kurutulması” anlamında olmadığı anlaşılmaktadır. Bu şekilde “eyyâm-ı teşrîk” in farklı bir kullanımının olduğu da görülmektedir.

Teşrik tekbirini belirtilen gün ve vakitlerde okumak; ister cemaatle ister münferiden, hac yapan veya hac yapmayan olsun, kadın ve erkek her müslüman'a vaciptir.²³⁴

3.2. SÜNNETTE MİNA'DA GECELEME

Mina'da geceleme Arafat'tan önce ve Arafat'tan sonra olmak üzere iki aşama olduğundan bu bölümde hadis kaynaklarında konunun bütünü kapsayan hadisler alınmıştır.

Arafat'tan önce Mina'da geceleme dört mezhep fukahasına göre sünnettir, terkinde dem gerekmez; fakat sünneti terk olacağından isâet olacağı beyan

²³² Elmalılı, **Hak Dinî**, C:II, s. 730.

²³³ Cessâs, **a.e.** ; Kâsânî, **Bedâi'**, C:I, s. 276; İbn Ferhûn, **İrşâd**, s. 481.

²³⁴ Mâlik b. Enes, **Muvatta'**, “Hac” 485.

edilmiştir.²³⁵ İbn Kudâme: *Terviye günü Cuma gününe rastladığında, kendisine Cuma farz olanlar Mekke’de Cuma namazını kılip sonra Mina’ya çıkarlar, demektir. Çünkü Cuma namazı kılmak farz; Mina’ya terviye günü çıkmak ise sünnettir.*²³⁶ demektir.

3.2.1. Arafat’tan Önce Mina’da Geceleme

Hz. Peygamber’in özellikle Mina’yı konu edinen hadisleri bulunmaktadır. Bu bölümde aktaracağımız sahabe rivayetlerinden de Hz. Peygamber’in, Arafat öncesi Mina’ya uğradıkları anlaşılmaktadır. Nitekim Atâ İbn Abbas’tan şöyle rivayet etmiştir: *“Rasûlullah (s.a.v.) bize Mina’da, öğle, ikindi, akşam, yatsı ve sabah namazını kıldırdı. Sonra Arafat’a intikal etti.”*²³⁷ Yine İbn Ömer’den (r.a.) yapılan rivayette: *“Biz Rasûlullah ile beraber Mina’dan Arafat’a intikal ediyorduk, kimimiz tekbir getiriyor; kimimizde telbiye getiriyordu. Her ikisini okuyana da niye telbiye getirdin? veya tekbir getiriyorsun diyen olmadı.”*²³⁸ Bu rivayetlerden anlaşılmaktadır ki, Rasûlullah (s.a.v.) Arafat’dan önce (Terviye günü) Mina’ya çıkmışlar, burada beş vakit namazı kılmış ve ertesi gün Arafat’a hareket etmişlerdir.²³⁹

Yine Abdurrahman b. Muaz’dan (r.a.) şöyle rivayet edilmiştir: *“Hz. Peygamber Mina’da bize hutbe îrâd ettiler ve insanlara hac ibadetini öğretiler. Hatta cemrelere taş atmaya varıncaya kadar anlattılar.”* Bu haberde yine Hz peygamber’in Mina’da konakladığını göstermektedir.²⁴⁰ Enes b.Malik’e *“Rasûlullah terviye günü öğle ve ikindi namazlarını nerede kıldı?”* diye sorulduğunda, *“Mina’da”* cevabını vermiştir.²⁴¹ Günümüzde izdiham olacağı ve özellikle yaşlı hacıların olduğu kabilelerde

²³⁵ Bürhanü’-d-dîn Ebü’l-Hasen Ali b.Ebu Bekir b. Abdü’l-celil el-Merğınanî, **el-Hidâye şerhu Bidâyeti’l-Mübtedî**, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, I. bs. Beyrut 1990/1410, C: I s. 154; İbn Kudâme, **el-Muğnî**, C:V, s. 262; Heytemî, **Hâşiye**, s. 304.

²³⁶ İbn Kudâme, **el-Muğnî**, C:V, s. 262.

²³⁷ Tirmizî, **Sünen**, “Hac”,

²³⁸ Nesâî, “Hac” 187; İbn Mâce, **Sünen**, “Hac” 53.

²³⁹ İbn Mâce, **Sünen**, “Hac”, 51; Ebû Dâvûd, **Sünen**, “Menâsik” 57.

²⁴⁰ Nesâî, **Sünen**, “Hac”, 237-241.

²⁴¹ Zebîdî, **Muhtasaru’l-Buhârî**, “Hac” 828.

Arefe günü Arafat'a intikalini zor olacağı endişesi ile pek çok hac organizasyonu, Mina'ya uğramadan doğrudan Arafat'a çıkmayı tercih etmektedirler. Aynı endişeler ile Diyanet İşleri Başkanlığı'nın uygulamasının da böyle olduğu görülmektedir.²⁴²

3.2.2. Arafat ve Müzdelife'den Sonra Mina'da Geceleme

Araştırmamızda üzerinde durduğumuz asıl konu, Arafat ve Müzdelife vakfelerinden sonra Mina'da geceleme. Fukahâ arasında bu konuda hüküm birliği olmadığından ihtilaf konusu olmuştur.

Rasûlullah, Mina günleri hakkında şöyle buyurmuştur: *Hac Arafat'tır. Kim cem' (Müzdelife) gecesini sabah namazından önce gelirse hacı tamam olmuştur. Mina günleri üç gündür; Kim iki gün içinde acele edip dönerse, ona günah yoktur. Kim geri kalırsa ona da günah yoktur.*²⁴³ Mina, hac mevsiminde kurban bayramının dört günü dışında sürekli ikamet edilen bir yer değildir. Bu sebeple geçici barınma ihtiyacını gidermek için, hac mevsiminde eskiden beri çadırlar kurulmuştur. Hz. Peygamber döneminde ve sonrasında, Mina'da yapı inşasına müsaade edilmemiştir. Bununla ilgili bir rivayet şöyledir. Hz. Âişe: (r.a.) *yâ Rasûlellâh, Mina'da senin için gölgelik olacak bir ev yapalım mı? dedik. O da, "Yok, Mina, önce gelenin konaklayacağı yerdir."* dedi.²⁴⁴ Hz. Peygamber (s.a.v.) bu sözleri ile Mina'nın kullanımının herkes için eşit olduğunu ortaya koymuştur. Şunu da belirtmek gerekir ki, günümüzde Mina'da bazı yapılar inşa edilmiştir; Ancak bu yapıların bazıları umuma hizmet eden karakol ve hastane gibi yapılardır.

Hz. Ömer (r.a.) *"Mina gecelerinde hiçbir kimse Akabe'den ötede (Mekke tarafında) gecelemez!"*²⁴⁵ diye talimat vererek hacıların Mina dışında gecelememelerini tenbih ederdi.

²⁴² Görevli olarak hacca gittiğimiz 2016 Hac Organizasyonu izlenimleri.

²⁴³ İbn Mâce, **Sünen**, "Hac" 57.

²⁴⁴ İbn Mâce, **Sünen**, "Hac" 52; Tirmizî, **Sünen**, "Hac" 52.

²⁴⁵ Malik, **Muvatta**, "Hac" 488.

İbn Abbas (r.a.), *Mina'da kalınan gecelerde Hz. Peygamber'den, sikâye (hacılara su verme) hizmetinden dolayı geceleri Mekke'de kalmak için izin istedi, Hz. Peygamber de izin verdi.*²⁴⁶ İbn'i Abbas'ın Hz. Peygamber'den izin istemesi taş atma günlerinde Mina'da geceleminin lüzûmuna işaret etmektedir. Yine İbn Abbas (r.a.) Hz. Peygamber'in kendisinden başkasına ruhsat vermediğini de aktarmıştır.²⁴⁷

Mina günleri olan “eyyâm-ı teşrik”te oruç tutmak ile ilgili Nübeyşe el-Hüzelî'nin yaptığı rivayette Hz. Peygamber: (s.a.v.) “*Teşrik günleri yeme ve içme günleridir*” demişlerdir.²⁴⁸ Bu günler İslâm'da oruç tutulması haram olan günler olarak bilinir. “Eyyâm-ı menhiyye” denilen bu günler: Ramazan Bayramı, Kurban bayram günleri ve teşrik günleridir, toplamı beş gün eder.²⁴⁹

3.2.3. Mina'ya Erken Gelmek

Hac yapanlar, Müzdelife vakfesinden sonra Mina'ya topluca hareket ettiklerinden günümüzde olduğu gibi, Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde de kalabalık ve izdiham olduğundan, güçsüz ve mazereti olanlar kalabalığa girmemek için Hz. Peygamber'den izin istemişlerdir. Böylece gece yarısından itibaren Müzdelife'den ayrılıp fecirden önce Mina'ya ulaşarak şeytan taşlamayı yapmışlardır.

Konu ile ilgili Hz. Âişe'den (v.58/678) şu rivayet nakledilmiştir: “*Hz. Sevde (v.23/644) Müzdelife gecesini (Kendisi yaşlı olması hasebiyle ağır yürüdüğünden) Hz. Peygamber'den ve insanlardan önce (izdihama girmemek için) geceleyin Müzdelife'den ayrılıp Mina'ya geçmek için izin istedi, Hz. Peygamber de izin verdi.* Ayrıca Hz. Âişe (r.a.), “*keşke bende Sevde'nin yaptığı gibi izin*

²⁴⁶ Buhârî, **Sahih**, “Hac” 134; Müslim, “Hac” 346; İbn Mâce, **Sünen**, “Hac” 80; Ebû Dâvûd, **Sünen**, “Menâsik”, 75.

²⁴⁷ İbn Mâce, **Sünen**, “Hac”, 80.

²⁴⁸ Malik, **Muvatta'**, “Hac” 20; Müslim, **Sahih**, “Sıyam”, 143.

²⁴⁹ Müslim, **Sahih**, “Sıyam”, 143.

isteseydin.” demiştir.²⁵⁰ Mina’da oluşacak izdihamda sıkıntı çekmemeleri için Hz. Peygamber tarafından kendilerine bir ruhsat verildiği anlaşılmaktadır.

Diğer bir özür grubu ise, Mekke’deki mallarını korumak için Mina’da kalamayanlardır. Bu konuda Hz. Peygamber’den izin alanların müminlerin annesi Hz. Sevde, Hz. Abbas ve deve çobanlarından başka kimsenin olduğuna dair bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Ebu Dâvûd’un “Sünen” inde, Abdurrahman b. Ferruh’un İbn Ömer’den “*Mekke’de ticaret yaptıklarını, bunun için Mina’da kalıp kalmama hususunu sorduğunda,*” İbn Ömer: “*Rasûlullah Mina’da konakladı*” diyerek bu konudaki duruşunu ortaya koymuştur.²⁵¹ Bu da Sahabenin sünneti yaşamadaki gayretlerini göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

3.3. MİNA’DA GECELEMENİN FIKHÎ HÜKMÜ

3.3.1. Hanefî Mezhebi

Teşrik günlerinin gecelerinde Mina’da gecelemenin bir nüsük olduğu mezheplerin üzerinde ittifak ettikleri bir konudur.²⁵² Burada ihtilaf geceleme konusunda hükmün vacip mi yoksa sünnet mi olduğudur. Dolayısıyla bu iki hükümden her birinin sonucunun diğerinden farklı olduğu görülmektedir.

Hanefî mezhebinde Mina’da gecelemenin hükmü hususundaki genel görüş sünnet olduğudur. Bunu şöyle izah etmişlerdir: Hz. Peygamber (s.a.v.) veda haccında kurban bayramının birinci günü, Müzdelife’de sabah namazından sonra vakfe yapıp güneş doğmadan Mina’ya hareket etmiştir. Mina’ya varınca Akabe Cemresine yedi taş atıp kurban kesti ve tıraş oldu. Daha sonra Mekke’ye inip ziyaret tavafı yaptıktan sonra Mina’ya tekrar döndü ve burada öğle namazını kıldı. Hz. Peygamber şeytan taşlama

²⁵⁰ Müslim, **Sahih**, “Hac” 294; İbn Mâce, **Sünen**, “Hac”, 62.

²⁵¹ Ebû Dâvûd, **Sünen**, “Menâsik”, 75.

²⁵² Ebû Ömer İbn Cemâ İzzüddîn Abdülazîz b. Mhammed b. İbrahim el-Kinânî el-Hamevî, **Hidâyetü’s-sâlik ile’l-Mezâhibi’l-erba’a fi’l-menâsik**, thk. Nûreddîn İtr, Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, Beyrut 1414/1994, C: III, s. 1214.

günlerinde Mina’da kaldı.²⁵³ Dolayısıyla Mina’da geceleme sünnettir.²⁵⁴ Hanefîler, Mina’da geceleme esnasında uykunun ön plana çıktığını, uykunun iste fitrî bir şey olduğunu bunun nüsük olamayacağına atıfla, Hz. Peygamber’in Mina’da gecelemesinin hac ile ilgili yapılması vacip olan bir fiil anlamına gelmeyeceğini savunmuşlardır.²⁵⁵ Hz. Abbas (r.a.)’ın Hz. Peygamberden izin istemesini de, yine Abbas (r.a.)’ın Hz. Peygamberden ayrı kalmakla isâet edebileceğinden korkmasından kaynaklandığını, yoksa vacip olduğundan izin istemediğini söylemişlerdir.²⁵⁶ Hanefîler, cemrelere taş atma burada yapıldığından bu işin kolay olabilmesi için burada kalmanın gerekliliğine vurgu yapmışlardır. Bu açıdan Mina’da kalmak başlı başına bir ibadet görülmeyip, taşlama ibadetine tabi olan bir fiil olarak telakki edilmiştir.²⁵⁷ Günümüzde de özellikle Mina’ya uzak otellerde kalan hacılar bayram süresince yoğun trafikten dolayı Mina’ya gelmekte güçlük çekmektedirler. Bunun için Mekke’nin Mina’ya uzak olan bölgelerinde kalanlar Mina’da kalabilseler, taşlama ibadetini kolayca yapabilecekleri açıktır. Birinci günü yapılan ziyaret tavafından sonra Mina’ya dönen hacılar burada gecelemeaktirler. Ertesi gün (ikinci bayram günü) zeval vaktinden sonra üç cemreye taş atılmaktadır. Üçüncü gün ikinci gün gibi taşlama yapılır. Üçüncü günü akşam güneş batmadan isteyen Mina’dan ayrılabilir.²⁵⁸ Çünkü müte‘accillere (Mina’dan üçüncü bayram günü ayrılan) bir sakıncanın (günah) olmayacağı ilgili âyetten anlaşılmaktadır.²⁵⁹ Dördüncü günü fecirden önce Mina’dan ayrılamayan kimseye o günün taşlarını da atması gereklidir.²⁶⁰

Hanefîler’deki genel görüşe göre, bir kimse taşlama yapılan günlerin gecelerinde, Mekke’de veya yollarda ikamet etse ceza olarak bir şey gerekmez.²⁶¹

²⁵³ Zafer Ahmed el-Osmanî et-Tehânevî, **İ’lâü’s-Sünen**, III. bs. İdâretü’l-Kur’ân ve’l-‘ulumi’l-İslâmiyye, Pakistan 1415, C: X, s. 192 “Hac” 2783.

²⁵⁴ Ebû Ömer İbn Cemâa İzzüddîn Abdülazîz b. Muhammed b. İbrahîm el-Kinânî el-Hamevî, **Hidâyetü’s-sâlik ile’l-Mezâhibi’l-erba’a fi’l-menâsik**, thk. Nûreddîn İtr, Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, Beyrut 1414/1994, C: III, s. 1215.

²⁵⁵ Nûreddîn İtr, **el-Hacc ve’l-‘Umre fi’l-fikhi’l-İslâmî**, V. bs., y.y., 1416/1995, s. 127.

²⁵⁶ İbn Cema’a, **Hidâyetü’s-sâlik**, C: III, s. 1215 (Muhakkikin 8 no’lu açıklaması).

²⁵⁷ Molla Hüsrev, **Dürer**, C:I, s. 231.

²⁵⁸ Merğinanî, **el-Hidâye**, C: I s. 157; Mavsîlî, **el-İhtiyâr**, C:I s.166; Hüseyin el-Mekkî, **İrşâdü’s-sârî**, s. 343.

²⁵⁹ Bkz. Bakara, 2/203.

²⁶⁰ Hüseyin el-Mekkî, **İrşâdü’s-sârî**, s. 344.

²⁶¹ Hüseyin el-Mekkî, **a.g.e**, s. 332.

Ancak bazı Hanefî âlimler Mina'da gecelememenin tenzihen mekruh veya isâet olacağını söylemişlerdir.²⁶² Mekruhun tahrimî olabileceğini söyleyenler de olmuştur. Mesela Tahtavî, Hz. Ömer'in Mina'da gecelemedenleri edeplendirmesi/zorlaması sebebiyle tenzihî mekruh olamayacağı bilakis tahrimen mekruh olacağını söylemiştir.²⁶³ Bununla beraber Mina'da kalan bir kimsenin kalbini meşgul edeceğinden eşyalarını Mekke'ye gönderip Mina'da taşlama için ikamet etmesinin de mekruh olacağını söylemişlerdir. Yine bazı Hanefîler, Hz. Ömer (r.a.)'in Mina'da kalmayanları te'dîb ettiğini dayanak sayarak, Mina'da gecelememenin mekruh olacağını söylemişlerdir. Fakat mazeretsiz terkinde bir şeyin lazım gelmeyeceği görüşündedirler.²⁶⁴

3.3.2. Malikî Mezhebi

Malikî mezhebi âlimlerine göre, teşrik günlerinin gecelerinde Mina'da geceleme vaciptir.²⁶⁵ Bu süre müte'acciller için iki gece, Kurban Bayramının dördüncü günü şeytan taşlamaya kalanlar için üç gecedir. Bu görüşlerini, Hz. Peygamber'in amcası, Hz. Abbas (r.a.)'ın Mekke'de hacılara su temini için Mina'dan ayrılmaya izin istemesi üzerine, Hz. Peygamber'in kendisine izin vermesi hadisine dayandırmaktadırlar.²⁶⁶

Malikîler, ruhsatın ancak vacip olan bir şeyde söz konusu olduğunu, yine Hz. Peygamber'in deve çobanlarına Mina'da gecelememeleri hususunda ruhsat verdiğinden hareketle, Mina'da gecelemenin vacip olduğuna hükmetmişlerdir.²⁶⁷ Bundan dolayı deve çobanları nahr günü taş atarlar sonraki iki gün (ikinci ve üçüncü)

²⁶² Hüseyin el-Mekkî, **a.g.e.**, s.332.

²⁶³ Ahmed b. Muhammed b. İsmail et-Tahtavî, **Haşiyetü't-Tahtavî 'alâ Merâki'l-Felâh**, thk. Abdülkerim el'Ata, Mektebetu İlmi'l-Hadis, Dimaşk 2001, C:II s. 411.

²⁶⁴ Merğinanî, **el-Hidâye**, C: I s.157; Muhammed b. Ferâmuz Molla Hüsrev, **Dürrü'l-Hükkâm Şerhi Ğüreri'l-Ahkâm**, Fazilet Neşriyat, İstanbul 1979, C: I s. 231.

²⁶⁵ İbn Cemâ'a, **Hidâyetü's-sâlik**, C: III, s. 1215.

²⁶⁶ Buhârî, **Sahih**, "Hac" 134; Müslim, **Sahih**, "Hac" 346; İbn Mâce, **Sünen**, "Hac" 80; Ebû Dâvûd, **Sünen**, "Menâsik", 75.

²⁶⁷ İbn Cemâ'a, **Hidâyetü's-sâlik**, C: III, s. 1215.

için bir defa gelip taş atarlar, daha sonra nefr günü taşlamaya gelirler.²⁶⁸ Yine Hz. Ömer (r.a.)'ın Akabe'den öteye kimsenin gecelemesine izin vermemesi, bunun vücubunu ortaya koymaktadır.²⁶⁹ Mina'da geceleme; Müzdelife'de geceleme gibi haccın şe'âirindedir.²⁷⁰

Mina'da geceleme, bir gecenin yarısından fazla yapmayan veya üç geceyi bütünüyle terk eden arasında fark yoktur ikisine de dem gerekir.²⁷¹ Burada Malîkî mezhebi ceza hususunda Şafî mezhebinden ayrılmaktadır; Şafî mezhebinde dem cezasının gerekmesi için üç gecenin tamamen terk edilmesi gerekmektedir. Hz. Peygamber'in hacıların su ihtiyacını karşılamak için Mekke'ye gitmek zorunda olan Abbas (r.a.)'a ve deve çobanlarına Mina'da geceleme hususunda ruhsat vermesi, bu iki sınıfın teşrik günlerinin gecelerinde Mina'nın dışında kalmalarında bir sakıncanın olmadığını göstermektedir. Fakat bu iki sınıfa sadece geceleme hususunda ruhsat verilmiş olup, ayrıca gündüzleri Mina'ya gelip şeytan taşlama ibadetini yerine getirmeleri gerekir.

Malîkîler, Hz. Peygamber'in deve çobanlarına; (belki sürülerini bırakamayacakları için) Mina'da geceleme ve bayramın birinci günü şeytana taş atmaları ve sonraki iki günü de birleştirerek atabilecekleri hususunda ruhsat vermesi nakline²⁷² dayanarak, bu sınıfın gündüzleri mazeretli sayılacağını ve ilk günden sonra diğer günlerin taşlarını birleştirerek atabileceklerine hükmetmişlerdir.²⁷³ Hacıların su ihtiyacını karşılayanların, Mina'ya su ulaştırmak için de olsa buraya gelecekleri, geceleri müsait olacakları veya bu hususta başka bir nakil olmadığı olasılığı ile bu sınıfın taşlama nüsükünü birleştirebilecekleri bilgisine başvuru kaynaklarda ulaşılamadı.

²⁶⁸ Malik, **Muvatta'**, "Hac" 228; Ebu Abdillâh Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Arafê Desukî, **Hâşiyetü'd-desûkî 'ale's şerhi'l-kebîr**, Dâru'l-Fikr, Beyrut, t.y.C:II s. 47,48.

²⁶⁹ Mâlik, **Muvatta'** "Hac" 209.

²⁷⁰ Kurtubî, **Ahkamu'l-Kur'ân**, C:II s. 135.

²⁷¹ İbn Cemâ'a, **Hidâyetü's-sâlik**, C: III, s. 1219; Nûreddîn İtr, **a.g.e.**, s. 155.

²⁷² İmam Mâlik, **Muvatta'** "Hac"497.

²⁷³ Ali b. Ahmed b. Mûkerremillâh es-Saidi el-Adevî), **Hâşiyetü'l-Adevî 'ala kifayeti'r-Rabbanî**, Dâru'l-Fikr, Beyrut, t.y.C:I s. 480. ; Desûkî, **Hâşiyê**, C:II, s.48; İbn Ferhûn, **İrşâd**, s. 339.

İmam Mâlik ve bazı Hanefîler'e göre, sikâyet²⁷⁴ görevi sadece Abbas ailesine mahsustur başkası bu ruhsattan faydalanamaz.²⁷⁵ Fakat bazı âlimler sikâyete dayalı olan ruhsatın hacılara yardımcı olmak için su temin eden herkesi kapsadığını, dolayısı ile hacılara su temin için çalışan herkesin faydalanabileceğini söylemişlerdir.²⁷⁶ Mâliki mezhebinde çoğunluğa göre sikâyet ile meşgul olan Abbas ailesi ve deve çobanları dışında diğer özür sahipleri Mina'da kalmama ruhsatından faydalanamaz. Dolayısıyla Mekke'de; malının kaybolacağı endişesini taşıyan, mutlaka yapması gereken önemli bir işi olan veya hastasına bakmak için Mekke'de geceleyip Mina'da kalmayana hedy gerekeceğini ve Mina'da geceleme konusunda Mekke'li olanlar ile Afakî olanlar arasında fark olmayacağını belirtmişlerdir.²⁷⁷

3.3.3. Şafî Mezhebi

İmam Şafî ve mezhep âlimlerinin çoğunluğuna göre, teşrik günlerinin gecelerinde Mina'da geceleme vaciptir. Bu görüşlerini, Mina'da özür sahiplerine ruhsat veren ilgili hadise dayandırmaktadırlar. Şöyle ki: Hz. Peygamber veda haccında Mina'da ashabıyla beraber gecelemiş,²⁷⁸ hacıların su ihtiyacını karşılamak için izin isteyen ehl-i beyt'inden amcası Abbas (r.a.)'a ve deve çobanlarına, Mina gecelerinde Mekke'de kalabilmeleri ve Mina'daki görevlerini daha sonra yapmaları için izin vermiştir.²⁷⁹ Hz. Peygamber bu iki sınıf dışında burada geceleme hususunda kimseye izin vermemiştir. Hz. Peygamber'in bu uygulaması Mina'da gecelemenin

²⁷⁴ Hadiste geçen Sikâyet: Su için yapılan havuz, kuru üzüm şerbeti anlamlarına gelmektedir. Hz. Abbas'ın babası Abdülmuttalib, zemm kuyusuna kuru üzüm karıştırır şerbet yapıp hacılara ikram ederdi. (Ahmed Davudoğlu, **Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi**, C:7, s. 14)

²⁷⁵ Ahmed Davudoğlu, **Sahih-i Müslim**, terc., Sönmez Neşriyat, İstanbul 1980, C:V, s. 15.

²⁷⁶ Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib el-Bağdadî el-Maverdî, **el-Hâvi'l-kebîr**, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, y.y., 1414/1994, C: IX s. 205; Kayapınar, "*Mina'da Geceleme*", s. 363.

²⁷⁷ İbn Cemâ'a, **Hidâyetü's-sâlik**, C: III, s. 1223; Adevî, **Hâşiye**, C:I, s. 480; Desûkî, **Hâşiye**, C:II, s. 48.

²⁷⁸ Buhârî, **Sahih**, "Hac" 134; Müslim, **Sahih**, "Hac" 346.

²⁷⁹ Maverdî, **el-Hâvi'l-kebîr**, C: IX s. 205.

gerekli olduğunu göstermektedir. Bir ibadette ruhsatın söz konusu olması, vücûbiyetini ortaya koymaktadır.²⁸⁰

Hadiste geçen çobanların bakacakları develerin kimlere ait olduğuna birçok eserde değinilmezken; bazı Şafîî âlimler, hadiste geçen develerin hacılara ait develer olduğunu söylemişlerdir.²⁸¹ Vacip olan miktarın tespitine gelince, mezhepte tercih edilen görüşe göre; Mina'da kalınan her bir gecede, geceleme ibadetini yerine getirmiş olmak için gecenin çoğunda orada olmak yeterlidir.²⁸² Örneğin gecenin on saat olduğu düşünüldüğünde, en az altı saat kalınması gerekmektedir. Mina günlerinin üç gün olduğu daha önce “*eyyâm-ı ma'dûdât*”ın açıklandığı bölümde geçmişti. Bu itibarla ilk iki gece Mina'da kalan üçüncü gece kalmakta serbesttir. Şafîî mezhebi âlimlerine göre ilk akşam kalmayan ikinci gece kalmakla iki gecenin sonunda (buna *en-nefrül-evvel*/ ilk ayrılma denir) ayrılma hususunda serbest olan gibi değildir. Üçüncü gece de kalmak sureti ile bayramın dördüncü günü taş atarak ayrılır (buna da *en-nefrü's-sânî*/ikinci ayrılış günü²⁸³ denir). Dolayısıyla Mina'da üç gece kalındığına göre bu ibadeti yerine getirmiş olmak için en az iki gece kalınmış olunması gerekir.²⁸⁴

Şafîî mezhebinde Mina'da geceleminin vacip olduğunu savunan âlimlere göre, Mina'da gecelememek ceza gerektirir. Mina'da bir gece kalmayan fidye olarak bir müdd,²⁸⁵ bir dirhem²⁸⁶ veya bir koyunun üçte bir bedelini sadaka olarak verir. İki geceyi Mina dışında geçiren iki müdd, iki dirhem veya bir koyunun üçte iki oranında bedelini sadaka olarak verir. Üç gece Mina'da gecelemeden kimseye dem gerekir.²⁸⁷ Burada dikkat çeken husus, üç gece Mina'da kalınmadığı takdirde dem gerekmesidir.

²⁸⁰ İbn Cemâ'a, **Hidâyetü's-sâlik**, C: III, s. 1215.

²⁸¹ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdürrahîm b. Hasen el-İsnevî, **el-Mühimmât fi şerhi'r-ravza ve'r-Râfi'i**, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1430/2009.C: IV, s. 380.

²⁸² Maverdî, **el-Hâvi'l-kebîr**, C: IX s. 205.

²⁸³ Yahya b. Şeref en-Nevevî, **Ravzatü't-Talibîn**, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Beyrut 1405. C: II, s. 387.

²⁸⁴ Muhammed b. İdris eş-Şafîî, **el-Ümm**, Daru'l-Ma'rifet, Beyrut 1393, C: II s. 21; Maverdî, **el-Hâvi'l-kebîr**, C:IX s. 05; Ebu Zekeriyâ Muhyiddin Yahya b. Şeref en-Nevevî, **el-Mecmû' şerhu'l-mühezzeb**, Dâru'l-Fikr, y.y., t.y. C: VIII s. 246.

²⁸⁵ “*Müdd*”, eski zamanlarda kullanılan ölçüğün ismi olup bölgelere göre farklılık arz etmektedir. Hicazda bir müdd: bir rıtl ve 1/3 rıtl; Iraklılara göre ise iki rıtl eder. Günümüzde 0.73 litreye denk gelmektedir.(**Dîni Kavramlar Sözlüğü**, Komisyon s. 485)

²⁸⁶ Ağırılık ölçü birimi olarak kullanılan “*Dirhem*” örfi dirhem ve Şer'î dirhem olarak iki çeşittir. Örfi dirhem 3207 gr.; Şer'î dirhem 2806 gr.'a denk gelmektedir.(**a.g.e.**, s. 126)

²⁸⁷ el-Maverdî, **el-Hâvi'l-kebîr**, C: IX s. 206; Nüreddîn İtr, **a.g.e.**, s. 155.

Aşağısında ise dem gerekmez. Üçüncü gece kalmayanın ceza ödemesi, ikinci günü akşam güneş batıncaya kadar Mina'da beklemesine bağlıdır. Eğer Mina'da iki gece kalıp güneş batmadan buradan ayrılırsa o zaman dem düşer. Çünkü ilgili âyette ilk iki günden sonra ayrılan bir günah olmadığı bildirilmiştir.²⁸⁸ Şafîî âlimler fidyenin gerekliliğini şöyle açıklamışlardır: Hac ibadetinde tahallülden sonra yapılması gereken şeytan taşlama nasıl bir ibadet ise, Mina'da gecelemede bir ibadettir. Dolayısıyla şeytan taşlamaya kıyas ile fidiye gerekir demişlerdir. İmam Şafîî; bir kimse Mekke'ye ziyaret tavafı için gelir de tavafı yapıncaya kadar gece sabah olsa veya gecenin çoğunu Mina'ya dönmeden geçirse, fidiye gerekmez demiştir.²⁸⁹

Hacıların su ihtiyacını karşılayanlar ve çobanlar, Mina'da gecelemedikleri için ceza ödemezler; Ancak, bayramın birinci günü taşlama yaptıktan sonra Mina'dan ayrılırlar. İkinci günü Mina'ya dönmezlerse, üçüncü günü gelip ikinci ve üçüncü günler için taş atarlar. Şafîî mezhebine göre bu iki özür sahipleri dışında; Mekke'de bulunan malının kaybolma endişesi olan, kendisi hasta olan veya yardımına muhtaç hastası olma gibi bir durumda olan veya Mina'da gecelediğinde Mekke'de telafisi mümkün olmayan ciddi iş durumu olan kimseler de mazur sayılırlar ve herhangi bir ceza ödemezler.²⁹⁰

3.3.4. Hanbelî Mezhebi

Hanbelî mezhebinde Mina'da gecelemeyle ilgili iki görüş bulunmaktadır. Birincisi: İmam Ahmed'den yapılan rivayette Mina'da gecelemenin vacip olduğudur.²⁹¹ Bu, aynı zamanda Şafîî ve Malikî mezheplerinin de görüşüdür. Bu görüş şöyle temellendirilmiştir: Hz. Aişe'den (r.anha) gelen rivayette; "*Hz. Peygamber veda haccında "nahr" günü Mekke'ye inip ziyaret tavafı yaptı; Mina'ya döndü ve teşrik*

²⁸⁸ Bkz. Bakara 203; Şirbînî, **Muğnî**, C: I s.506; Ebü'l-Kasım Abdül-Kerim b. Muhammed b. Abdül-Kerim er-Râfî el-Kazvinî, **el-Azîz şerhu'l-vecîz**, Dâru'l-Kütübî'l İlmiyye, Beyrut, t.y. C. III s. 421.

²⁸⁹ Şafîî, **el-Ümm**, C:II s. 215; Nevevî, **el-Mecmû'**, C: VIII, s. 247.

²⁹⁰ Nevevî, **a.e.** ; Heytemî, **Hâşiye**, s. 402.

²⁹¹ İbn Kudâme, **el-Muğnî**, C:V s. 324; Muhyiddin Ebü'l-Berekât Abdüsselam b. Ebü'l-Kasım İbn Teymiyye, **el-Muharrer fi fikhî'l-İmam Ahmed**, y.y., t.y. C:I s. 424; Behutî, **Keşşâf**, C:II s. 314.

günlerinin gecelerini Mina'da geçirdi."²⁹² Yine İbn Ömer'den yapılan başka bir rivayette ise; "Hz. Peygamber, "nahr" günü ziyaret tavafi için Mekke'ye indi, tavaftan sonra Mekke'de öğle namazını kılip Mina'ya döndü."²⁹³ Yani her iki durumda Hz. Peygamber'in Mina'ya dönüp orada kaldığı anlaşılmaktadır.

Bu görüşü ileri sürenlerin bir diğer delili ise Hz. Peygamber'in amcası Hz. Abbas'a (r.a.), Mina günlerinin gecelerinde Mekke'de geceleme için ruhsat vermesidir.²⁹⁴ "Hz. Peygamber'in amcası Abbas'a ruhsat vermesi başkasına izin verilmeyeceğinin göstergesidir. Dolayısıyla Mina'da geceleme yerine getirilmesi icabeden bir nüsiiktür."²⁹⁵ Yine Hz. Peygamber (s.a.v.) "Hac İbadetlerinizi benden alın! Bilmiyorum belki de bu hacimdan sonra bir daha haccedemem"²⁹⁶ buyurmuştur. Bu hadis hac ibadetlerinden Mina'da gecelemenin, yerine getirilmesini de içine almaktadır. Dolayısıyla bu hadise uyup Mina'da geceleme gerekir denmiştir.²⁹⁷ Bu hadisin râvisi Câbir (r.a.), "Rasûlullâh'ı kurban bayramının birinci günü bineği üzerinde şeytan taşlarken bunu söylediğini" gördüm demektedir.²⁹⁸ Dolayısıyla Mina'da geceleme vacip olduğu söylenmiştir.

İkinci görüş ki, bu da Ahmed b. Hanbel'den rivayet edilmiş olup Mina'da gecelemenin zorunlu olmadığı yönündedir. Bu görüş ise, İbn Abbas'tan "cemrelere taş attıktan sonra istediğin yerde gecele"²⁹⁹ şeklinde gelen rivayete dayandırılmaktadır. İkinci görüşü savunanlar ise; artık Arafat Vakfesi ve ziyaret tavafi da yapılmış olup haccın tamam olduğu görüşünden hareketle, teşrik günlerinden sonra "Muhassab"³⁰⁰ da dinlenmek nasıl sünnet olup vacip değil ise, aynı şekilde Mina'da kalmak da vacip değildir.³⁰⁰

²⁹² Buhârî, **Sahih**, "Hac" 130; Ebû Dâvûd, **Sünen**, "Hac" 78.

²⁹³ Müslim, **Sahih**, "Hac" 335.

²⁹⁴ Ebu Dâvûd, **Sünen**, "Hac" 75.

²⁹⁵ İbn Kudâme, **el-Muğnî**, C:V, s. 324.

²⁹⁶ Ahmed Davudoğlu, **Sahih-i Müslim**, Terc.,C:VI, s.590; İbn Mâce, **Sünen**, "Hacc" 60; Ebû Dâvûd, **Sünen**, "Hacc" 78; Nesâî, **Sünen**, "Hac" 225.

²⁹⁷ İbn Kudâme, **el-Muğnî**, C:V, s. 324.

²⁹⁸ Ebu Dâvûd Süleyman b. Eş'as es-Sicistanî, **Sünen**, terc. Hüseyin Kayapınar, Necati Yeniçel, Şamil Yayınevi, İstanbul 1989, C:V, s. 399.

²⁹⁹ İbn Kudâme, **a.g.e.**, C:V, s. 324.

³⁰⁰ İbn Kudâme, **a.g.e.**, C:V, s. 324; Kayapınar, "Mina'da Geceleme", s. 361.

	Teşrik Günlerinin Gecelerini Mina'da Geçirmek	Terviye Gecesini Mina'da Geçirmek
Hanefî	Sünnet (Terkinde Dem Gerekmez)	Sünnet (Terkinde Dem Gerekmez)
Şafiî Hanbelî Malikî	Vacip (Terkinde Dem Gerekir)	Sünnet (Terkinde Dem Gerekmez)

Tablo 2- Mina'da Gecelemenin Hükümü

Hanbelî mezhebi âlimlerine göre, Mina'da gecelememenin cezası hakkında da Ahmed b. Hanbel'den iki görüş nakledilmiştir. Birincisi: Mina'da geceleyin kalınmadığında, ister bir ister üç gece olsun hiçbir şey gerekmeyeceği, bunun sadece "isâet/iyiyi terk" olacağı görüşüdür. İmam Ahmed b. Hanbel'den nakledilen bu görüşün dayanağı, ceza ve vacip olmasını gerektirecek bir delilin olmadığı, dolayısıyla ceza gerekmeyeceği yönündedir.³⁰¹ Ahmed b. Hanbel'den gelen ikinci görüş ise üç (müte'acil ise iki) geceyi Mina'da geçirmeyene dem'in vacip olduğudur. Bu görüşün delili ise: İmam Malik'in "*Muvatta*" da kaydettiğine göre İbn Abbas'ın "*Kim bir nüsükü terk ederse kan akıtmak ona vaciptir.*"³⁰² şeklindeki naklidir. Dolayısıyla Mina'da gecelememek dem gerektirir denilmiştir. Üç geceden bir veya ikisini terk edene mezhepte kabul edilen görüşe göre dem gerekmez.³⁰³

³⁰¹ İbn Kudâme, **el-Muğnî**, C:V s. 325; Nüreddîn İtr, **a.g.e.**, s. 156.

³⁰² Mâlik, **Muvatta**, "Hac" 79; Nüreddîn İtr, **a.g.e.**, s. 156.

³⁰³ İbn Kudâme, **a.e.** s.326; Behûtî, **a.e.** C:II, s. 314

Diğer mezheplerde olduğu gibi, hacıların su ihtiyacını karşılamak için Mekke’de kalanlar ile çobanlık görevinde bulunanların Mina’da kalmamaları Hanbelî mezhebinde de tartışmasız özür sayılmıştır. Bu durumda olan birisinin kurban kesmesi gerekmemektedir.³⁰⁴ Bu iki gruptan başka hasta olan, malının kaybolmasından korkarak Mina’da geceleme ve bakması gereken hastası olanlara da Mina’da geceleme halinde dem gerekmeceği, mezhepte sahih olan görüş olarak kabul edilmektedir.³⁰⁵ Yine son dönemde yazılan bazı eserlerde; trafik polisleri, Mekke’nin su şebekesinde görevli kimseler, itfaiye ekipleri ve hastanelerde görev yapan personel (doktor, hemşire vd.) gibi genel olarak hacıların güvenlik ve sağlık, işleriyle görevli kimselerin, Mina’da geceleme hususunda özür sahibi olduklarını iddia etmektedirler.³⁰⁶ Bu gibi özür sahipleri, Hz. Peygamber’in kendilerine ruhsat verdiği; hacıların su ihtiyacını karşılayan kimseler ve deve çobanları hükmünde sayılmışlardır.

3.3.5. Mezheb Görüşlerinin Değerlendirilmesi

Mezheplerin görüşlerinden anlaşılmaktadır ki Hanefî mezhebine göre Mina’da geceleme sünnettir terk edilmesi durumunda dem gerekmez. Mina’da geceleme terk eden isâette bulunmuş olur. Malikî mezhebine göre Mina gecelerinden bir gecenin yarısından fazla bile olsa Mina’da geceleme bir dem gerekir. Malikî mezhebine göre ruhsat verilen iki sınıf dışında kimse mazeretli sayılmamaştır. Şafiî mezhebine göre Mina’da geceleme vaciptir; ancak Mina’da kalınacak gecelerin ancak tamamı terk edilirse dem gerekir. Bir gece için bir müdd, iki gece için iki müdd yiyecek sadaka olarak verilir. Üç gece terk edilirse dem gerekir. Mazerete binaen Mina’da gecelemediğinde dem gerekmez. Hanbelî mezhebinde Mina’da geceleme konusunda Ahmed b. Hanbel’den iki rivayet bulunmaktadır. Bu görüşlerden biri Hanefî mezhebi, diğeri Şafiî mezhebinin görüşleri ile aynı olmaktadır.

³⁰⁴ Ebü’l-Hasan Ali b. Süleyman el-Merdavî, **el-İnsâf fi ma’rifeti’r-racih mine’l-hilâf**, Dâru’ İhyâ’i’t-türâsi’l-Arabî, Beyrut 1419, C:IV s. 36.

³⁰⁵ İbn Cemâ’a, **Hidâyetü’s-sâlik**, C:III, s. 1223; Merdavî, **el-İnsâf**, C:IV s. 36.

³⁰⁶ Sultan b. Abdurrahman, **Cami’u’l-Menâsik**, s. 258.

Vacip kavramı cumhûr-u fukahâya göre farz ile aynı manada kullanılmıştır. Hanefilere göre farz ile vacip aynı şey değildir. Hanefiler'e göre farz: Şâri'in yapılmasını kesin olarak istediği ve kat'î delil ile sabit olan şeydir. Beş vakit namaz, oruç, zekât, hac ve sarhoşluk veren içkileri terk etmek farza örnektir. Yine Hanefiler farz ile vâcibin kesin olarak yapılması hususunda cumhur ile birleşirler.³⁰⁷ Vacip ise zannî delil ile yani âhâd haber ile sabit olan şeydir. Bayram namazları ve namazlarda fatiha okumak gibi. Farzı inkâr eden kâfir olur, vâcibi inkâr eden kâfir olmaz.³⁰⁸

Sünnet ise farz ve vâcib olmaksızın dinde yapılması istenen şeydir. Sünnet iki kısımdır: Sünnet-i hüdü, dîni tamamlayan sünnetlerdir terk eden levh edilmeye müstahak olur. Ezan, kamet, cemaatle namaz kılmak, beş vakit namazlardan önce ve sonraki revâtib sünnetler buna örnektir.³⁰⁹ Hanefiler'den İmam-ı Muhammed'e göre dînin alametlerinden olan böyle sünnetler topluca terk edilirse bunu terk edenlere savaş ilan edilir.³¹⁰ Diğerleri ise sünnet-i zevâiddir. Terk eden ayıplanmaz. Hz. Peygamber'in giyimi, kuşamı, yeme ve içmesi ile ilgili hususlar bu kısımdandır.³¹¹

Belirtilen kaynaklarda geçen Hz. Peygamber'in "*Hac İbadetlerinizi benden alın! Bilmiyorum belki de bu haccımdan sonra bir daha haccedemem*"³¹² sözünü Mina'da şeytan taşlarken söylemiş olması büyük önem arz etmektedir. Daha önce Câbir (r.a.)'in ifadesi ile Hz. Peygamber'in Mina'da şeytan taşlarken bunu söylediği geçmişti.³¹³ Yine fukahâ'nın hac ile ilgili Kur'an ve sünnette delil bulunmayan ibadetler için bu hadisi kaynak gösterdiği anlaşıldığı gibi Hz. Peygamber'in bu sözü birden fazla yerde söylemiş olma ihtimali de görülmektedir.³¹⁴

³⁰⁷ Ebu Zeyd eş-Şelebî, **el- Miftâh şerhu nûri'l-îzâh**, Fazilet Neşriyat, İstanbul 1996, s. 7; Atar, **Fıkıh usulü**, s. 164.

³⁰⁸ Şelebî, **şerhu nûri'l-îzâh**, s. 7; Atar, **Fıkıh usulü**, s. 164.

³⁰⁹ Molla Hüsrev, **Mir'ât**, C:II, s. 175.

³¹⁰ İbn Melek, **Şerhu'l-Menâr**, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul 1385, s. 196.

³¹¹ Molla Hüsrev, **Mir'ât**, C:II, s. 175.

³¹² Ahmed Davudoğlu, **Sahih-i Müslim**, Terc., C.VI, s. 590; Ebû Dâvûd, "Hac" 78; Nesâî, "hac" 225.

³¹³ Bkz. s. 60.

³¹⁴ Ebü'l-Abbas Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm b. Mecdüddîn Abüsselâm el-Harrânî İbn Teymiyye, **Şerhu'l-'umde fi'l-fıkıh**, thk. Salih b. Muhammed, Mektebtü'l-Haremeyn, Riyad 1409/1988, C:II, s. 603.

Hüseyin Kayapınar gibi bazı son dönem araştırmacıları Hz. Peygamber (s.a.v.)'in bu sözü Mina'dan sonra söylediğini aktarmaktadırlar.³¹⁵ Aynı araştırmacının tercüme ettiği eserde, hadisi rivayet edenin ifadeleri ve bu hadisten çıkarılması gereken hükmün Hz. Peygamber'in bu fiiline uymanın gerektiği vurgulanırken;³¹⁶ Daha sonra yazdığı makalede Hz. Peygamber'in bu sözü Mina'dan sonra söylediğine atıf yapılması dikkat çekicidir. Yine bu hadisi tercüme eden bazı âlimler ise Hz. Peygamber'in bu ifadesinden murad: *“Ben bu ibadetleri kavlen ve fi'len nasıl yaptım, sizin için de bunlar aynı şekilde meşru' olmuştur”* anlamına geldiğini söylemektedirler.³¹⁷ Oruç ile ilgili bu hadis, namaz hakkında söylenen *“ben namazı nasıl kılıyorsam sizde öyle kılın”*³¹⁸ hadisi ile aynı konumda algılanmıştır.

Hz. Peygamber'in veda haccında Mina'da şeytan taşlarken söylediği *“huzû annî/benden alın”* ifadesi emir olduğu için hâss bir lafızdır. Hâss³¹⁹ lafızlar ise kat'iyet ifade ederler.³²⁰ Emir sıygaları; vücûb, nedb, tehdîd, irşâd, te'dîb, ta'cîz, dua, tesviye, ikram gibi bir takım manalara gelirler.³²¹ Hükmün nesih veya tağyir edildiğine karine bulunmadıkça emrin vücûb ifade edeceği üzerine ittifak edilmiştir.³²² Genel anlamdaki ifadeler bir karine olmadıkça tahsis edilemezler. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in bu sözünün Mina'da gecelemeyle ilgilendirmeyeceğini söylemek³²³ isabetli bir görüş olmamaktadır. Kâsânî, Hz. Peygamber s.a.v.'in itikada taallük etmeyen ve kişisel ihtiyaçlarını ilgilendirmeyen konulardaki fiillerine uymanın gerektiğini vurgulamıştır.³²⁴ Hac fiillerinin hepsi farz/vacip değildirler; bazıları sünnet veya müstehaptırlar. Hac ile ilgili *“Hac İbadetlerinizi benden alın! Bilmiyorum belki de bu haccımdan sonra bir daha haccedemem* hadisi, Hz. Peygamber'in kavlen ve

³¹⁵ Kayapınar, Mina'da Geceleme, s. 365.

³¹⁶ Ebu Dâvûd, **Sünen**, terc. Kayapınar ve Yeniçel, C: V, s. 399,400.

³¹⁷ Ahmed Davudoğlu, **Sahih-i Müslim**, Terc. C.VI, s. 590.

³¹⁸ Buhârî, Ezan, “18”.

³¹⁹ Hâss: Tek başına bir mana ifade etmek için konulmuştur. Emir ve nehiy hâssın kısımlarındandırlar. (**Atar**, s. 221.)

³²⁰ Molla Hüsrev, **Mir'ât**, C.I, s. 46.

³²¹ Atar, **Fıkıh usulü**, s. 229.

³²² Molla Hüsrev, **Mir'ât**, C.I, s. 46; Atar, **Fıkıh usûlü**, s. 231.

³²³ Kayapınar, Mina'da Geceleme, s. 365.

³²⁴ Kâsânî, **Bedâi'**, C:II, s. 136.

fiilen nasıl hac yaptıysa aynı şekilde yapılmasının gerekliliğini ifade etmektedir. Yine bu emrin bütün hac fiilleri için vücûbiyyet (farziyyet) ifade ettiği de söylenemez.

Aynı hadiste geçen ve ibadet fiilleri anlamına³²⁵ gelen “*Menâsikeküm*” lafzı da “izafetle ma‘rife cemi” olan âmm bir lafızdır.³²⁶ Bu takdirde hadisin manası “*hac ile ilgili bütün ibadetlerinizi benden alın*” olur ve Mina’da yapılan ibadetler de bu ifadeye dahil olmuş olur. Hanefîler’e göre âmm lafızlar; içine aldığı fertlerin tamamına kat‘iyyet ile; Şafîî, Mâlikî ve Hanbelîler’e göre ise zannî olarak delalet eder.³²⁷ Burada bir diğer husus ise Hz. Peygamber (s.a.v.) ‘in fiilî uygulamasıdır. Yani Hz. Peygamber Mina’da, “*hac ibadetinizi benden alın*” dediği gibi kendisi de Mina’da gecelemiştir. Burada hem kavli resûl hem de fi‘li resûl bulunmaktadır. Hz. Peygamber’in beşerî fiilleri ile peygamber olması hasebiyle kendisine mahsus fiilleri dışında kalan fiiller vücûb ifade etmektedirler.³²⁸ Ayrıca bu fiillere uymak gereklidir.³²⁹ Hz. Peygamber’in namaz kılışı, oruç tutuşu, haccedişi ve muâmelat ile ilgili diğer fiilleri bu kapsama girmektedir. Dolayısıyla Mina’da Hz. Peygamber’in hem fiilî hem de kavli uygulaması bulunmaktadır. Bu da mazeret sahibi olmayanların orada gecelermelerini ortaya koymaktadır.

Burada namaz ve haccı hüküm bakımından kıyaslamak gerekirse şöyle bir açıklama da yapılabilir. Namaz Hz. Peygamber’in kıldığı şekilde eda edilmekle beraber namazda yapılan bütün hareketler, okumalar sadece farz veya sadece vacip değildirler. Nitekim Namazda yapılan bazı fiiller; sünnet, bazısı vacip, bazısı da farz hükmünü almaktadır. Örnek olarak; namazda rukû tesbihi sünnet hükmünü almaktadır. Rükû tesbihi sünnet olmakla beraber her ne kadar terkinde namaz bozulmasa da namazın bütününün bir parçasıdır. Namaz kılmasını bilen nasıl olsa sünnettir diye bu tespihi okumayı terk etmemektedir. Rükûnun zikir yapılmadan boş geçirilmesinin namaz kılanlar açısından ne kadar anlamlı olacağı açıktır. Hac ibadeti açısından

³²⁵ Razî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, C:II, s. 55.

³²⁶ Molla Hüsrev, *Mir’ât*, C:I, s. 163; Atar, *Fıkıh usulü*, s. 239.

³²⁷ Molla Hüsrev, *Mir’ât*, C:I, s. 154,155; Atar, *Fıkıh usulü*, s. 242,243.

³²⁸ Molla Hüsrev, *Mir’ât*, C:I, s. 64; Atar, *Fıkıh usulü*, s. 64.

³²⁹ Molla Hüsrev, *Mir’ât*, C:II, s. 42.

baktığımızda ise haccın farzları, vâcipleri, sünnetleri bulunmaktadır. Mina'da geceleme Hanefî mezhebine göre sünnet de olsa haccın bir parçasını oluşturmaktadır.

3.4. MİNA PROBLEMLERİ

3.4.1. Mina'da Mülkiyet ve Kiralama Sorunu

Mekke'de bulunan ev ve arsaların satılıp-satılmayacağı fukaha arasında ihtilaf konusu olmuştur. Bu konuda iki görüşün belirginlik kazandığı görülmektedir. Birincisi: Mekke'nin, dolayısıyla Mina'nın da içinde bulunduğu harem bölgesinin ev ve arsalarının satış ve kiralanmasının haram olduğu görüşüdür. Bu görüş; Hz. Ömer, Hz. Âişe, Abdullah b. Ömer ve Abdullah İbn Abbas (r.anhüm) gibi sahabelerden nakledilmiştir. Süfyan es-Sevrî, Ata b. Ebî Rabah ve Mücahid böyle söylemişlerdir.³³⁰

Ebu Hanife, hac mevsiminde Mekke'nin evlerinden kira ücreti alınmasının mekruh olduğunu; ancak Mekke'ye mücavir olan veya Mekke'de ikamet eden kimseden ücret alınması mekruh değildir demiştir.³³¹ Hanefî fukahâsından olan Tahavî (v.321/933): Ebu Hanife'ye göre: yine "*Mekke'deki ev ve arsaların satışının caiz olmadığını*"³³² nakletmiştir. Kâsânî bu konuda Ebu Hanife'den, biri caiz diğeri caiz olmayan iki rivayet nakletmektedir.³³³ Kâsânî, "*Mekke'nin Allah (c.c.) tarafından harem/korunaklı kılındığı, dolayısıyla orayı mülk edinmenin söz konusu olmayacağını beyan etmiştir. Fakat bu yasağın Mekke/Harem üzerindeki binaları kapsamadığını savunmuştur; çünkü kutsal kılınan, üzerindeki binalar değil Harem arazisidir.*" demektedir. Kâsânî, Ebu Hanife'nin, "*hac ve umre yapanların hac mevsiminde Mekke'deki evleri kiraya vermelerini mekruh gördüğünü, Mekke'de ikamet eden veya mücavir (yakın oturan) kimsenin kiralama yapmasına cevaz verdiğini*" nakletmektedir.³³⁴

³³⁰ Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selamet b. Abdülmelik el-Ezdî et-Tahavî **Şerhu Me'âni'l-Âsâr**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1427/2006, C:III s. 316,317; 'İmadü'd'dîn Ebü'l-Fida İsmail b. Ömer b. Kesîr, **Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1429/2008, C:III s. 194,195; Ali b. Nasır eş-Şel'ân, **en-Nevâzil fi'l-Hacc**, Dâru't-Tevhid, Riyad 2010/1421, s. 437.

³³¹ Ebu Abdillâh Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî, **Kitâbu'l-Âsâr**, thk. Halid el-Avva'd, Dâru'n-Nevâdir, Kuveyt 2008/1429, C:I, s. 358. "Hac" 358.

³³² Tahavî, **Şerhu Me'âni'l-Âsâr**, C:III, s. 316.

³³³ Kâsânî, **Bedâi'**, C:V, s. 146.

³³⁴ Kâsânî, **Bedâi'**, C:V, s. 146.

Hanbelî olan Mervezî (v.340/951): “Mekke’nin bütün evleri için alım-satım ve kiralamanın mekruh olduğunu,” Mina’da ise “şahsa özel bina yapılmasının helal olmayacağını” belirtmiştir. Mervezî, Ahmed b. Hanbel’den bu konuda birden çok görüş nakledildiğini, bunlardan birisinin de Mekke’nin ev ve arazisinin satışının mekruh olduğunu aktarmıştır.³³⁵ Behütî: “Harem bölgesinin ikamet edilen evlerinin ve genel olarak haremın tamamının, mübarek yerlerin (Arafat, Müzdelife, Mina, Mescid’i Haram, Mes’a) satış ve kiralanması sahih değildir.” demiştir.³³⁶ Malikî fukaha’sından olan Karafî (v.H.684), İbn Rüşd’den nakil yaparak: “bu konuda en meşhur rivayetin Mekke evlerinin alım-satım ve kiralanmasının men’ edildiği, bunun sebebinin, Mekke’nin sulh yoluyla fethedilmediği, fetihden sonra ganimet olarak dağıtılmadığı, dolayısıyla vakıf gibi olmasına”³³⁷ bağlamıştır.

Karafî, “kılıç zoru ile fethedilen beldenin ganimet olmayıp, vakıf gibi olduğu” görüşüne katılmayıp, buna cevap olarak şöyle demiştir : “ Fethedilen beldenin evlerinin vakıf olduğu kabul edilse bile, bu ancak ehl-i İslâm’ın fethettiği dönemdeki evleri kapsar. Müslümanlar yeni ev yaptıklarında veya gayri müslimlerin yıkılan evlerinin yerine yeni evler yapıldığında, bu evlerin icma’ ile vakıf olmayacağını” söylemektedir.³³⁸

İmam Malik’in “ Mekke’nin evlerinin kiraya verilmeyeceği” sözü İmam Malik’in kendi zamanındaki evler içindir. Bugün ise bu evler yıkılmıştır. İmam Malik’in bu fetvasına binaen: Mübarek yerlerin satış ve kiralamasının haram olduğunu söylemenin hata olduğunu söylemiştir. Yine kılıç zoru ile fethedilen yerlerin vakıf veya devlet başkanının insiyatifinde olduğu konusunun, fukaha arasında ihtilaflı olduğunu³³⁹ eklemiştir. Burada, bazı Malikîler’in aşağıda gelecek olan ikinci görüşün

³³⁵ İshak b. Mansur el-Mervezî, **Mesâilü’l-İmam Ahmed ve İshak b. Râhuye**, ‘İmadetü’l-Bahsi’l-İlmî, Medinetü’l-Münevver 1425/2002,C:V, s. 2305.

³³⁶ Mansur b. Yunus b. Salahüddin el-Behütî, **Keşşâfü’l-Kinâ’**, thk. Muhammed Emin ed-Zennavî, Alemü’l- Kütüb, Beyrut 1997/1417,C:III, s. 160

³³⁷ Ebü’l-Abbas Ahmed b. İdris b. Abdurrahman es-Sanhaci el-Karafî, **Envarü’l-burûk fi envai’l-furûk**, thk. Muhammed Ahmed Serrac, Ali Cuma Muhammed, Daru’s-Selâm, Kahire 1421/2001, C:IV, s. 1108,1114.

³³⁸ Karafî, **Envarü’l-burûk**, C:IV, s. 1114.

³³⁹ Karafî, **a.g.e.** C:IV, s. 1114.

daha uygun olduğu yönünde tavır sergiledikleri görülmektedir. Karafî buna en açık örnektir.

Kurtubî, *İmam Malik'e göre "Mescid-i Haram'ın" Harem'in tamamı olduğunu, ancak evlerin mescid hükmünde olmadığını söylemiştir.*³⁴⁰

Buraya kadar olan bilgilerden özellikle hicri ilk asırda uygulamanın, Mekke'de evlerin satış ve kiralanmasının caiz olmadığı yönünde olduğu görülmektedir. Mekke evlerinin kapısız olduğu nakledilmiştir. Hatta halife Hz. Ömer (r.a.) , evine kapı yaptıran bir kimseyi, "*Allah'ın beytini hac etmeye gelenin yüzüne kapını mı kapatıyorsun?*" şeklinde uyarılmış, o da; "*ben (hacıların) mallarını hırsızlıktan korumak için böyle yapıyorum.*" deyince halife Ömer kendisine bir şey söylememiş, o günden sonra insanlar evlerine kapı yapmaya başlamışlardır.³⁴¹

Mekke'deki arazi ve evlerin satılamayacağı aynı zamanda kiraya verilemeyeceğini söyleyenler, hac suresinde geçen ayeti delil göstermişlerdir. O ayette yüce Allah şöyle buyurmuştur: "*İnkâr edenler ile Allah'ın yolundan, ve içinde yerli,(â'kif) misafir(bâd) bütün insanları eşit kıldığımız Mescid-i Haram'dan alıkoyanlar (azabı hak etmişlerdir.) Kim de orada zulmederek haktan sapmak isterse biz ona elem dolu bir azaptan tattıracağız.*"³⁴² Ayetin içeriğinde bulunan 'âkif/harem ehli ve bâd/Mekke dışından olanları ifade etmektedir. Mescid-i Haram'dan kasıt harem'in tamamıdır. Dolayısıyla; Mekke herkes için eşit ise, o zaman ev ve arazilerini mülk edinmek, alıp satmak caiz değil demektedirler.³⁴³Bu görüşü savunanlara göre, Mekke'nin evleri ve ikamet edilecek yerlerinin kullanımı hususunda, sürekli oturanlar ile Mekke'ye misafir olarak gelenler arasında bir fark yoktur.

Birinci görüşü savunanların hadisten delilleri de şöyledir: İbn Ömer'den yapılan rivayette Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "*Mekke'nin evlerinin alınıp satılması ve kiraya verilmesi helal değildir.*"³⁴⁴ Yine Abdullah İbn Ömer'den

³⁴⁰ Kurtubî, *Tefsir*, C:VII, s. 24,25.

³⁴¹ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*,(Kâbe ve Mekke Tarihi) s.402;Tahavî, *Şerhu Me'âni'l-Âsâr* C:III, s. 316; Kurtubî, *a.g.e.*, C:III s. 23

³⁴² Hac, 22/25.

³⁴³ Tahavî, *a.g.e.*, C:III, s. 315; İbn Kesîr, *a.g.e.*, C:III s. 194.

³⁴⁴ Tahavî, *Şerhu Me'âni'l-Âsâr*, C:III, s. 315.

yapılan rivayette “Mekke harem/dokunulmaz’ dır. Mekke’nin etrafındaki arsaları satmak; evlerinin satışından elde edilen ücreti yemek haramdır.³⁴⁵ ; “Allah, Mekke’yi, gökleri ve yeri yarattığı gün harem (saygın, dokunulmaz) kılmıştır. Orada savaş yapılmaz kan dökülmez. Ancak bana Allah (fetih günü) gündüzün bir vaktinde savaş için izin verdi. Mekke’nin otu koparılmaz, ağacı kesilmez, sahibine ulaştırma kastı olmaksızın yitiğine el sürülmez, hayvanı ürkütülmez.”³⁴⁶ denilmektedir. Mekke’nin arazi ve evleri alınıp satılamaz diyenler; Mekke zorla fethedilmiş bir yerdir. Zorla fethedilen bir beldenin toprağı hiç kimseye ganimet olarak dağıtılamaz. Dolayısıyla Mekke’nin toprağının, içindeki evlerinin alınıp satılması ve kiraya verilmesi caiz değil demişlerdir.³⁴⁷ Yine Aişe (r.a.) den şöyle nakledilmiştir: Hz. Peygamber’e (s.a.v.) “Mina’da sizin için bir ev veya sizi güneşten koruyacak bir gölgelik yapalım mı?” sorusuna, Hz. Peygamber: “Hayır! Mina, oraya önce gelenin konaklayacağı yerdir.”³⁴⁸ demiştir. Hz. Peygamber, Mina’da kendisine gölgelik yapılmasına, Mina’da herkesin hakkı olduğu için izin vermemiştir. Hz. Peygamber’in bu tavrı bütün müslümanların Mina’da barınma hususunda eşit hakka sahip olduklarını ortaya koymaktadır.³⁴⁹

Hz. Peygamber âdetâ toplumun faydasını bireyin menfaatine tercih ederek Mina’da, kendisi için özel bir mekân tahsisine izin vermemiştir. Bundan dolayı hadisten, harem bölgesinde bir mekânın kullanım hakkının yalnız bir ferde tahsis edilemeyeceğı hükmü çıkarılmıştır. Hz. Peygamber’in bu tavrı, “Zarar-ı âmmı defî için zarar-ı hâs ihtiyar olunur.”³⁵⁰ mecelle kaidesinin de temelini oluşturmaktadır. Hem Hz. Peygamber döneminde, hem de sonraki İslâm halifeleri döneminde Mina’da şahsa özel bina yapılsaydı, hacılar için ciddi izdihama ve zorluklara sebebiyet verilebilirdi. Mekke’nin dokunulmazlığını ön planda tutarak, evlerinin satılması ve kiralanmasını caiz görmeyenler; bir bakımdan dışardan gelen hacı adaylarının, ev yapma gibi bir durumlarının olmayacağını, dolayısıyla mevcut evlerde barınmaları gerektiğini

³⁴⁵ Ali b. Ömer ed-Dârekutnî, **Sünen**, thk. es-Seyyid Abdullah el-Yemenî el-Medenî, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, t.y. C:II, s. 57 “Kitab’ül-Buyu’, 223”.

³⁴⁶ Buhârî, **Sahih**, “Hac” 43; Müslim, **Sahih**, “Hac” 445.

³⁴⁷ Şel’an, **a.g.e.** s. 439

³⁴⁸ Ebû Dâvûd, **Sünen**, “Hac” 90; Tirmizî, **Sünen**, “Hac” 51; İbn Mâce, **Sünen**, 52;

³⁴⁹ Şel’an, **a.e.**

³⁵⁰ Ali Ulvî, **Telhîs-i Kavâ’id-i Külliyye**, Şirketi Mürettibiyye Matbaası, İstanbul 1317.

dikkate aldıklarını ortaya koymaktadır. Bununla beraber Mekke'nin evleri satılamaz, kiraya verilemez denildiğinde; o zaman eskiyen evlerin tamiri, yeni inşa edilecek evlerin masraflarının nasıl karşılanacağı da ayrı bir problem olacaktır.

İkinci görüş: Mekke'nin ev ve etrafındaki arazilerin satışı caiz olduğu gibi, kiralamanın da caiz olduğunu söyleyenlerin görüşüdür. Sahabe'den Hz. Ömer, İbn Zübeyr (v.73/692) ile tabiinden Tâvûs (v.106/724) ve Amr b. Dinar (v.126/744) gibi âlimlerin görüşleri bu şekildedir. İmam Şafî,³⁵¹ Hanefiler'den İmam Ebû Yusuf, bir rivayette İmam Malik ve İmam Ahmed'in görüşleri bu yöndedir.³⁵²

Bu görüşün sahipleri yukarıda geçen ayetteki *Mescid-i Haram* ile kastın sadece mescid (Kâbe'nin etrafı) olduğu, hükmün, ibadetleri eda etme, sevap ve hareme ta'zim bakımından herkesin eşit olduğunu; Mekke'nin zorla değil, sulh yolu ile fethedildiğini, ilgili hadisin ise³⁵³ zayıf olduğunu iddia ederek birinci görüşe karşı çıkmışlardır.³⁵⁴

İkinci görüşün delilleri şu şekildedir: Yüce Allah, *"Bu mallar (ganimet malları) özellikle, Allah'tan bir lütuf ve hoşnutluk ararken ve Allah'ın dinine ve peygamberine yardım ederken yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılan fakir muhacirlerindir. İşte onlar doğru kimselerin ta kendileridir."*³⁵⁵ Buyurmuştur. Bu ayette geçen *diyar/yurt* kelimesi Mekke'den hicret edenlere izafe edilmiştir. Eğer hicretten önce yurtlarını mülkiyetlerinde bulundurmamış olsalardı, o zaman muhacirler yurtlarıyla birlikte anılmazdı.³⁵⁶

Aynı şekilde Hacc suresinde (birinci görüşün delili olan) geçen *Mescid-i Haram* ile kasıt, harem'in tamamı olsaydı, o zaman *Mescid-i Haram*'da olduğu gibi, Harem'in herhangi bir yerinde kurban kesmek, def'i hacette bulunmak gibi meccitte caiz olmayan şeylerin buralarda da caiz olmaması gerekirdi.³⁵⁷ Günümüzde bazı rehberlerin hacılara Mekke'nin her tarafının Harem olduğunu, dolayısıyla Mekke'nin

³⁵¹ Nevevî, **el-Mecmu'**, C:IX, s. 250.

³⁵² Tahavî, **Şerhu maâni'l-âsâr**, C.III s.316; Kurtubî, **Tefsir**. C:VII s.23; İbn Kesîr, **Tefsir**. C:III s. 194; Behûtî, **Keşşâf**. C:III, s. 160.

³⁵³ Bkz, *"Mekke'nin etrafındaki arsaları satmak haramdır"* hadisi

³⁵⁴ Tahavî, **a.g.e.**, C:III s.318; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C:III s.194; Şel'an, **Nevâzil**, s. 443.

³⁵⁵ Haşr, 59/8.

³⁵⁶ Kurtubî, **a.g.e.**, C.III s. 24; Şel'an, **a.g.e.**, s. 444.

³⁵⁷ Nevevî, **el-Mecmu'**, C:IX, s. 250.

her hangi bir yerinde kılınan namazın *Mescid-i Haram*'da kılınan namazla aynı derecede olduğunu söylediklerine şahid olunmaktadır. Hâlbuki İslâm dininde, mescide bir bayanın özel halinde girmemesi gerekir,³⁵⁸ Oysa mescidin dışında böyle bir şey söz konusu değildir. Namaz hususunda da Mescid-i Haram ile Harem'in aynı sayılması mümkün görünmemektedir. Ayrıca *Mescid-i Haram*' da kılınan namazın diğer mescidlerde kılınan namazdan sevab yönünden daha üstün olduğu ilgili kaynaklarda geçmektedir.³⁵⁹

İkinci görüşün hadisten diğer delilleri ise şu şekildedir: Hz. Peygamber Mekke'ye geldiğinde *nerede kalacaksınız?* diye sorulduğunda, “*Akîl (amcaoğlu) bize ev veya yer bıraktı mı?*” diye cevap vermiştir. Akîl, Ebu Talib'in oğlu idi fakat kendisi Müslüman olmadığı için Hz. Ali ve Cafer onlara varis olmadılar. Halife Ömer “*Müslümanın Kâfire varis olması helal değildir.*” dedi³⁶⁰ Bu hadis Mekke halkı için mirastan pay alma, mülklerin alım satımı ve kiralanmasının caiz olduğunu göstermektedir. Eğer Akîl, o malları satmamış olsaydı Hz. Peygamber evine yerleşecekti.³⁶¹

İkinci görüşü savunanlara göre: Mekke halkı eskiden beri ev alıp satıyorlardı. Bu da evlerin alım-satımının caiz olduğunu göstermektedir. İbn Cüreyc'den rivayet edilen bir nakilde: Amr b. Dinar Mekke'nin evlerinin kiraya verilmesinde bir mahzur görmezdi. “*Niçin mahzur olsun? meskenler satılıp parası yeniliyor*” da kiraya niye verilmesin?. *Halife Ömer, Darü's-Sicn denilen evi 4000 dirheme satıp parasını gerekli yerlere harcamıştı*³⁶² Hz. Peygamber (s.a.v.) Mekke'nin fethi günü, “*Ebu Süfyan'ın evine giren, elindeki silahı bırakan, kapısını üzerine kapatan emniyettedir.*”³⁶³ Bu hadiste de Ebu Süfyan'ın evi kendisine nisbet edilmiştir. Eğer Mekke mülkleri için sahiplik ilişkisi olmasaydı Hz. Peygamber böyle söylemezdi.³⁶⁴

³⁵⁸ İbn Mâce, **Sünen**, “Tahâret 92”; Darimî, **Sünen**, “Vudû” 112.

³⁵⁹ Buhârî, **Sahih**, “Salât” 515; Müslim, **Sahih**, “Hac” 511.

³⁶⁰ Buhârî, **Sahih**, “Hac” 44.

³⁶¹ Tahavî, **a.g.e.**, C:III s. 316. Şel'an, **Nevâzil**, s. 444.

³⁶² Ezrakî, **a.g.e.**, s. 403.

³⁶³ Müslim, **Sahih**, “Cihad” 86.

³⁶⁴ Nevevî, **a.g.e.**, C:IX, s. 249; Şel'an, **a.g.e.** s. 445.

Tahavî: “Burada ihtilaf noktası, Mekke’nin çevresinde bulunan yerlerdir. Arafat, Müzdelife, Mina ve Mescid-i Haram’ın bulunduğu, tavaf ve sa’yın yapıldığı yerler değildir. Bu yerlerin ibadet sınırları dinen tesbit edilmiştir. Bu yerlerin satılması veya kiralanması söz konusu olmamıştır.”³⁶⁵ demektedir. Her iki ihtilaftan da Mekke’nin dışında kalan Meşâ’ir’in ihtilaf konusu olmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Mina’nın içinde bina yapılamayacağı, yapılan binanın satılıp kiralanamayacağı anlaşılmaktadır.³⁶⁶ Buna bağlı olarak son dönemde yapılan mevcut yapıların yıkılması gerektiği hususunda fetvalar verilmiştir.³⁶⁷

Fakat günümüzde Mina çadırlarının kafilelere belli bir ücret karşılığı verildiği bilinmektedir. İki görüşün de delilleri kuvvetli olmakla beraber ilk asırdaki uygulamanın devam ettirilmesinin zor olduğu; dolayısıyla Ebû Hanife’nin görüşüne yakın olan ikinci görüşün kabul gördüğü görülmektedir. Ayrıca hac ibadetlerinin yapıldığı mekânlara günümüzde de dokunulmadığı (Mina için çadırlardan kiralama ücreti alınması hariç) tartışmasızdır.

Mina’nın etrafını çevreleyen dağların, Mina vadisine bakan yüzlerinin Mina’dan sayıldığı daha önce açıklanmıştı.³⁶⁸ Mina’dan sayılan bu dağ eteklerinde bina yapmanın hükmü konusunda, günümüzde çeşitli nedenlerle bina yapılacağı hususunda fetvalar verilmiştir. Bu nedenler şunlardır: “bu dağların yamaçları gecelemeğe elverişli değildir. Bir imkân bulunup buraların gecelemeğe için kullanılması boş kalmasından daha iyidir. Böyle bir şey izdihamı azaltır, çadırlarda kalma imkânı olmayan kimselere geceleme imkânı sağlar ayrıca dağ eteklerinin değerlendirilmesi diğer hacılara zarar veren bir durum değildir.”³⁶⁹ Fakat bunun devlet eliyle yapılmasında ehemmiyet vardır. Suud “Heyet-i Kibâri’l-Ulema” sı 35 sayı ve H.2.14.1395 tarihli açıklamasında bunun uygun olduğunu söylemiştir.³⁷⁰

³⁶⁵ Tahavî, Şerhu **Ma’ani’l-Âsâr**, C:III s.317; Şel’an, **Nevâzil**, s. 447,448.

³⁶⁶ Nevevî, **a.g.e.**, C:IX, s. 249.

³⁶⁷ Şel’an, **a.g.e.**, s. 450.

³⁶⁸ Bkz. Mina’nın coğrafi konumu.

³⁶⁹ Şel’an, **a.g.e.**, s. 451

³⁷⁰ Şel’an, **a.g.e.**, s. 451

3.4.2. Mina'daki Yerlerin ve Çadırların Kiralanması

Bir önceki bölümde açıklandığı üzere Mina'da bina yapmak, yapılan binaları kiraya vermek caiz değildir. Mina'da bina yapmak caiz olmayınca kiraya vermek maksadıyla arazisine çadır kurmanın da caiz olmayacağı anlaşılmaktadır. Mina'da çadırların kiraya verilmesi fıkıh kaynaklarında geçen bir durum değildir. Bu konunun, hacı sayısındaki artış nedeni ile özellikle son asırda gündeme geldiği görülmektedir. Yine bu konu önceki kaynaklarda geçmediğinden, ancak icâre şartları ve mükellefin güç yetirmesi konuları dikkate alınarak çözümlenmeye çalışılmaktadır.

Günümüz Mina çadırları, klimalı, ateşe dayanıklı, yanmama özelliğine sahip, içerisinde yangın alarm sistemi ve yangın söndürme hortumlarının bulunduğu anlaşılmaktadır.³⁷¹ Dolayısıyla bu özel yapım çadırların kiraya verilmesinin caiz olduğu hususunda “Heyet-i Kibari'l-Ulema (büyük âlimler heyeti)” tarafından fetva verilmiştir. Ancak Mina çadırlarının kiraya verilmesinin dört şarta bağlı olarak caiz olacağını söylemişlerdir. Birincisi: Kiraya verilen çadırların ücreti; çadırların maliyeti, çadırları koruma ve diğer (temizlik vs.) hizmetlerin karşılığı olduğu göz önüne alınarak takdir edilmeli fazla ücret alınmamalı. İkincisi: Çadırlar dağıtılırken; şahıs olsun veya organizasyon şirketleri olsun, kiralayana ihtiyacından fazla çadır verilmemeli; fazla çadır alanın çadırları iade etmesi gerekir. Aksi halde mekânı gasp etmiş olur. Bir başkasına fazla bir fiyatla kiraya vermek ise ikinci bir günah olur.³⁷²

Bu husus ta çok önemlidir. Çadırları Cemerât'a uzak olanlar, kendi çadırlarına gitmek yerine daha yakın çadırlarda kalmak istemektedirler. Suud yönetimi her ülkeye bir bölüm çadır vermektedir. Hiç olmazsa her sene bu çadırların yerleri değiştirilerek bir önceki sene uzak çadırlarda kalan ülke hacısının, Cemerât'a yakın bir yere gelmesi sağlanabilir.

³⁷¹ Çecirimiçi <https://www.spa.gov.sa>, Tarih: 03.08.2018.

³⁷² Şel'an, a.g.e. s. 453.

Üçüncüsü: Kiralanan çadırlarda, Mina'nın bütünü için aynı fiyatın geçerli olması gerekir. Yakın ve uzak çadırlar aynı fiyatla kiraya verilmelidir. Aksi takdirde, hiç kimseye ait olmayan, kimsenin satmaya yetkili olmadığı bir yer için farklı ücret talep edilmiş olur.

Dördüncüsü: Çadırların dağıtımında ilk başvuru esas alınmalı, bu mümkün değilse kura çekilmelidir.³⁷³ Bu hususta Suudî yetkililerinden bilgi alma imkânı bulamadık; fakat Türk yetkililere sorduğumuzda ayrıntıya girilmeden Mina, Müzdelife ve Arafat çadırları için belli bir bedel ödendiğini bize aktardılar. Mina dışında, Mekke tarafında kalan dağ eteklerinde geceleyenlere niçin Mina sınırlarına girmeyip burada kalıyorsunuz? diye sorduğumuzda; çadırların kabilelere toptan kiralandığını, çadırların kiralama meblağının Suud parasıyla yaklaşık 15.000 riyal olduğunu söylediler. Çadırlar pahalı olduğu için burada kalmak zorunda olduklarını ifade ettiler.³⁷⁴

³⁷³ Şel'an, **a.g.e.**, s. 453.

³⁷⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı 2016 yılı Hac organizasyonu izlenimlerimizden alınmıştır. Verilen rakam Mezkûr yılda Mina dışında geceleyenlerin beyanlarına dayanmaktadır.

Resim-4 Mina Çadırları

3.4.3. Mina’da Ücretsiz Yer Bulamayanların Durumu

Mina’da geceleminin cumhura göre vacip olduğunu, terki halinde de dem gerekeceği; Mina’da geceleminin fikhî hükmü bahsinde ifade edilmişti. Bir önceki bölümde çadırların devlet tarafından belli bir ücret karşılığı kiraya verildiği de geçmişti. Bu ücreti ödemek ile yükümlülüğün yerine getirilmesi arasında bir etki söz konusu mudur? Yani çadırların ücretini ödeme imkânı bulamayanlara Mina’da geceleme vacip midir?, Organizasyon şirketi kendilerine çadır kiralayan hacılar için bir sorun görünmemektedir. Ancak farklı coğrafyalardan gelen ve dil bilmeyen hacıların kendi başlarına çadır kiralama yapması zor bir ihtimal olarak gözükmektedir. Mina’da kalmaya niyetli olanların bile; “*nasıl olsa üç gece kalacağız, bunun için çadır kiralamaya lüzum yoktur*” diyebileceklerdir. Ancak ülkelerin hac organizasyonu yapan kuruluşları çadırlarla ilgili çalışma yapmaktadırlar. Bu organizasyonlar büyük kolaylık sağlamaktadırlar.

Mina’da ücretsiz yer bulamayanlar için, eğer çadırların fiyatı ecr-i misil³⁷⁵ olup, bu miktar, kiralayacak kişinin nafakası ve bakmakla yükümlü olduğu kimselerin nafakasını olumsuz yönde etkilemiyorsa, böyle bir durumda olan kimsenin çadır kiralaması ve Mina’da gecelemeden geri kalmaması gerekir.”³⁷⁶ denmektedir.

Çadır fiyatlarının ecr-i misli geçtiği bir ortamda, çadırların kiralama zorunluluğunun olmayacağı dolayısıyla çadırların kiralınmasının vacip olmayacağı söylenmiştir. Böylece Mina’da gecelecek yer bulamayan hacıdan geceleme yükümlülüğü düşer.³⁷⁷ Mina’da kalmaya gayret etmekle beraber, izdihamdan dolayı Mina’da sığınacak yer bulamayan bir kimse taşlama gecelerini Mina dışında; Mekke, Müzdelife veya Aziziye bölgesi içinde geçirse, bunun için her hangi bir ceza

³⁷⁵ *Ecr-i Misil*: Kiralanan ile kiralayanın dahil olmadan birlikişinin takdir ettiği ücret.(Ö. Nasuhi Bil. **İslâm Hukuku Terimleri sözlüğü**, Sadeleştiren: Abdullah Kahraman. s. 65); Aynı süre ve şartlarda kiralanan benzer şey için ödeme konusunda örfün cereyan ettiği bedel. (Muhammed Revvas Kal’aci, **Arapça-İngilizce-Türkçe** Lügat, s.13); Emsal ücret, tarafsız birlikişilerin takdir edecekleri ücret. (M. Erdoğan, **Fıkıh Terimleri**, s. 112.)

³⁷⁶ Şel’an, **Nevâzil**, s. 455.

³⁷⁷ Suudi Arabistan Kırallığı Fetva ve Bilimsel Araştırma Başkanlığı Sitesi, “Çevirimiçi” www.alifta.net, Tarih, 03.08.2018. “Hac” 281 no’lu fetva.

gerekmeyeceği son dönem fetva veren makamların ve “*menâsik*” yazarlarının genelde ittifak ettikleri noktadır.³⁷⁸

Burada ihtilaf konusu, çadır fiyatlarının ecr-i misli geçmesi durumunda hükmün ne olacağıdır. Yine çadır fiyatlarının yükselip ecr-i misli aştığı durumlarda kişinin yükümlülüğünün kalmayacağı görüşü belirginlik kazanmıştır.³⁷⁹ Bu konu, abdest için kullanacağı suyu para ile almak zorunda olan kimsenin, suyu satın almadan teyemmüm etmesinin caiz olup-olmaması ile kıyaslanmıştır. Çoğu âlimler ecr-i misli aşan bir fiyatla satılan suyun, abdest alacak tarafından satın alma zorunluluğunun olmadığı böyle bir durumda teyemmüm edilebileceği görüşündeler. Bir malı ecr-i misilden fazla bir fiyata satın almak malı boşa harcamaktır. Malı boşa harcamak ve onu korumamak ise haram sayılmıştır.³⁸⁰ Nitekim İslâm hukukunda mal ve can, gibi uğrunda savaşmanın mübah olduğu şeylerdendir.³⁸¹

Bu konu “*Müslümanın kanı, malı ve ırzı başka Müslümana haramdır*”³⁸² hadisine dayandırılmaktadır. Fakat abdest için satın alınacak su normal fiyattan fazla satılıyorsa, o suyu almak gerekir diyen fakihler de mevcuttur. “Eğer gabn-ı fahiş³⁸³ ile satılıyorsa, abdest alacak olan kimse suyu satın almak zorunda değildir teyemmüm etmesi gerekir” diyenler de olmuştur.³⁸⁴ Bununla beraber Hasan-ı Basri gibi bazı âlimler de, böyle bir durumda olan kimsenin suyu satın almasının kendisine manevî yönden bir kazanç sağlayacağını, malının tamamını harcasa bile satın alması

³⁷⁸ Abdurrahman b. Nasır Sa’dullah, **İbhâcü’l-Mü’minîn bi Şerhi Menheci’s-salikîn**, Daru’l-Vatan li’n-neşr, Riyad 2001/1422, C:I, s.419; Sultan Abdurrahman, **Cami’ül-Menâsik**, s.260; el-Lecnetü’l-dâime, **Fetâvâ’l-Lecneti’l-dâime li’l-buhûsi’l-İlmiyye ve’l-İftâ’** V. bs. Editör: Ahmed b. Abdürrezzâk, Dâru’l-Müeyyed, Riyad 1424/2003, C:XI, s.265-266. “Fetva, 10884”.

³⁷⁹ İbn Kudâme, **a.g.e.**, C:I, s. 183; Merdavî, **el-İnsaf**, C:I, s.196; Şel’an, **a.g.e.**, s. 455.

³⁸⁰ Kâsânî, **Bedâi** C:I, s. 48.

³⁸¹ Kâsânî, **a.g.e.**, C:I, s. 48.

³⁸² Müslim, **Sahih**, “Birr” 32.

³⁸³ *Gabn*: “Hile, aldatmak, bir şeyin miktarını eksiltmek, anlamındadır. Terim olarak ikiye ayrılır. Biri “gabnı fahiş” dir ki ticaret mallarında yirmide bir, hayvanlarda onda bir, akarda beşte bir, dirhemde kırkta bir veya daha fazla aldanmaktır. Mesela 1000 lira olan evi 1200 liraya veya daha fazlasına satılsa veya 795 liraya satılsa bu işlemde fahiş bir gabn bulunmuş olur.” (Ömer Nasuhi Bilmen **İslâm Hukuk Terimleri Sözlüğü**. Sad. Abdullah Kahraman, s. 77.) Bu miktarlardan altında olan aldanmaya ise “gabn-ı yesir” denir. (a.e.) ; Uzmanların aldanma miktarı olarak belirledikleri değer in üstünde olan aldatma, bu değer in üstünde olanına “gabnı fahiş” altında olanına “gabnı yesir” denir. (Muhammed Revvas Kal’aci **Lügat**, s. 232.)

³⁸⁴ İbn Kudâme, **a.g.e.**, C:I, s. 183; Merdavî, **a.g.e.**, C:I, s. 196.

gerektiğini söylemişlerdir.³⁸⁵ Mina çadırlarının kiralanmasında mevzu bahis olan yer değil, çadır olmalıdır. Daha önce tespit edilen bilgilerden anlaşıldığı gibi Mina, umumun kullanımına mahsustur. Burada bütün Ümmetin ibadet yapma hakkı vardır. Hac için Mekke'ye gelen herkesin burada geceleme hakkı vardır. Nasıl ki namaz kılmak için Mescid-i Haram'a gelen hiçbir kimse engellenemeyeceği gibi, aynı şekilde Mina'da gecelemeden kimsenin engellenmemesi gerekeceği anlaşılmaktadır.

Yukarıdaki açıklamadan Mina'da çadır kiralayacak olan kimsenin, maddi gücünü çok zorlamayacağı durumlarda kiralamasının gerektiği; aşırı derecede hacıyı zor durumda bırakması halinde ise çadır kiralamak zorunda olmadığı, bu durumda da Mina sınırları içinde geceleme yükümlülüğünün düşeceği anlaşılmaktadır.

3.4.4. Mina'da Yer Bulamayıp Sokaklarda Geceleyenler

Mina'da gecelemede asıl olan şer'an belirlenmiş alanlarda geceleme. Kaynaklarda Mina'nın dışındaki yerlerde ve yollarda geceleminin doğru olmadığı geçmektedir. Mina'nın dışında yollarda geceleminin, 1014/1695 yılında vefat eden Ali el-Kârî'nin eserinde de konu edinmesi dikkat çekicidir.³⁸⁶ Mina'da, ekonomik sebeplerden dolayı çadır kiralayamayıp kaldırımlarda, caddelerde ve sokaklarda geceleme zorunda kalan hacılar bulunmaktadır. Bu durumda olanların Mina'da geceleme zorunluluğunun devam edip-etmeyeceği bir problem oluşturmaktadır. Konu ibadet eksenli olduğundan yine dini bir referansla çözümlenmesi gerekmektedir. Kur'an'da ibadetleri ilgilendiren emirler vardır. Bunlardan birinde Allah (c.c.) şöyle buyurmuştur:

*“O halde, gücünüz yettiği kadar Allah'a karşı gelmekten sakının. Dinleyin, itaat edin, kendi iyiliğiniz için harcayın. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.”*³⁸⁷ Kurtubî bu ayetin tefsirinde şöyle demektedir: Bu ayet, Âl-i İmran suresinde geçen *“Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten nasıl*

³⁸⁵ Kâsânî, **a.g.e.**, C:I, s.48; Merdavi, **el-İnsâf**, C:I, s. 196.

³⁸⁶ Hüseyin el-Mekkî, **İrşâdü's-sârî**, s. 332.

³⁸⁷ Teğâbün, 64/16.

sakınmak gerekiyorsa öylece sakının ve siz ancak Müslümanlar olarak ölin.”³⁸⁸ meâlindeki ayeti nesh etmiştir. Katâde, Rebi b. Enes (v.53/673), Süddî ve İbn Zeyd (v.54/674) gibi âlimler böyle söylemişlerdir.³⁸⁹ Allah’ın; “*Allah’tan hakkıyla ve nasıl sakınmak gerekiyor ise öyle sakının.*” ve Allah’tan korkun emri muhataplar üzerinde derin bir etki bırakmıştır. Kimileri ayakları ağrıyınca kadar namaz kılmakla meşgul olmuşlardır. “*O halde, gücünüz yettiği kadar Allah'a karşı gelmekten sakının.*” âyeti ile önceki âyete kıyasla, bir bakıma hafifletme olmuştur.³⁹⁰ Dolayısıyla Mina’da geceleme hususu da Hz. Peygamber’in bir uygulaması olduğuna göre; Hz. Peygamber’e iaât Allah’a itaat sayılacağından³⁹¹ verilen ayetlerden yola çıkılarak; Mina’da gücü yetebilenin kalması gerektiği anlaşılmaktadır. İbn Abbas, “*bu ayet, Âl-i İmran suresinde geçen âyeti nesih değil daha kuvvetli kılan bir ayettir.*”³⁹²

Bu bağlamda insanın gücünün yetmeyeceği bir şey ile sorumlu olmayacağını bildiren ayette şöyle geçmektedir; “*Allah bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar. Onun kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır. (Şöyle diyerek dua ediniz): “Ey Rabbimiz! Unutur, ya da yanılırsak bizi sorumlu tutma! Ey Rabbimiz! Bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme. Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği şeyleri yükleme! Bizi affet, bizi bağışla, bize acı! Sen bizim Mevla’mızsın. Kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et.*”³⁹³

İnsanın gücünün yetmeyeceği bir şey ile sorumlu olmamayı usûlcüler: “*Teklîfû mâlâyutak (insanı kudretinin üstünde bir şey ile mükellef kılma)*” diye formüle etmişlerdir. “*Teklifû mâlâ yutâk*” üç kısma ayrılmıştır. Birincisi, Kusvâ olanı (en yüksek olanı), Lizatihi (aslında) mümteni (mümkün olmayan) olan şeyi teklif etmektir. İki zıddı cem etmek, eşyanın mahiyetini değiştirmekle emir buna örnektir. Bir anda hem gece hem de gündüzün olması, bir kimsenin hem ayakta hem de oturur olması

³⁸⁸ Al-i İmran, 3/102.

³⁸⁹ Kurtubî, **Tefsir**, C:XVIII, s. 144.

³⁹⁰ Kurtubî, **a.g.e.**, C:XVIII, s. 145.

³⁹¹ Nisâ, 4/80.

³⁹² Kurtubî, **a.g.e.**, C:XVIII, s. 145.

³⁹³ Bakara, 2/286.

mümkün olmayacağı gibi bununla yükümlü tutmak ta kabil değildir. Bu teklif vaki ve caiz değildir.³⁹⁴

İkincisi, vustâ mertebesi; aslında mümkün olan fakat kulun kudretine göre mümteni olan şeylerdir. Bir cismi yaratmak, göğe çıkmak gibi böyle şeylerin yapılması hususunda emirler kulun takatini aştığı için geçersizdir. Matüridiyye'ye göre böyle bir teklif vaki ve caiz değildir. Eş'ariyye'ye göre ise böyle bir teklif olabilir ve Allah'ın (c.c.) kulları üzerine bir tasarrufudur denilmiştir.³⁹⁵

Üçüncüsü, ednâ mertebesi; Allah (c.c.) ilmi ezelfisi ile bir şeyin olacağını bilir ve bunun değişmesi mümkün değildir. Aynı şekilde bir şeyin nasıl meydana geleceğini haber verir ve bunun olmaması da düşünülemez. Mesela Allah, Ebû Cehil ve Ebu Leheb'in îman etmeyeceklerini biliyordu, bildiği halde onları îman ile mükellef kıldı. Allah Teâla onların îman etmeyeceğini bildiği için îman etmeleri mümtenidir. Bu sebeple Ebu Cehil ve Ebu Leheb'in îmanla mükellef olmaları "*teklifü mâlâ yutâk*" mıdır yoksa değil midir?. Bu teklif hem caiz hem de vakidir. Çünkü Ebu Cehil ve benzerleri îman ile mükellef olmasaydı, îmansız gitmeleri isyan sayılmazdı. Elbetteki günah işleyenler günahlarından sorumludurlar. Allah, günahkârların günah işleyeceğini biliyor, bildiği için itaatleri de mümtenidir. Böyle olunca günahkârların taatte bulunmaları "*teklifü mâlâ yutâktır.*" fakat bu vakidir. Yani kul itaatle mükelleftir. İsyan halinde mes'uldür. Burada ince bir ifade ile "Allah Ebu Cehili'n kendi isteği ile îman etmeyeceğini biliyordu." denmiştir.³⁹⁶ Yoksa bir zorlama söz konusu değildir. Mina ile ilgili bu âyet verilirken "*teklifü mâlâ yutâk*" mertebelerine değinilmemiştir. Kanaatimizce Mina'da yer bulamayanların durumu, bu teklifin edna kısmına örnek olabilir.

Dinde zorluğun olmadığını vurgulayan bir başka âyet-i kerimede ise şöyle geçmektedir: "*Allah uğrunda hakkıyla cihad edin. O sizi seçti ve "dinde üzerinize hiçbir güçlük yükledi." Babanız İbrahim'in dinine uyun. Allah sizi hem daha önce hem de bu Kur'an'da Müslüman diye isimlendirdi ki, Peygamber size şahit (ve örnek)*

³⁹⁴ Molla Hüsrev, **Mir'ât**, C:I, s. 123; Büyük Haydar Efendi, **Usûlü Fıkıh Dersleri**, Mektebetü'l-Mahmûdiyye, İstanbul, t.y. s. 112; Atar, **Fıkıh Usûlü**, s. 212.

³⁹⁵ Molla Hüsrev, **Mir'ât**, C:I, s. 124; Büyük Haydar Efendi, **a.g.e.**, s. 114; Atar, **a.g.e.**, s. 212.

³⁹⁶ Molla Hüsrev, **a.g.e.**, C:I, s. 123; Büyük Haydar Efendi, **a.g.e.**, s. 112; Atar, **a.g.e.**, s. 212.

olsun, siz de insanlara şahit (ve örnek) olasınız. Artık namazı dosdoğru kılın, zekâti verin ve Allah'a sarılın. O sizin sahibinizdir. O ne güzel sahip, ne güzel yardımcıdır!"³⁹⁷

Yukarıdaki âyetleri delil göstererek kulun takatinin üstünde bir şeyle mükellef olmayacağından hareketle son dönem Suud/Hanbelî fakihleri; özellikle İbn Baz ve İbn Useymin ve Abdullah b. Cibrîn gibi isimler; imkânları olmadığı için Mina'da, çadırlarda yer bulamayanların, yer buldukları halde kiralama gücü olmayanların diğer özür sahipleri gibi olduklarını söylemişlerdir. Ayrıca Mina'nın Cadde ve kaldırımlarında geceleme doğru olmadığı ve böyle bir durumda yükümlülüklerinin kalmayacağına dair fetvalar vermişlerdir.³⁹⁸

Mina'da hac mevsimlerinde izdiham olması muhtemeldir. İzdiham nedeni ile Mina'ya giremeyen veya görevli polisler tarafından engellenen hacılar, bütün imkânlarını sonuna kadar kullandığı halde Mina sınırlarında geceleme imkânı bulamazsa, kendisine dem gerekmeyeceği söylenmiştir.³⁹⁹ Özürsüz Mina'da geceleme dem gerekeceği daha öncede ifade edilmişti.⁴⁰⁰

İslâm'da kişinin sorumluluğu kulun takati nispetindedir; "*Mina'da aşırı izdiham sebebi ile Mina'nın sokak ve kaldırımlarında gecelemlerinden yükümlülük kalkar.*"⁴⁰¹ diyenler aşağıdaki hadisi delil göstermişlerdir. Ebu Said el-Hudri'den yapılan rivayette: Hz. Peygamber (s.a.v.) "*Yollarda beklemekten ve oturmaktan sakının,*" buyurdu. Bunun üzerine "*Ya Rasûlellâh yollarda işlerimizi konuşmak için duruyoruz.*" dedik. "*O zaman yolun hakkını verin.*" dedi. Yolun hakkı nedir? diye sorulunca, "*Gözleri haramdan sakınmak, kimseyi incitmemek, verilen selâmı almak, iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmaktır.*" dedi.⁴⁰²

³⁹⁷ Hac, 22/78.

³⁹⁸ Abdül Aziz b. Abdullah b. Baz, Muhammed b. Salih b. Useymin, Abdullah b. Abdurrahman b. el-Cibrîn, **Fetâvâ İslâmiyye**, Haz. Muhammed b. Abdülaziz b. el-Mesned, Dâru'l-Vatan, Riyad H.1413, C:II, s. 273-276.

³⁹⁹ Fetâvâ İslâmiyye. C:II, s. 273.

⁴⁰⁰ Şirbinî, **Muğnî**, C: I s. 506; Adevî, **Haşiyetu'l-'Adevî**, C:I, s. 480.

⁴⁰¹ Halid b. Abdullah el-Muslih, **ez-Zihâm ve eseruhû fi'n-nüsük**, y.y. 1427, s. 79.

⁴⁰² Buhârî, **Sahih**, "Mezâlim" 22; Müslim, **Sahih**, "Libâs" 114,

Hac ibadetinin yapıldığı alanlardan birisi de Mina'dır ve burada geceleminin yapılacağı yerler, çadırlarla belirlenmiştir. Bunun dışındaki yerler; yayaların ya da arabaların geçeceği yollardır. Kaldırım ve yollarda kalanların durumu, ibadet yapmak için gelenlere uygun bir durum arz etmemektedir. Mina'nın bu kaldırım ve yollarında kalmayı tercih edenler her ne kadar ibadet maksadı ile bunu yapsalar da, bu durum gelen geçene eziyet vermektedir. İnsanlar (kadın erkek) açık alanlarda gecelemedirler. Şayet bir kadın sabaha kadar ayakta veya oturarak bekleyecekse, bu çok zor bir durum olacaktır. Açık alanda uyuyacak olsa, yabancı erkeklerin gelip geçtiği bir ortamda uyumuş olur ve bu da dinî mahremiyete aykırı olan bir haldir. Dolayısıyla buralarda bu şekilde geceleme hadiste de belirtildiği gibi yolun hakkını vermemektir.

Mina'da geceleme daha önce ifade ettiğimiz gibi fıkhî mezheplerine göre, sünnet veya vacip hükmünü almaktadır. İslâm'da örtünmek farzdır. Hac yapıp Mina'da çadırlarında geceleleyenler, yollarda ve kaldırımlarda uygunsuz halde ve açık alanlarda ailecek kalanları müşahede etmek durumunda kalmaktadırlar. Mina'da vacip veya sünnet olan bir ibadeti yapmak için başka bir haramı işlemek veya farzı ihlal etmekten de kaçınmak gerekmektedir.

Hacca ülkeler bazında kabileler ile gidilmektedir. Ülkemizde de, Suudî Arabistan'ın uyguladığı hac kotası nedeniyle Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hac kur'aları çekilmektedir. Hac için kur'ası çıkan ve kesin kayıt hakkı bulunan hacılardan % 60 oranı Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hacca götürülmektedir. Kalan % 40'ı ise özel şirketler ve acentelerle hacca gidebilmektedirler.⁴⁰³ Hacda bulunduğumuz 2016 yılında yaptığımız gözlem ve araştırmamızda ülkemizden giden ve Şafî mezhebine mensup vatandaşlarımızın bulunduğu bazı şirketlerin, Mina'da konakladıkları görülmektedir. Günümüzde her hacının grubuna bağlı olarak hareket etmesi, kaybolmak ve başka gruplara karışma ihtimalinden dolayı zorunlu bir hal olmuştur. Durum böyle olunca, sadece ülkemiz değil herhangi bir müslüman ülkeden gelen hacının kafilesini, Mina'da gecelemecek ise, bu durumda geceleme isteyeninin

⁴⁰³ Çevirimiçi, www2.diyamet.gov.tr "DİB Hac ve Umre Hizmetleri Genel Müdürlüğü Mevzuatı, madde 6/1," 22.12.2017.

durumu ne olacaktır. Yine yukarıda geçen mükellefiyet ve güç yetirebilmek hakkındaki âyeti dikkate alarak; böyle bir kimsenin imkânı varsa Mina’da geceleyecek başka bir kabileye kaydını yaptırması gerekeceği söylenmiştir.⁴⁰⁴ Mina çadırlarının dışında geceleminin olumsuz yönlerini ifade etmiştik. Mina’da, çadırların dışında geceleminin bir başka mahzuru da, hırsızlık olaylarının olabileceği ve hacıların mağduriyet yaşayabilecekleri gerçeğidir.⁴⁰⁵

Burada şunu da ifade etmek gerekir ki, özellikle ülkemizden giden hacı adaylarının yaş ortalamalarının yüksek olması, hac ibadetindeki yaşadıkları meşakkatlere olan tahammülleri azaltmaktadır. Bazı hacılar, görevlilerin yardımı ile ancak haccın farzlarını eda edebilmektedirler. Görevlilerin dahi Mina’da gecemeleri zorlaşmıştır. Örneğin bir görevli, yaşlı ve hasta hacıları otelde bırakıp sağlam olanlarla Mina’da gecelese, tekrar yaya olarak kilometrelerce yol yürüyüp otelde kalan hacıları taşıma için Mina’ya götürmesi gerekecektir. Bu görevli için de oldukça zor bir iştir. Mekke’de bakacağı hastası olan bir kişi mazeretli sayılıp kendisine dem gerekmeyeceği daha önce geçmişti. Hacı sayısının 2-3 milyonu⁴⁰⁶ bulunduğu zamanımızda hayatı kolaylaştıran imkânlar artsa da hac ibadetinin tabiatında var olan zorluklar bulunmaktadır. Bütün bu zorluklarla beraber karamsar olmakta doğru değildir. Yüce Allah (c.c.) inşirah suresinde şöyle buyurmaktadır: *Şüphesiz güçlükle beraber bir kolaylık vardır.*⁴⁰⁷ Elmalılı bu âyetin tefsirinde şöyle demektedir: *“Zorluğa tahammül edilirse kolaylığa erilir. Kolaylığın olması herkesin ona erişmesini gerekli kılmaz, kolaylığa inanıp zorluğa ehemmiyet vermeden sabredenler, Allah’ın izniyle ona ererler. Bir yönden zor görünen bir şey diğer taraftan kolay olabilir. Zorluğun kolay yönünü keşfeden o kolaylıktan istifade eder.”*⁴⁰⁸

Bu konudaki çalışmalarından istifade ettiğimiz Ali Nasır b. Şel’an şöyle bir sonuca varmaktadır: *“Eğer çadırların dışında geceleyenlerin kaldıkları bu yer, arabaların ve yayaların Cemerat’a veya Müzdelife’ye gidiş güzergâhı ise burada*

⁴⁰⁴ Çevirimiçi, www.alifta.net, Bölüm 10, 16126’no’lu fetva, Tarih 20.12.2017; İbn_Jebreen.com, (Fetâvâ Abdullah b. Cibrîn) Hac 7048 no’lu Fetva, Tarih 20.12.2017; Şel’an, a.g.e., s. 465.

⁴⁰⁵ Şel’an, a.g.e., s. 462.

⁴⁰⁶ Çevirimiçi, www.Milliyet.com.tr, (17.11.2010 tarihli haber) Erişim Tarihi, 07.08.2018.

⁴⁰⁷ İnşirâh, 94/5.

⁴⁰⁸ Elmalılı, **Hak Dinî**, C:VIII, s. 5924.

geceleme söz konusu olamaz. Diğer taraftan bu yerler geçiş güzergâhları değil de; trafiğe kapalı alan olursa bununla beraber izdihamdan uzak bir yer ise “Mina önce gelenin konakladığı yerdir.” hadisi gereği burada geceledebilirler buna engel olunmaması gerekir. Yine güneşin vereceği zararlar veya bu seviyede insana gelebilecek her hangi bir zarar varsa gecelememek gerekir.”⁴⁰⁹ Netice itibariyle “gecelemekte oluşacak zarar, gecelemedeki faydayı geçmemelidir” denilebilir. Mina’da yer bulamayanlardan, geceleme yükümlülüğünün kalkması ile ilgili iki görüş oluşmuştur. Birincisi: Mina sınırlarında yer bulmak için gayret sarf etmesine rağmen yer bulamayan kimse, Mina’ya en yakın konumda olan yerde geceler. Mina’ya yakın yer varken daha uzağa, mesela Aziziye’ye inmek fidye gerektirir.⁴¹⁰ Yani yer bulamadığı için Mekke’ye dönüp burada gecelemez.

Mina’da yer bulamayanlar, Mina sınırlarına en yakın yerde bulabildikleri yerde konaklarlar. En son gelenler de öncekilerin arkasında konaklarlar, öyle ki Müzdelife sınırlarına hatta Müzdelife’nin ortalarına gelinceye kadar ilerlerler. Mina’ya yakın herhangi bir yerde geceleme imkânı olursa orada dururlar.⁴¹¹ Böylelikle bir hacı Mina’da yer bulamadığında, Mina’nın en son çadırının olduğu noktaya kadar gittiği halde kalacak yer bulamayıp Mina’nın haricinde kalsa bile bir şey gerekmez, denmiştir.⁴¹² Müzdelife ile Aziziye arasındaki farkı, İbn Cibrîn şöyle açıklamıştır: Mina ile Müzdelife arasında engel olacak büyük dağ veya tepe bulunmamaktadır. Aziziye ile Mina arasında ise engel olacak büyük dağ bulunmaktadır. Dolayısıyla Aziziye ile Müzdelife aynı durumda değildir.⁴¹³

Birinci görüşe göre, Mina’da izdihamdan dolayı yer bulamamak Mekke’ye dönme hakkını vermez.⁴¹⁴ Bu durum, Cuma günü yer bulamayan cemaatin İmam’ın

⁴⁰⁹ Fetâvâ İslâmiyye, C:II, s275; Şel’an, Nevâzil, s. 464.

⁴¹⁰ Şel’an a.g.e., s. 466.

⁴¹¹ Abdullah el-Muslih, ez-Zihâm ve eseruh, s. 79; Ahmed b. Abdürrezzak ed-Derviş, Fetâvâ’l-Lecneti’d-Dâime li’l-buhûsi’l-ilmîyye ve’l-İftâ’, Dâru’l-Müeyyed, Riyad 2003/1424, C:XI, s. 266.

⁴¹² Fetâvâ İslâmiyye, C:II, s. 273.

⁴¹³ İbn Jabreen.com, Hac 3873 no’lu fetva, tarih 20.12.2017.

⁴¹⁴ Abdullah b. Nasır, İbhâcü’l-Mü’minîn, s. 419.

sesini duyabileceği yerden başlayarak saf tutmalarına benzetilmiştir.⁴¹⁵ Cami cemaati yer bulamadığında en son cemaatin olduğu saftan başlayarak cemaata katılır.

Dolayısıyla camiiyi terk etmemektedir. Aynı şekilde Mina'da yer bulamayanlar da Mina çadırlarının bitişiğinden başlayarak Müzdelife'ye doğru boş buldukları yerde gecelerler.⁴¹⁶ Bir başka ifade ile bu durumda olan kişi, Mina'ya yakın olmak şartıyla istediği yerde gecelebilir.

İkinci görüş: Mutlak olarak Mina'da yer bulamayan kimselerden geceleme yükümlülüğü düşer. Bu durumda olan birisi istediği yerde Aziziye, Müzdelife veya başka bir yerde geceler.⁴¹⁷ Bu görüşü savunanlar yine “*O halde, gücünüz yettiği kadar Allah'a karşı gelmekten sakının.*” âyetinden hareketle bunun insan gücünü aşan bir durum olduğunu ve Mina'ya yakınlık, uzaklık söz konusu olmadan yükümlülüğün düşeceği kanaatindedirler.⁴¹⁸ Ali Nasır b. Şel'an bu iki görüşten ilkinin tercih etmiş ve şöyle demiştir: “*Haccın bir hikmeti de hacıların bir arada toplanmalarıdır. Arafat vakfesinde toplanmak gibi Mina bunun başka bir mekânıdır. Günümüzde hacılar konforlu otellerde kalmayı Mina'da gecelemeğe tercih etmektedirler. Bu konuda hacılar gevşek davranmaktadırlar. Mina'da geceleme ibadeti terk edilmeye yüz tutmaktadır. İzdiham olması bir tarafa, artık çoğunluk gecelemeğe duruma gelmiştir. Onun için bu konunun öneminin vurgulanması gerekir.*”⁴¹⁹

Kafilesi Mina'da gecelemeğe olanlar, Teğabün suresi 64. âyette açıklandığı üzere, güçlerinin yettiği kadar gayret ettikten sonra, Mina'da gecelemeğe başka bir kafilere katılma imkânını bulamazlarsa bu takdirde özürli sayılırlar.⁴²⁰ Mina'da sadece iki gece kalacakların üçüncü geceyi beklemeden Mina'dan ayrılmasında bir sakınca olmadığını daha önce belirtilmişti. Mina'da yer bulamadıkları için Müzdelife veya Aziziye tarafında gecelemeğe de aynı şekilde erken ayrılabilirler.⁴²¹

⁴¹⁵ Kâsânî, **Bedâi'**, C:I, s. 266.

⁴¹⁶ **Fetâvâ İslâmiyye**, C:II, s. 275.

⁴¹⁷ Çevirimiçi, www.alifta.net, (Suudi Arabistan Kırallığı Fetva ve Bilimsel Araştırma Başkanlığı Sitesi, İbn Baz Fetvaları) Bölüm 17,204'no'lu fetva, tarih 20.12.2017.

⁴¹⁸ Çevirimiçi, www.alifta.net, adı geçen fetva.

⁴¹⁹ Şel'an, **Nevâzil**, s. 470.

⁴²⁰ Şel'an, **a.g.e.**, s. 465

⁴²¹ **Fetâvâ el-Lecne**, C:XI, s. 272.

Bütün bu açıklamalardan sonra, Mina'da kalmanın yollarının aranması gerektiği anlaşılmaktadır. Yine her insanın tâkatinin yetebileceği işleri ancak kendisinin bilebileceği görüşünden hareketle Mina'da geceleme hususunda belirleyici olanın kişinin vicdanı olacağı görülmektedir.

3.5. ZARURET ve MEŞAKKAT DURUMLARINDA FIKIH KURALLARI

Allah (c.c.), insana gücünün yetmeyeceği bir işi yüklememiştir. İslâm'da insan yapabildiği şeyden yapabileceği kadar sorumludur. Bu bölümde Mecelle'nin küllî kurallarına yer vereceğiz. Şüphesiz bu kurallar âyet ve hadislerden istinbât edilen Smüctehitlerin icthatlarını referans almaktadır.⁴²²

3.5.1. Meşakkat Teysîri Celb Eder

Zorluk; kolaylaştırmaya sebeptir. Bu kural sıkıntı ve darlıkta kolaylık göstermek anlamına gelmektedir. İslâm'da bazı zorlukları kolaylaştıran ruhsatlar bulunmaktadır. Fakat bu her önüne gelenin dinde kolaylık adına bir şeyi değiştirmesi anlamına gelmemektedir.

Usûlcülere göre bu kaide hakkında, nass (âyet-hadis) olmayan meselelerde geçerlidir. Hakkında nass olan bir meselede, mazeret olsa bile icthat söz konusu olmamaktadır.⁴²³ Bunun gibi cihad, kısas ve hadler gibi şer'i yükümlülüklerin tabiatında olan zorluklar, bu kuralın kapsamı dışındadır.⁴²⁴ Ruhsat: Dînen yasak olan bir şeyin mazerete binaen cevazına hükmedilmesidir.⁴²⁵ Fakihlere göre dindeki bütün ruhsat ve hafifletmeler bu kurala dayanmaktadır. Mesela, yolculukta bayram ve cuma namazlarının farz olmaması, teyemmümün caiz olması ve namazın kısaltılması

⁴²² Ali Haydar, **Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm**, III. bs. Matbaâi Tevsi', İstanbul 1330. C:II, s. 18.

⁴²³ Ali Haydar, **Dürerü'l-Hükkâm**, C:I, s. 72

⁴²⁴ Zeyne'l-Abidin b. İbrahim b. Nüceym, **el-Eşbâh ve'n-Nezâir**, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1432/2011, s. 104.

⁴²⁵ Ali Ulvî, **Kavâid**, s. 40.

bunlardan bazılarıdır. Yine hayız gören kadınların namazlarını kaza etmemeleri ibadetle ilgili olan kolaylıklardandır. Haccın Arafat vakfesi ve ziyaret tavafı olmak üzere sadece (Hanefîler'e göre) iki rüknünün olması da bu kabildendir.⁴²⁶

Ölmek üzere olan birisi ölmek için yiyecek aradığı halde kendiliğinden ölmüş (leş) bir hayvandan başka yiyecek bulamazsa, haram olduğu halde yaşamak için ve yaşayacak kadar bu leşten yiyebilir.⁴²⁷ Aynı şekilde dinen haram olmasına rağmen, yaşamak için ve sonradan bedelini ödemek şartıyla başkasının malından izinsiz yemek, bu kurala göre oluşan kolaylığa sadece birkaç örnektir.⁴²⁸

Mina'da geceleme ile ilgili birçok zorluk bulunmaktadır. Mesela, hacıların yer aramak için çadırları dolaşmaları; boş çadır bulamayanların dışarıda yer aramaları bunlardan bazılarıdır. Ayrıca çadırların dışında ailesi ile geceleyeceklerin durumları düşünüldüğünde, sabaha kadar ayakta kalınsa teklifü mâlâyutâk olabilir. İslâm'da namazda ayakta durmak farzdır, fakat ayakta durmaya güç yetiremeyen kimse, namazını oturarak kılabilir.⁴²⁹ Mina'da geceleme hükmü ise cumhur'a göre farz değil, vaciptir. Yine Mina'da ailesi ile gecelemlerin yerlerde uyumaları durumunda, mübarek olan bu yerde ibadetin ruhuna aykırı manzaralar oluşacaktır.⁴³⁰ Fakat tamamıyla çadırların dışında gecelemlen müslümanları da suçlamak doğru bir çıkarım olmayacaktır. Bu durumda yetkililerin daha fazla bu konuyla ilgilenmeleri ve boş çadırların olabileceğini; çadır kiralama imkânı olmayan kimselere vakıflar aracılığı ile kiralamanın olabileceğini gözden kaçırmamak gerektiğini düşünüyoruz. Hac ibadetinin tabiatı gereği birtakım güçlükler bulunmaktadır. Örneğin tavaf ve sa'y de de izdiham oluşmaktadır. Nitekim bazen tavaf esnasında izdihamdan dolayı adım adım güçlüklerle ilerlenebilmektedir. Hâlbuki Mina tavaf alanından, kıyaslanmayacak kadar geniştir. Böyle olunca Mina'da geceleme bu pencereden de bakılması konuyu anlaşılır hale getirmektedir.

⁴²⁶ İbn Nüceym, **a.g.e.**, s. 97, 104.

⁴²⁷ Nahl, 16/115.

⁴²⁸ Ali Ulvî, **Kavâid**, s. 42.

⁴²⁹ Molla Hüsrev, **Dürer**, C:I, s. 127.

⁴³⁰ Şel'an, **Nevâzil**, s. 463.

3.5.2. İslâm'da Zarar Vermek ve Zarara Zararla Karşılık Vermek Yoktur

İslâm'da bir kimseye zarar vermek ve zarara aynen karşılık vermek helal değildir. Zararın giderilmesi gerekli olmakla beraber bunu başka bir zararla ortadan kaldırmak doğru değildir.⁴³¹ Bu kuralı Mina'da geceleme konusuna tatbik edecek olursak; Mina'da kalmamak bir zarardır, çünkü vacibi terk bakımından uhrevî; terkinden dolayı dem gerekmesi yönünden hem uhrevî hem de maddi bir zarar olmaktadır. Bu nedenle bu kuraldan, Mina'da kalmak sureti ile bu zararın defedilmesi hedeflenmekteyken bir başka zarara sebep olacak hareketlerden sakınmanın gereği anlaşılmaktadır. Mina'da açık alanda geceleyip izdihama sebep olmak, yol ve kaldırımlarda dînen sakıncalı olacak halde geceleme, ambulans ve âcil durum vasıtalarının geçişine engel olmak bunlardan bazılarıdır. “**Mefsedeti def etmek celbi menfaatten evladır.**” kuralı yine “**zarar izale olunur.**” ; **zaruretler memnu' olan şeyleri mübah kılar.**” ; “**zaruretler kendi miktarlarınca takdir olunur.** kuralları, “*İslâm'da zarar vermek ve zarara, zarar ile mukabele yoktur.*” kuralının tahtına girmektedirler.⁴³² Bu bağlamda eğer Mina'da kalmak gerçekten bir zarara sebep olacak ve bu zarar da insan hayatına yönelik (başkasını ezme veya buna sebebiyet verme)olursa, bunun engellenmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Özellikle çadırlarda yer bulamayıp Mina'nın Cadde ve kaldırımlarında geceleyenler, trafik ekibi ve ambulanslar gibi hayatî öneme sahip araçların ilerlemesine engel olabilirler. Gece yollarda geceleme birtakım riskleri barındırmaktadır. Geceleyin taşlama yapılabildiğinden bir anda kalabalık bir grup, çadırların dışında yerlerde uyuyan insanları ezebilir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in sünnetini ihya etme maksadı ile Mina'da geceleceklerin bir başkasına zarar vermekten kaçınmaları gerektiği anlaşılmaktadır.

⁴³¹ Ali Ulvî, **a.g.e.**, s. 43.

⁴³² İbn Nüceym, **Eşbâh**, s. 107.

3.5.3. Bir Özur İçin Caiz Olan Şey, O Özrün Zevâliyle Bâtıl Olur

İslâm'da çocuğun ve delinin ehliyetleri tam olmadığından, sözlü tasarrufları geçerli değildir. Umumî maslahat ve zararlardan korunmak için şari' böyle takdir etmiştir. Fakat bu yasak çocukluk ve delilik özürlerinin devamına bağlıdır. Çocuk, akıl baliğ olduğunda; deli, akli başına geldiğinde özürleri yok olduğundan tasarrufları caiz olur.⁴³³

Mina'da çadır bulamayıp dışarıda geceleyenlerin izdiham ve yaralanmalara sebep olacağından bunlardan Mina'da geceleme yükümlülüğünün kalkacağı söylendiğinde, böyle bir özrün ortadan kalkması durumunda geceleme yükümlülüğünün geri geleceği hükmü bu kuraldan çıkarılabilir. Ayrıca Mina'da önceki yıllarda olmayan klimalı çadırlar gecelemeyi kolaylaştırırken, yeni yapılan Cemerât köprüsü de eskiye oranla özellikle ilk gün ki kalabalığı taşıması bakımından bir kolaylıktır. Ne var ki hiçbir yeniliğin, hacıların Mina'dan sevkinde eğitim, güvenlik ve rehberlik kadar hayati öneme sahip olmayacağı îzahtan vârestedir. Yine 1970-80'li yıllarda çadırların olmadığı Mina'da gecelenmesi, çadırların inşasından sonra ise Mina'da geceleminin azalmış olması dikkat çekicidir.

3.5.4. Mani' ile Muktezî Teâruz Ederse, Mani' Takdim Olunur⁴³⁴

Bir konuda mani' "*engelleyici unsur*" ile muktezi "*icap ettiren unsur*" bir arada bulunsa "mani'" olan şeyin gereği yapılır.⁴³⁵ Bu kaidede iki zıt olan muktezi ve mani' bir arada bulunduğu "mani'nin" tercih edileceğini vurgulamaktadır. Mesela: Rehin alınan malda, alacaklı (muktezi) ile mal sahibi (mani') eşit şartlara sahiptirler. Alacaklı, alacağının teminatı olduğu için, mal sahibi ise mülkünde tasarrufta bulunma

⁴³³ Ali Ulvî, **Kavâid**, s. 48.

⁴³⁴ Ali Ulvî, **a.g.e.**, s. 77.

⁴³⁵ Mustafa Yıldırım, **Mecellenin Küllî Kaideleri**, Şafak Basım, İzmir 2001, s. 118.

yönünden eşittirler, bu durumda muktezî olan şey yani rehin vasfı öne çıkarılır ve alacaklının izni olmadan başkasına satamaz.⁴³⁶

Konumuzla bağlantısına baktığımızda daha önce geçtiği üzere Mina'da gecelemenin; hastalık, yaşlılık, yer bulamama, kafilenin kalmaması ve Mekke'de bakması gereken hastası olması gibi engelleri mevcuttur. Özellikle Mina'da yer bulamayanlardan veya sayılan mazeretleri bulunanlardan gecelemenin düşeceğini söyleyenler bu kaideyi delil göstermişlerdir.⁴³⁷

3.5.5. İbadetin Fazileti İbadetin Zaman ve Mekânından, Zamanının Fazileti Mekânından Evlâdır ⁴³⁸

İbadetin kendisinde olan fazilet zaman ve mekânında olan faziletten; ibadetin zamanına mahsus olan fazilet ise mekânına mahsus faziletten üstündür. Hac ibadetine, tavafta Kâbe'ye yakın olmak uzak olmaktan, Kâbe'nin içinde namaz kılmak dışından, mescitte ibadet, mescidin dışındaki ibadetten daha hayırlıdır.⁴³⁹ İbadetin özündeki fazilet hepsinden üstün demektir. Bir ibadeti yaparken o ibadetin faziletini elde etmeye engel olan şeylerden kaçınmak gerekmektedir. Mina'da yer bulunmadığı için çadırların dışında geceleme zorunda kalanların; izdihama sebep olmak ve dînî yönden mahzurlu duruma düşmek gibi bu ibadetin faziletini izâle edecek hareketlere maruz kalabilecekleri daha önce ifade edilmişti.

Öte yandan Mina'da gecelemediğinde ibadetin faziletinden tamamen mahrum kalınacağını da unutulmaması gerekir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) Mina'da gecelemiş ve dört mezhepten üçü, bunun vacip olduğuna hükmetmiştir.

⁴³⁶ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 118.

⁴³⁷ Şel'an, **Nevâzil**, s. 463.

⁴³⁸ Celaleddin Abdurrahman b. Ebubekr es-Suyûtî, **el-Eşbâh ve'n-Nezâir**, Daru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1407/1987, s. 275.

⁴³⁹ Suyûtî, **Eşbâh**, s. 275,276.

SONUÇ

İbadetler mahiyeti itibarı ile birtakım zorlukları barındırmaktadırlar ve ilâhî olarak böyle takdir edilmiştir. Hac da, taşıdığı meşakkatlerle bilinen bir ibadettir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) diğer ibadetlerin aksine hac için niyet ederken yüce Allah'tan haccı kendisine kolay kılmasını istemiştir. Bu zorluklardan biri belli yerlerde geceleme uygulaması ile alakalıdır. Bunlardan biri olan Mina'da geceleme ile ilgili olarak Kur'an'da “ *Kim iki gün içinde acele edip (Mina'dan Mekke'ye) dönerse, ona günah yoktur. Kim geri kalırsa ona da günah yoktur.*”⁴⁴⁰ buyrulmaktadır. Bu âyet Mina'da geceleme ile ilgili uygulamaya işaret etmektedir. Gerek hac gerekse diğer ibadetlerdeki mücmelliği fiili veya kavli ile beyân eden Hz. Peygamber (s.a.v.), “*Hac ibadetinizin yapılışını benden alınız! Bilemiyorum, belki bir daha hac edemeyeceğim.*” şeklindeki hadis ile uygulamalı olarak hac ibadetinin yapılışını ümmetine gösterdiği bilinmektedir. Mina'da geceleme uygulamasının, bu minvalde gerek Hz Peygamber gerekse ashabı tarafından üstelik Mekke yakın olmasına rağmen terk etmeden sürdürüldüğü bilinmektedir.

Bununla birlikte Mina'da geceleme ile ilgili olarak bazı problemler literatürde zikredilmiştir. Önceki asırlarda çevre kirliliği problemi ile anılan Mina, 90'lı yıllarda ise şeytan taşlamadaki izdihamlar ve çadır yangınları ile gündeme gelmiştir. Kurbanlar için özel alan oluşturulduğundan, çevre ile ilgili sıkıntıların büyük oranda uzun süre önce giderildiği görülmektedir. Günümüzde kurbanlar Mina sınırında bulunan mezbahanelerde kesilmektedir. İslâm Kalkınma Bankası aracılığı ile de yoksul ülkelere dağıtıldığı bilinmektedir. Böylece ortalıkta kesilmiş kurbanlar şöyle dursun, kesim yeri ayrı olduğundan Mina içinde canlı kurbanlara bile rastlamak mümkün değildir. Bu sebeple günümüzde Mina'da bu gibi sıkıntılar oldukça azalmıştır. Ancak Mina'da kalınan günlerde hayatın normal akışı ve yoğunluktan kaynaklanan çevre kirliliği görülebilmektedir. Bu denli bir çevre kirliliği hayatı olumsuz etkileyecek kadar olmamakla beraber çözülemeyecek derecede de değildir. Nisbeten günümüze daha yakın dönemde önemli bir problem haline gelen yangınları önlemek için de yanmayan çadırların kurulduğu görülmektedir. Günümüzde üzerinde durulan en

⁴⁴⁰ Bakara, 2/203.

önemli problem ise Mina’ da meydana gelen izdihamlardır. Alınan bazı önlemler olmakla birlikte her ne kadar izdihamın tam olarak önlenebildiği söylenemezse de bu izdiham, Mina’da gecelemeğe engel teşkil etmemektedir. Nitekim tavaf ve sa’y esnasında, Müzdelife vakfesinde de izdiham olmaktadır. Ancak izdiham olduğu için bu ibadetler terk edilmemektedir.

Hanefî mezhebi kaynaklarında Mina’da geceleminin sünnet olduğu belirtilmekte ancak bir ibadetin sünnet hükmünde olması onun ehemmiyetsiz olduğu anlamına gelmemektedir. İbadetlerden maksat Allah’ın hoşnutluğunu kazanmak olduğuna göre, bunun Allah’ın Rasûlünün sünnetini ihya etmek, Allah tarafından kudsiyet atfedilen bir yerden istifade etmek gibi yönlerinin olduğunun değerlendirilmesi gerektiğini düşünüyoruz. *“Tamamı idrak edilemeyen şeyin, tamamen terk edilemeyeceği”* usûl kaidesi gereği en azından Mina’da gecelemeğe gücü yeten hacıların bu ibadete teşvik edilmesi gerektiğini düşünüyoruz.

Hac günleri, hac ibadetinin ibadet, tefekkür, tanışma ve kaynaşma bakımından yoğun olarak yaşandığı vakitler olup bunların çoğu da Mina’da geçirilmektedir. Bu sebeple hac ibadetinin yoğun olarak yaşandığı Mina günlerinde geceleminin (mebât) bu ibadetin ruhuna da uygun olacağı kanaatindeyiz. Özellikle Mina’da geceleminin sünnet olduğu içtihadını benimseyen mezhep mensuplarınca uygulamadan kaldırılarak unutulmasına sebebiyet verilmesine karşın haccın bu önemli uygulamasının, hacıların uygun şartlarda yerine getirmeleri ve yönteminin hayata geçirilmesi büyük önem arz etmektedir. Mina’da kalınan sürenin geçiciliğinden dolayı rehâvete kapılmayıp, eğitim vb. hususlarda gereken tedbirlerin alınması hususuna son derece itina edilmesi gerekmektedir.

Çalışmanın ortaya koyduğu bir diğer öneri de Mina’daki çadırların kullanımının etkin hale getirilmesidir. Bunun için çadırların boş kalmasını önlemek ve daha fazla insanın bu imkândan faydalanmasını sağlamak gerekir. Bu da çadırların doluluk oranlarını ölçen bir sistem kurulup, kendilerine ayrılan çadırlara gelmeyenlerin boş bıraktığı çadırlara yer bulamayan hacıların yönlendirilmesi ile mümkün olabilir.

Son yıllarda hacıların hacda karşılaştıkları meşakkatleri azaltmaya dönük olarak bazı uygulamaların hayata geçirildiği gözlemlenmektedir. Örneğin Arafat çadırlarının klimalar ile donatıldığı ve Arafattan ring servislerle hacıların Müzdelife içine kadar getirildiği görülmektedir. Yine Mina çadırlarında klima bulunmakta olup temel ihtiyaç maddeleri de kolaylıkla temin edilebilmektedir.

Böyle olunca, hac yapma şartları iyileştiğine ve zorluklar da azaldığına göre yetmişli yıllarda olduğu gibi çok yaşlılar ve hastalar hariç bayramın birinci ve ikinci gecelerinin Mina'daki çadırlarda geçirilmesi önünde hiçbir mani yoktur. En azından Mina'da iki geceyi geçirmek tavsiye edilmeli ve bunun için gerekli önlem ve tedbirler alınmalıdır. *“Benim sünnetimi ihya eden beni sevmiş olur. Beni seven cennette benimle beraber olur.”*⁴⁴¹ hadisi ışığında sünneti ihyâ düşüncesi hakim olmalıdır. Bunun gerçekleşmesi aynı zamanda Mina'da geceleme sünnetinin ihyâsı anlamında son derece önemlidir.

⁴⁴¹ Tirmizî, **Sünen**, “İlim” 16.

KAYNAKÇA

A. Adivar vd: “Mina” maddesi, **MEB. İslâm Ansiklopedisi**, Maârif Basımevi, İstanbul 1960.

Abdulkadir b. **es-Sâ‘ika fî Nesfi Ebâtîl ve İftiraâti’s-Şî‘iyye ‘alâ**

Muhammed b. Atâ: **Ümmü’l-mü’minîn Âişe**, Dâru Advâi’s-Selefiyye, Riyâd 2004.

Abdurrahman b. **İbhacü’l-mü’minîn bi şerhi menheci’s-salikîn,**

Nasır Sa’dullah: Daru’l-Vatan, Riyad 2001/1422

Ahterî Mustafa Efendi: **Ahterî-i Kebîr**, Dersââdet, y.y.1310.

Ali Ulvî: **Telhîs-i Kavâ‘id-i Külliyye**, Şirketi Mürettibiyye Matbaası, İstanbul 1317.

Aras, M.Özgül: “Cemre”, **DİA**, C;V, s. 340.

Atar, Fahrettin: “Teşrik”, **DİA**, C,IV, s.575.

Atik b. Gays el- Biladî: **Mu‘cemu Me‘âlimi’l-Hicaz**, II. bs, Beyrut Müessesetü’r-Reyyân 2010.

Başnefer: Said b. Abdü’l-Kadir Başnefer, **el-Muğni fi fıkhı’l hacc ve’l-‘umre**, XII. bs. Daru İbn Hazm, Beyrut 2013.

Behûtî: Mansur b. Yunus b. Salahüddin (v.1051/1641), **Keşşâfü’l-Kınâ’**, thk. Muhammed Emin ed-Zennavî, Beyrut, Alemü’l- Kütüb, y.y. 1997/1417.

Beyhakî: Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali el- Beyhakî, **es-Sünenü’l-kübra**, Dâru’l-Maârif, Haydarabad 1344.

Buhârî: Muhammed b. İsmail el-Buhârî, **es-Sahîh**, thk. Ahmed Zehra, Ahmed ‘İnaye, Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, Beyrut 2013/1434.

Buzpınar, Şit Tufan: “Surre” **DİA**, C:XXXVII.

Cerrahoğlu, İsmail: “Haccın Amacı ve Hikmetleri” **Diyanet İlmî Dergi**, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1991.

Cessâs: Ebu Bekir Ahmed b. Ali er-Razî, **Ahkâmu'l-Kur'an**, thk. Muhammed Sâdık Kamhavî: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî, Beyrut 1405/1985.

Cübran, Mes'ûd: **er-Râid**, VII. bs. Dâru'l-ilmî, Beyrut, t.y.

Dârekutnî: Ali b. Ömer (v.H.385), **es-Sünen**, thk. es-Seyyid Abdullah el-Yemanî el-Medenî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, t.y.

Dindi, Emrah: "Cahiliye Arap Ritüellerinin Kur'an'daki Menâsikle Diyalektik İlişkisi" **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyât Dergisi**, sy.21, Sivas 2017.

Ebû Dâvûd: Süleyman b. Eş'as es-Sicistanî, **es-Sünen**, el-Mektebetü'l Asriyye, Beyrut 1335/2014.

Ebû Zeyd eş-Şelebî: **el-Miftâh şerhu nûri'l-îzâh**, Fazilet Neşriyat, İstanbul, 1996.

Eraslan, Sâdık: "Osmanlının Haremeyn-i Şerîfeyne Hizmetleri" **Diyanet İlmî Dergi**, C:35,sayı 1, y.y.1999.

- Erkan, Arif: **el-Beyân**, Arapça-Türkçe Lügat, İstanbul 2004.
- Erul, Bünyamin;
- Keleş, Ekrem: **Haccı Anlamak**, Ankara, D.İ.B. Yayınları, 2015.
- Eyüp Sabri Paşa: **Mir'âtü'l-Haremeyn**, Bahriye Matbaası, Kostantiniyye 1301.
- Ezrakî: Ebü'l-Velîd Muhammed, el-Ezrakî, **Ahbâru Mekke**, (Ka'be ve Mekke Tarihi) Terc. Yunus Vehbi Yavuz Feyiz Yayınları, İstanbul 1974.
- Feyyûmî: Ahmed b. Muhammed b. Ali, **el-Misbâhu'l-Münîr**, Mektebetü Lübnan, Beyrut 1987.
- Halid b.
- Abdullah el-Muslih: **ez-Zihâm ve eseruhû fi'n-nüsük**, y.y. 1427.
- Hamevî: Şihabüddin Ebu Abdillâh Yakut b. Abdillâh, **Mü'cemu'l-büldân**, Daru Sadır, Beyrut t.y.
- Huraşî: Muhammed b. Abdillâh, **Şerhu muhtasari'l-Halil**, Daru Sâdır, Beyrut t.y.

Haydar Efendi: **Usûl-ü Fıkıh Dersleri**, el-Mektebetü'l-Mahmudiyye, İstanbul, ty.

Heytemî: Ahmed b. Muhammed b. Ali b. Hacer (v.974) ,**el-Fetâvâ'l-fıkhiyyetü'l-kübrâ**, el-Mektebetü'l-İslamiyye, yy. t.y.

-----: Ahmed b. Muhammed b. Ali b. Hacer el Heytemî, **Hâşiye 'alâ şerhi'l-izâh fî menâsiki'l-hacc**, el-Mektebetü's-Selefiyye, el-Medînetü'l Münevvere, t.y.

Hüseyin el-Mekkî: Hüseyin b. Muhammed Said b. Abdü'l- Ganî el-Mekkî **İrşâdü's-sârî ilâ menâsik Molla Ali'yyi'l Kârî**, thk. Muhammed Talha, Müessesetü'r-Reyyân, Beyrut 1430/2009.

İbn Âbidîn: Muhammed Emin İbn Âbidîn, **Reddü'l-muhtâr 'ale'd-dürri'l-muhtâr şerhu tenvîri'l-epsâr**, thk. Adil Ahmed, Ali Muhammed, Dâru 'âlemi'l-kütüb, Riyad, 1423/2003.

İbn Cemâ'a: Ebû Ömer İbn Cemâ'a İzzüddîn Abdülazîz b. Muhammed b. İbrahim el-Kinânî el-Hamevî (v. 767/1366), **Hidâyetü's-sâlik ile'l-Mezâhibi'l-erba'a**

fi'l-menâsik, thk. Nûreddîn İtır, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1414/1994.

İbn Cibrîn vd: Abdül Aziz b. Abdullah b. Baz; Muhammed b. Salih b. Useymin; Abdullah b. Abdurrahman b. el-Cibrîn, **Fetâvâ İslâmiyye**, Haz. Muhammed b. Abdülaziz b. el-Mesned, Daru'l-Vatan, Riyad 1413.

İbn Cüzeyy: Muhammed b. Ahmed b. Cüzeyy el-Kelbî el-Gırnatî, **el-Kavanînü'l-fıkhiyye**, Dâru'l- Fikr, Beyrut, t.y.

İbn Ferhûn: Bürhanü'd-dîn İbrahim b. Ferhûn el-Malikî el-Medenî, **İrşâdü's-sâlik, ilâ ef'âli'l-menâsik**, thk. Muhammed b. el-Hadî Ebü'l-Acfân, el-Müessesetü'l- Vatanıyye, Tunus 1989.

İbn Kesîr: 'İmadü'd-dîn Ebü'l-Fida İsmail b. Ömer b. Kesîr (v.H.775), **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1429/2008.

-----: 'İmadü'd-dîn Ebü'l-Fida İsmail b. Ömer b. Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, terc. Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner, Çağrı Yayınları, İstanbul 1993.

İbn Kudâme: Muvaffaku'd-Dîn Abdullah b. Ahmed el- Makdisî, **el-Muğnî**, II. bs. thk Abdullah b. Abdü'l-muhsin, Abdü'l-

Fettah Muhammed Dâru 'Âlemi'l- Kütüb, Riyad
1997/1417.

İbn Mâce: Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid b. Mâce el-Kazvînî,
es-Sünen, IV. bs. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut
2013/1434.

İbn Manzûr: Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el- Ensârî,
Lisânu'l-Arab, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut
1997.

İbn Melek: İbn Melek, **Şerhu'l-Menâr**, Salah Bilici Kitabevi,
İstanbul 1385.

İbn Nuceym: Zeynü'l-Abidin b. İbrahim b. Nuceym (v.970), **el-Eşbâh
Ve'n-Nezâir**, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut
1432/2011.

İbn Rüşd: Ebü'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b.
Ahmed b. Rüşd el-Hafîd, **Bidâyetü'l-Müctehid ve
Nihâyetü'l-Muktasid**, IX. bs. Matbaatü Mustafa el-
Babî el- Halebî, Mısır 1975.

İbn Teymiyye: Ebü'l-Abbas Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm b.
Mecdüddîn Abüsselâm el-Harrânî İbn Teymiyye

(v.728/1328), **Şerhu'l-'umde fi'l-fikh**, thk. Salih b. Muhammed, Mektebtü'l-Haremeyn, Riyad 1409/1988.

İbrahim Enis vd. Abdü'l-Halîm Muntasır, Atiyyetü's-Savalihî, Muhammed Halefullah Ahmed, **el-Mu'cem'ül-Vasît**, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul, t.y.

İbrahim Rıfat Paşa: (v.1353/1935), **Mir'âtü'l-Haremeyn**, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kâhire 1344/1925.

'İmadü-dîn er-Reşîd: "Dirâse fi's-Siyâki'l-Kur'ânî," **Mecelletü Câmi'at'i Dimaşk li'l-'Ulûmi'l-İktisâdiyye ve'l-Kânûniyye**, y.y. 2011.

İrfan Yücel vd. **İlmihal**, XVII. bs. II Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2010.

İsfehânî: Ebü'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb el-İsfehânî, **el-Müfredât fî garîb'il-Kur'ân**, V.bs. X Dâru'l- Ma'rife, Beyrut 2010/1431.

-----: Ebü'l Kasım Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb, **Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'an**, Terc. Yusuf Türker, Pınar Yayınları, İstanbul 2007.

İsnevî: Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdürrahîm b. El-Hasen el-İsnevî (v. 772/1370), **el-Mühimmât fî şerhi'r-ravza li'r-Râfi'î**, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1430/2009.

Karafi: Ebü'l-Abbas Ahmed b. İdris b. Abdurrahman es-Sanhaci, **Envarü'l-Burûk fî Envai'l-Furûk**, thk. Muhammed Ahmed Serrac, Ali Cuma Muhammed, Daru's-Selâm, Kahire 1421/2001.

Karagöz, İsmail vd.: **Dînî Kavramlar sözlüğü**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006.

Kâsânî: Alâü'd-din Ebu Bekir b. Mes'ud el-Kâsânî, **Bedai'ü's-sanai' fî tertibi's-şerâi'**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997/1418.

Kayapınar, Hüseyin: *"Aarafat Öncesi ve Müzdelife Sonrası Mina'da Gecelemenin Hükmü"* **Türkiye'de Hac Organizasyonu Sempozyumu (7-9 Temmuz 2006 Tebliğ ve Müzakereler)** Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, Ankara 2007.

Kazvînî: Necmüddîn Ali b. Ömer el-Kazvînî (v. 675/1277), **er-Risâletü's-Şemsiyye fî'l-kava'idi'l-mantikiyye**, Fazilet Neşriyat, İstanbul 1324.

Komisyon: **el-Müncid fi'l-lüga ve'l-'a'lâm**, Dâru'l-Maşrık, Beyrut t.y.

Kudûrî: Ebü'l-Hasen Ahmed b. Muhammed b. Ca'fer el-Hemedânî el-Kudûrî, **el-Kitâb**, Fazilet Neşriyat, İstanbul, t.y.

Kurtubî: Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, **el-Cami' li-Ahkâmi'l-Kur'ân**, terc. Beşir Eryarsoy, Buruc Yayınları, İstanbul 2001.

Malik b. Enes: **Muvatta'**, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1424/2003.

Mâtürîdî: Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkindî, **Te'vîlâtü'l-Kur'ân**, I.bs. thk. Ahmed Vanlıoğlu, Mizan Yayınevi, İstanbul 2005.

Maverdî: Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib el-Bağdadî **el-Havî'l-Kebîr**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, y.y. 1414/1994.

Merdavî: Ebü'l-Hasan Ali b. Süleyman (v.H.885), **el-İnsaf fi ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilaf**, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1419.

Merğınâñî: Burhaneddin Ebü'l-Hasen Ali b. Ebu Bekir b. Abdü'l-Celîl, **el-Hidâye şerhu bidâyeti'l- mübtedî**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I.bs. Beyrut 1990/1410.

Mervezî: İshak b. Mansur, **Mesâilü'l-İmam Ahmed ve İshak b. Râhıye**, 'İmadetü'l-Bahsi'l-İlmî, Medine-i Münevvere 1425/2002.

Mavsılî: Abdullah b. Mahmud b. Mevdud el- Mavsılî el-Hanefî, **el- İhtıyar li ta'lili'l-Muhtâr**, V. bs. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2013.

Meydan Larousse: **Büyük Lügat ve Ansiklopedi**, Meydan Yayınevi, İstanbul 1981.

Molla Hüsrev: Muhammed b. Ferâmûz, **Dürerü'l-hükkâm şerhu güreri'l- ahkâm**, Fazilet Neşriyat, İstanbul 1979.

-----: **Mir'âtü'l-usûl fî şerhi Mirkâti'l-vüsûl**, Fazilet Neşriyat, İstanbul 1403.

Muhammet Emin el- Mekkî: **Osmanlı Padişahlarının Haremeyne Hizmetleri**, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2008.

Mutçalı, Serdar: **Arapça-Türkçe Sözlük**, Dağarcık Yayınları, İstanbul 1995.

Müslim: Ebü'l-Huseyin Müslim b. el-Haccac b. Müslim el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî, **es-Sahîh**, II. bs. Dâru's-Selâm, Riyad 2000/1421.

Mütercim Asım Efendi: **el-Okyânûsü'l-basît fi tercümeti'l-Kâmûsi'l-Mühît**, Âsitâne Kitabevi, Üsküdar, t.y.

Nesâî: Ebu Abdirrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali en- Nesâî, **es-Sünen**, III. bs. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2013/1434.

Nevevî: Yahya b. Şeref en-Nevevî, **Ravzatü't-talibîn**, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut 1405.

-----: **el-Mecmu' şerhu'l-Mühezzeb**, Dâru'l-Fikr t.y. y.y.

Nisabûrî: Ebu Abdillah el-Hâkim en-Nîsabûrî, **el-Müstedrek**, Dâru'l-Ma'rife Beyrut ty.

Nûreddîn Itr: Nûreddîn Itr, **el-Hacc ve'l-'Umre fi'l fıkhi'l-İslâmî**, V.bs., y.y., 1416/1995.

Osmanlı Valide Sultanların Hayır Eserleri, **Mahpeyker Kösem Valide Sultan'ın**

Haremeyn Vakfiyesi, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, t.y.

Öğüt: Salim ÖĞÜT, “Tavaf”, **DİA**, C:XL, s.178-180, Türkiye
Diyamet Vakfı Yayınları, İstanbul 2011.

-----: “Terviye”, **DİA**, C:XL, s.520.

-----: “Sa’y”, **DİA**, XXXVI, s.206-207.

Râfî: Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdülherîm
er-Râfî el-Kazvînî (v.623/1226), **el-Azîz Şerhü'l-
Vecîz**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.

Râzî: Ebû Abdillâh Fahreddin Muhammed b. Ömer er-Râzî,
Mefâtîhu'l-gayb (et-Tefsîru'l-Kebîr), Dâru İhyâi't-
Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1429/2008.

Rûyânî: Ebu'l-Mehasin Abdü'l-Vâhid b. İsmail, **Bahru'l-
Mezheb**, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut
1423/2002.

- Sarı, Mevlüt: **el-Mevârid** (Arapça- Türkçe Lügat) İpek Yayınları,
İstanbul 1982.
- Serahsî: Ebu Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl
Ahmed es-Serahsî (v. 483/1090), **el-Mebsût**, Dâru'l-
Ma'rife, Beyrut, t.y.
- : **el-Mebsût**, Terc. Mustafa Cevat AKŞİT, H. İbrahim
KUTLAY, Özcan HIDIR, Osman GÜMAN, Gümüşev
Yayıncılık, İstanbul 2008.
- Sultan b. Abdurrahman: **Câmi'ul-Menâsik**, II. bs. Mektebetü'l-Melik Fehd,
Riyad 1426.
- Süneydî: Abdülaziz b. Râşid, **Mü'cemu mâ üllife 'ale'l-Hacc**,
Dâru'l-Melik Abdülazîz, Riyad 1423.
- Şafîî: Muhammed b. İdris eş-Şafîî, **el-Ümm**, Dâru'l-Ma'rife,
Beyrut 1393.
- Şeker, Dursun Ali "Müzdelife", **DİA**, C:XXXII, s.239.
- Şener, Mehmet: "Mina", **DİA**, XXX, s.96,97.

Şeybânî: Ebu Abdillâh Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî, **Kitâbu'l-Âsâr**, thk. Halid el-Avvad, Dâru'n-Nevâdir, Kuveyt 2008/1429.

Şîrazî: Ebu İshak, **el-Mühezzeb**, thk Muhammed ez-Zuhaylî, Daru'l-Kalem, Dimâşk 1992/1412.

Şîrbînî, **Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'âni elfâzi'l-minhâc**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1997/1418.

-----: **el-İkna' fî halli elfâzi Ebî Şüca'**, Daru'l-Fikr, Beyrut 1415

Taberî: Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, **Câmi'u'l-Beyân**, terc. Kerim Aytekin, Hasan Karakaya, Hisar Yayınevi, İstanbul 1996.

Tahavî: Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selamet b. Abdülmelik el-Ezdî et-Tahavî (v.H.321), **Şerhu me'âni'l-âsâr**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1427/2006.

Tehânevî : Zafer Ahmed el-Osmanî, **İ'lâü's-Sünen**, III. bs. İdaretü'l-Kur'an ve'l-'ulûmi'l-İslâmiyye, Pakistan 1415.

Tirmizî: Muhammed b. İsa b. Sevrâ et-Tirmizî (v.279/892), **es-Sünen**, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2011.

Tırabzon, Abdullah: “*Hac İbadetinde Yasak Davranışlar*,” Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2008.

Vâhidî : Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed el-Vâhidî (v.H.468), **Esbâbü Nüzûli'l-Kur'ân**, thk. Kemal Besyûnî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1437/2016.

Yaran, Rahmi: “Hac (Literatür)” **DİA**, C:XIV, s.410-413.

Yazır, M. Hamdi: **Hak Dînî Kur'an Dili**, Eser Kitabevi, İstanbul t.y.

Zebîdî: Zeynü'd-din Ahmed b. Abdüllatîf, **Muhtasaru'l-Buhârî**, Mektebetü's-Safa, Kahire 1426/2005.

Zihni, Mehmet Efendi: **Ni'met-i İslâm**, Şirketi Mürettibiyye Matbaası, y.y. 1330.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

İbn Jebreen.com: (Fetâvâ Abdullah b. Cibrînn) “Hac” 7048 no’lu Fetva, Erişim Tarihi, 20.12.2017.

www.alifta.net: Çevirimiçi, Suudi Arabistan Kırallığı Fetva ve Bilimsel Araştırma Başkanlığı Sitesi, Bölüm 10,16126’no’lu fetva, Erişim tarihi, 20.12.2017.

www2.diyamet.gov.tr: Çevirimiçi, “Hac ve Umre Hizmetleri Genel Müdürlüğü Mevzuatı Madde 6/1,” Erişim tarihi, 22.12.2017.

Diyanethaber: www.DiyanetHaber.com.tr, Erişim Tarihi, 07.08.2018.

www.haj.gov.sa: Vezâretü’l-hacc, (Çevirimiçi,) Erişim Tarihi, 12.04. 2017.

www.Milliyet.com.tr: Çevirimiçi, Erişim Tarihi, 07.08.2018.

<https://www.spa.gov.sa>: Çevirimiçi <https://www.spa.gov.sa>, Erişim tarihi: 03.08.2018.

www.trthaber.com.tr: (Çevirimiçi) Erişim tarihi, 18.04.2017.